T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KALEM SURESİ'NİN BAĞLAŞIKLIK ÖGELERİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

FATİH SARI

İZMİR-2020

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KALEM SURESİ'NİN BAĞLAŞIKLIK ÖGELERİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

FATİH SARI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ EYÜP AKŞİT

İZMİR-2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Kalem Sûresi'nin Bağlaşıklık Ögeleri Açısından Tahlili**" adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

../06/2020

Fatih SARI

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ TS EN ISO 9001:2015	T.C. **İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ** **Sosyal Bilimler Enstitüsü**	K-Q TSE-ISO-EN 9000
	TEZ SINAVI TUTANAK FORMU	**Dok. No:** FR/604/21 **İlk Yayın Tar.:** 03.10.2017 **Rev. No/Tar.:** 00/.. **Sayfa 1 / 1**

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fatih SARI ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

İmza
Prof. Dr. Sevgi TÜTÜN

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen ***"Kalem Sûresi'nin Bağlaşıklık Ögeleri Açısından Tahlili"*** başlıklı tezli yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 23.06.2020 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ/~~ÇOKLUĞU~~ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

☑ KABUL

Kabul Edilen Tezli Yüksek Lisans tezi:

i) Bilime yenilik getirmiştir ☑

ii)Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir ☐

iii)Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır ☑

iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir) ☐

☐ RED

☐ DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Eyup AKŞİT	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir PALABIYIK	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Kalem Sûresi'nin Bağlaşıklık Ögeleri Açısından Tahlili

FATİH SARI

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışmamız Kur'ân-ı Kerîm'in Kalem Sûresi'nde yer alan bağlaşıklık ögelerini ele almayı amaçlamaktadır. Dilbilimin bir dalı olarak metinleri bütünsel bir bakış açısıyla incelemeyi hedefleyen metindilbilim, metin olan ile metin olmayanı ayırt eden çeşitli ölçütler ileri sürmektedir. Bu ölçütlerden biri de bağlaşıklık olup çeşitli ögelerle sağlanmaktadır. Bu ögeler de gönderim, değiştirim, eksiltili yapı, bağlama edatları ve sözcüksel bağlaşıklık olmak üzere beş tanedir. Çalışmamızın amacı, Kalem Sûresi'ni metindilbilimsel bir bakış açısıyla analiz ederek sûredeki bağlaşıklık ögelerini tespit etmek ve bu yöntemin Kur'ân'ın tefsir ve yorumuna katkısını dikkatlere sunmaktır.

Üç bölümden oluşan bu tezimizde metindilbilimin metinsellik ölçütlerinden biri olan bağlaşıklığın, Kur'ân-ı Kerim'e uygulanabilirliği ve Kur'ân yorumuna sağlayacağı faydalar üzerinde durulmuştur. Metindilbilim alanına bir katkı sağlamak amacıyla bu çalışmamızda daha önce bu yöntemle incelenmemiş Kalem Sûresi bağlaşıklık ögeleri açısından tahlil edilmiştir. Bağlaşıklık ögeleri aracılığıyla sûrenin âyetleri arasında oluşan biçimsel ve anlamsal bağlantılar üzerinde durulmuştur. Böylelikle Kur'ân'ı metindilbilimsel yöntemle okumanın, muhataba bütüncül bir bakış açısı kazandıracağı hususuna dikkat çekilmiştir. Nitekim sûre ve âyetler arasındaki anlamsal münasebetlerin tespiti ve bir konuyla ilgili tüm âyetlerin bütünsel olarak ele alınması, sağlıklı bir Kur'ân anlayışına sahip olmada önem arz etmektedir. Bağlaşıklık ögeleri yoluyla âyetlerin yüzey yapısındaki dilbilgisel unsurlar ve aralarındaki anlamsal irtibat tespit edilmekte ve böylece Kur'ân'ın içerdiği derin mesajların anlaşılmasına da zemin oluşmaktadır. Bütün metinlere

bütünsel olarak yaklaşmanın gerekliliği üzerinde duran metindilbilim, bir yönüyle tefsir ilminde sûre ve âyetler arasındaki anlamsal ilişkileri inceleyen "münâsebâtü'l-Kur'ân" konusuyla da benzerlik arz etmektedir. İşte bu çalışmamızda Kur'ânın anlam bütünlüğüne ve özüne ulaşmada önemli bir yöntem olduğunu düşündüğümüz metindilbilimsel ölçütlerden bağlaşıklığın önemi, Kalem Sûresi'nden hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Kalem Sûresi, Dilbilim, Metindilbilim, Bağlaşıklık.

ABSTRACT

Master'sThesis

Analysis Of Surah Al-Qalam İn Terms Of The Cohesion

FATİH SARI

Kâtip Çelebi University

Graduate School of SocialSciences

Department of IslamicSciences

This study aims to address the interrelatedness elements of the Qur'an of the Quran. Aiming to examine texts from a holistic perspective as a branch of linguistics, text linguistics offers various criteria that distinguish between text and non-text. One of these criteria is cohesion and is provided with various elements. These items are five, reference, substitution, ellipse, conjuncton and lexical cohesion. The aim of our study is to analyze Sura al-Qalam from a text linguistic point of view, to determine the correlation elements in the field and to present the contribution of this method to the interpretation and interpretation of the Qur'an.

In this thesis, which consists of three parts, we focus on the applicability of connectivity, which is one of the textuality criteria of textual science, to the Quran and the benefits it will provide for the interpretation of the Quran. In this study, in order to make a contribution to the field of text linguistics, it was analyzed in terms of the correlation items of the Sura al-Qalam, which was not previously examined by this method. The formal and semantic connections between the verses of the Sura are emphasized by means of cohesion. In this way, it was pointed out that reading the Quran with the linguistic method will give the addressee a holistic perspective. As a matter of fact, it is important to have a sound understanding of the Qur'an, to identify semantic relationships between the verse and verses and to consider all verses related to a subject as a whole. Grammatical elements in the surface structure of the verses and the semantic contact between them are determined through the cohesion elements and thus, the ground for understanding the deep messages contained in the Qur'an. Text linguistics, which emphasizes the necessity of approaching all texts in a

holistic way, is also similar to the subject of "münasabâtü'l-Qur'an" which examines the semantic relationships between the verse and verses in the science of tafsir. In this study, the importance of text linguistics, which is an important method in reaching the integrity and essence of the Qur'an, has been tried to be revealed with the help of the Sura al-Qalam.

Keywords: Quran, Surah al-Qalam, Linguistics, Text linguistics, Cohesion.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ ii

TEZ SINAVI TUTANAK FORMU iii

ÖZET iv

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER viii

KISALTMALAR xii

ÖNSÖZ xiii

GİRİŞ 1

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi 3

B. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Yöntemi 4

C. Araştırmanın Kaynakları 6

BİRİNCİ BÖLÜM

DİLBİLİM VE TARİHİ GELİŞİMİ

1. DİLBİLİM 8

1.1. Dilin Tanımı 8

1.2. Dilbilimin Tanımı 10

2. DİLBİLİMİN TARİHİ GELİŞİMİ 12

3. DİLBİLİMİN DALLARI 17

4. ARAP DÜNYASINDAKİ MODERN BAZI DİLBİLİM ÇALIŞMALARI 19

5. ARAPÇA'DA DİLBİLİM KARŞILIĞINDA KULLANILAN TERİMLER 21

İKİNCİ BÖLÜM

METİNDİLBİLİM VE BAĞLAŞIKLIK

1. METİNDİLBİLİM 24

1.1. Metindilbilimin Doğuşu..... 24

1.2. Metindilbilimin Tanımı ve Amacı 26

1.3. Metindilbilim ve Söylem Çözümlemesi 28

1.4. Metinsellik Ölçütleri (Standards of Textualıty/معايير النصية) 30

1.4.1. Metin Merkezli Metinsellik Ölçütleri 31

1.4.1.1. Bağlaşıklık (Cohesion/الاتساق)..... 31

1.4.1.2. Bağdaşıklık/Tutarlılık (Coherence/الانسجام) 31

1.4.2. Kullanıcı Merkezli Metinsellik Ölçütleri 32

1.4.2.1. Amaçlılık (Intentionality/القصدية)..... 32

1.4.2.2. Kabul Edilebilirlik (Acceptability/القبولية)..... 33

1.4.2.3. Bilgisellik (Informativity/ الاعلامية)..... 33

1.4.2.4. Durumsallık (Situationality/الموقفية) 34

1.4.2.5. Metinlerarasılık (Intertextuality/التناص) 34

2. BAĞLAŞIKLIK (COHESİON/الاتساق)..... 36

2.1. Bağlaşıklığın Anlam Çerçevesi 36

2.2. Bağlaşıklık Ögeleri (Elements of Cohesion/أدوات الاتساق) 38

2.2.1. Gönderim (Reference/الإحالة)..... 39

2.2.1.1. Gönderim Türleri 40

2.2.1.1.1. Metin Dışı Gönderim (Exophoric Reference/الإحالة المقامية) 41

2.2.1.1.2. Metin İçi Gönderim (Endophoric Reference/الإحالة النصية)..... 42

2.2.1.1.2.1. Ön Gönderim (Anaphora/إحالة قبلية) 42

2.2.1.1.2.2. Art Gönderim (Cataphora/إحالة بعدية)..... 42

2.2.1.1. Gönderim Ögeleri (عناصر الإحالة) 43

2.2.1.1.1. Zamirler (Pronouns/الضمائر) 44
2.2.1.1.2. İsm-i İşâretler (Demonstrative Nouns/ أسماء الإشارة) 45
2.2.1.1.3. Karşılaştırma Edatları (Comparative/أدوات المقارنة) 46
2.2.2. Değiştirim (Substitution/الاستبدال) 46
2.2.3. Eksiltili Yapı (Ellipse/الحذف) 48
2.2.4. Bağlama Edatları (Conjunction/أدوات الربط) 51
2.2.5. Sözcüksel Bağlaşıklık (Lexical Cohesion) 53
2.2.5.1. Tekrar/Yineleme (Reiteration/التكرير) 54
2.2.5.2. Eşdizim (collocation/التضامّ - المصاحبة اللغوية) 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALEM SÛRESİ'NDEKİ BAĞLAŞIKLIK ÖGELERİ

1. KALEM SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİ 62
1.1. Sûrenin Adı ve Nüzûlü 62
1.2. Sûrenin Muhtevâsı 63
1.3. Kalem Sûresi'nin Arapça Metni ve Meâli 65
2. KALEM SÛRESİ'NDEKİ BAĞLAŞIKLIK ÖGELERİ 67
2.1. Sûredeki Gönderim Unsurları 68
2.1.1. Zamirler 68
2.1.2. İsm-i İşâretler 76
2.1.3. Karşılaştırma edatları 77
2.2. Değiştirim 79
2.3. Eksiltili Yapı/Hazf 79
2.4. Bağlama Edatları 83
2.5. Sözcüksel Bağlaşıklık 84

2.5.1. Tekrâr/Yineleme 84

2.5.2. Eşdizim..... 91

SONUÇ 100

KAYNAKÇA 105

ÖZGEÇMİŞ 114

KISALTMALAR

y.y.	: Yayınevi yok
s.	: Sayfa numarası
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale / Adı geçen madde
t.y.	: Tarih yok.
TDK	: Türk Dil Kurumu
çev.	: Çeviren
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
md.	: Madde
yay.	: Yayın
bkz.	: Bakınız
vd.	: Ve diğerleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Haz.	: Yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Dil, insanın kendini ifade etmesini ve diğer insanlarla iletişim kurmasını sağlayan en yetkin anlatım aracıdır. İletişim gibi önemli bir rol üstlenmesi bakımından dil, diğer sosyal ilişkilerden daha güçlü bir konuma sahiptir. Bu nedenle dil, eskiden olduğu gibi bugün de birçok araştırmanın temel hareket noktası olmuş ve araştırmacıların en önemli çalışmalarına konu olmuştur. Böylece dil ile ilgili inceleme çalışmaları ivme kazanmıştır.

Dilbilimsel araştırmalar XIX. yüzyıla kadar büyük ölçüde felsefe çalışmaları içinde sürdürülmüştür. XIX. yüzyılın başlarında dilleri karşılaştırma düşüncesiyle ortaya çıkan dilbilim, XIX. yüzyılın ortalarında gelişme ve ilerleme göstermeye başlamıştır. Dilbilimle ilgili en önemli gelişmeler, XX. yüzyılda İsviçreli ünlü dilbilimci F. Saussure'ün "*kendi başına ve yalnız kendisi için dili incelemek*" görüşünün bu alanda kabul görmesiyle birlikte yaşanmış, böylece sınırları belirlenerek bağımsız bir bilim dalı olma hüviyeti kazanmıştır. Batıdaki bu gelişme, Arap coğrafyasındaki dil araştırmalarına da yansımış ve klasik dil çalışmaları yeniden yorumlanmaya tabi tutulmuştur. Batı dünyasındaki dilbilimsel çalışmaların Arapça'ya tercüme edilmesiyle birlikte Arap âleminde de modern dilbilim çalışmaları başlamıştır. Bilhassa Batılı ülkelerde eğitim alan Arap araştırmacıları, çağdaş dilbilimin metodolojisini kendi yaşadıkları bölgelere taşımış ve bu alanda birçok eser vücuda getirmişlerdir.

Dilbilim özellikle XX. yüzyıldan sonra seyrini değiştirerek tümce ötesi çalışmalara yönelmiştir. Böylelikle klasik dilbilimde olduğu gibi tek tek sözcükleri ya da tümceleri ele almak yerine metinleri bütünsel bir yaklaşımla inceleyen bazı teoriler üretilmiştir. Böylelikle artık çağdaş dilbilim araştırmalarında tümce sınırlarını aşan çalışmalara doğru bir yönelme olmuştur. İletişimin sadece kelime ya da cümlelerle değil, birbiriyle bağlantılı tümcelerden meydana gelen metinlerle gerçekleşeceği görüşü kabul görmüştür. Bu durum dilbilimsel çalışmalarda "metin" kavramının yoğunluk kazanmasına ve "metindilbilim"in doğmasına zemin hazırlamıştır. Tümce üstü çalışmalar neticesinde ortaya çıkan metindilbilim, metinleri bütüncül bir yaklaşımla ele almayı ve metinleri biçim, anlam, işlev vb. boyutlarıyla incelemeyi hedeflemektedir. Bunun için de tümce dizilerini metin yapan

ve onlara iletişimsel özellik kazandıran çeşitli ölçütler sunmaktadır. Bu ölçütlerden biri olan bağlaşıklık, metinlerin yüzey yapısındaki dilbilgisel ögelerin birbiriyle olan anlam ilişkisini inceleyen ölçüttür. Metinleri oluşturan tümce birimlerini hem dilbilgisel hem de anlamsal açıdan bir bütün haline getiren bağlaşıklık ölçütü çeşitli ögelerle sağlanmaktadır. Bu ögeler; gönderim (reference/**الإحالة**), değiştirim (substitution/**الاستبدال**), eksiltili yapı (ellipse/**الحذف**), bağlama edatları (conjunction/ **أدوات الربط**) ve sözcüksel bağlaşıklık (lexical cohesion) olmak üzere beş tanedir. Bu ögeler yoluyla cümle ve paragraflar metinsel ve iletişimsel bir boyut kazanır.

Biz de metindilbilim yönteminden hareketle Kalem Sûresi'ni bağlaşıklık açısından inceledik. "Kalem Sûresi'nin Bağlaşıklık Ögeleri Açısından Tahlili" başlığını taşıyan tezimizde, öncelikle dilbilimin tarihi gelişimini, daha sonra dilbilimin bir dalı olan metindilbilim ve bağlaşıklık konularını ele aldık. Çalışmamızın son bölümünde de Kalem Sûresi'ndeki bağlaşıklık ögelerini tespite çalıştık. Sûredeki bağlaşıklık ögelerinden her birini müstakil başlıklar halinde ele alarak ilgili ögenin kapsamına giren âyetleri birer birer tahlil ederek konunun sonunda kısa değerlendirmelerde bulunduk.

Tez çalışmamı başından sonuna kadar titizlikle takip ederek desteklerini esirgemeyen, kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile beni aydınlatan, kaynaklara ulaşma ve metot konusunda bana yol gösteren danışman hocam Dr. Eyüp AKŞİT'e teşekkür ederim.

FATİH SARI

2020 - İZMİR

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı dünya ve ahiret saadetine kavuşturmak, en doğru yola iletmek üzere gönderilmiş[1] son ilahi kitaptır. Kendisine yönelen ve onunla doğru yolu bulmak isteyenler için bir yol göstericidir.[2] Bu bakımdan bir müslüman için ruhî ve ahlâkî yükseliş, ancak Kur'ânın hayat veren ilkelerini yaşantısının merkezine taşımasıyla gerçekleşebilir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, bir hayat kitabıdır. Kur'ân'ın öngördüğü hayat nizamına göre yaşamak, ancak verdiği mesajları Allah'ın muradına göre anlamak ve emredilen tarzda uygulamakla mümkündür. İlahi mesajların maksadına uygun olarak anlaşılmasında ise, sûre ve âyetlerin bağlamları ve bütünsellik ilkesi büyük bir önemi haizdir. Bu bakış açısına sahip olabilmek de, büyük oranda sûre ve âyetler arasındaki biçimsel ve anlamsal münasebetleri bilmeye, üstün belağat özelliklerini ve dil inceliklerini iyice anlayıp kavramaya bağlıdır. İşte bu gayeyi gerçekleştirme ve bu amaca hizmet etme gayretleri zamanla meyvelerini vermiş ve neticede Arap dilinin özellikleri, kuralları ve inceliklerini konu edinen, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasına yardımcı olacak nahiv, sarf, belağat vs. gibi dille ilgili ilimler ortaya çıkmıştır. Şüphesiz tüm bu çabalar, Arap dili üzere inen hayat kitabını anlamak içindir.

Arapça olarak inen Kur'ân-ı Kerîm, doğal olarak Arap dili kurallarının gerektirdiği bir üslupla muhataplarına seslenmiştir. Bu bakımdan Kur'ân, zengin bir yapıya sahip olan Arap dilini daha da güçlendirmiş ve Arapça'nın günümüze kadar hayat bulmasında kritik bir rol üstlenmiştir.[3] Kur'ân'ın tefsir ve yorumu adına yürütülen çalışmalar aynı zamanda Arapça dil kurallarının tespitine de büyük katkılar sunmuştur. Söz konusu dilin incelik ve özelliklerini derinlemesine ele alan dil bilginleri

---

[1] İsrâ, 17/9.
[2] Bakara, 2/2.
[3] Eyup Akşit, "Kur'an-ı Kerim'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmin Getirilmesi ve Bunun Nedenleri", *Dokuz Eylül Ünüversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XLVIII, 2018, s. 45.

Kur'ân-ı Kerîm'i nahiv, sarf, belağat, üslup vb. açılardan ele alarak anlamaya çalışmışlardır. Özellikle ilk dönem klasik tefsirlerde iştikak, söz dizim, sözcüklerin yapıları ve belağat yönüyle ilgili malumata bolca yer verilmiştir. Bu tür çalışmaların temel gayelerinden biri de Kur'ân'ın mucizevi yönünü ortaya koymaktır. Zira Kur'ân sadece ihtiva ettiği derin manalarıyla değil, aynı zamanda dil incelikleri ve lafızları yönüyle de bir mucizedir. Tefsir dilinde buna "İ'câzü'l-Kur'ân" denilmektedir. Nitekim Kur'ân, asırlar geçmesine rağmen sahip olduğu üstün fesahati, lafzındaki belağati ve nazmındaki cezaletiyle araştırmacıları büyüleyen mucize bir metindir.

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri de lafızları, âyetleri ve sûreleri arasındaki harika uyum ve bağlaşıklıktır. Bağlaşıklık, dilbilimsel araştırmaların gelişmesiyle birlikte 1960'lı yılların ortalarında yeni bir alan olarak karşımıza çıkan metindilbilim dalının metinsellikte aradığı en önemli ölçütlerdendir. Tümce üstü dil araştırmaları neticesinde ortaya çıkan metindilbilim dalının konusu, bir bütün olarak metindir. Metindilbilime göre metinlerin oluşturulma amacı, muhatapla iletişim kurmak suretiyle bilgilendirme yapmak ve okuru etkilemektir ki, bu da ancak ilgili metnin bir bütün olarak değerlendirilmesiyle mümkündür. Kur'ân açısından bakıldığında bunun karşılığı 'Kur'ân'da bağlam' ifadesidir. Yani herhangi bir konuyla ilgili Kur'ânî nassların siyak ve sibakının dikkate alınarak bir bütün halinde değerlendirilmesidir. Zira iletilmek istenen mesajın sağlıklı bir şekilde anlaşılması da ancak bu sayede gerçekleşebilir. Kur'ân'a parçacı bir yaklaşım sergileyerek birer birer âyetleri ya da sadece âyetleri oluşturan birimleri ele almak doğru bir Kur'ân anlayışının önüne set çekeceği gibi, nasslar arasında görünürde birtakım çelişki ve uyuşmazlığı da beraberinde getirecektir. Bu nedenle Kur'ân nasslarını metindilbilimsel bir bakış açısıyla okuyup anlamaya çalışmak, âyet ve sûrelerin bağlamını dikkate almada büyük önem arz eder.

Metindilbilim yönteminden hareketle Kur'ân-ı Kerîm veya başka Arapça metinler üzerinde yapılmış çalışmaların sayısı oldukça azdır. Arap dünyasında Kur'ân'ın orta uzunluktaki bazı sûreleri üzerine bu türden

yapılmış birkaç çalışma bulunmakla birlikte baştan sona bütün sûreleri bu yöntemle ele alan kapsamlı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Ülkemizde ise, Türkçe metinler üzerinde yapılmış metindilbilimsel analizler bulunsa da, Kur'ân sûreleri üzerinde yapılmış böyle bir çalışma görebildiğimiz kadarıyla yoktur. Bunun için biz de, Kur'ân'ın bu yöntemle okunmasının sağlayacağı bazı katkıları dikkatlere sunmak amacıyla Kalem Sûresi'ni metindilbilimin bağlaşıklık ölçütü açısından tahlil etmeye çalıştık.

Tezimizde Kalem Sûresi'ni bağlaşıklık ögeleri açısından tahlile geçmeden önce, çalışmamızın odak noktasını oluşturan 'bağlaşıklık' kavramının tarihi seyri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çünkü metindilbilimin ve dolayısıyla bağlaşıklık ölçütünün anlaşılabilmesi için bunların tarihsel kökenini, ortaya çıkışını ve günümüze kadarki gelişim sürecini bilmek gerekmektedir. Bunun için de öncelikle metindilbilime asıl teşkil eden dilbilimin tanımını ve tarihsel gelişimini bilmeye ihtiyaç vardır. Çünkü metindilbilim, dilbilimin bir dalıdır. Bu yüzden üç bölüm halinde ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümünde, dilbilimin tanımı, tarihi gelişimi ve alt dalları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, çalışmamızın temel maksadının anlaşılmasında büyük önem arz eden metindilbilimin tanımı, doğuşu ve bağlaşıklık ögeleri; üçüncü bölümde ise, tezimizin asıl konusu olan Kalem Sûresi'ndeki bağlaşıklık ögeleri ele alınmıştır. Çalışmamız sırasında, Kur'ân bütünlüğü açısından başka âyetlerle olan biçimsel ve anlamsal bağlantılara işaret edilmiştir. Bunun yanında bazı hadislerde ilgili konuya ışık tutacak birtakım örnek kullanımlara da yer verilerek çalışmamız zenginleştirilmiştir.

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Metindilbilimsel çalışmalar son yıllarda önemli oranda artış göstermiştir. Metinlerin oluşturulması, açıklanması ve yorumlanması için öne sürülen bir teori olarak metindilbilim, metinlerin bir bütün olarak ele alınmasını hedeflemektedir. Metindilbilime göre, bir metnin metin olması çeşitli ölçütlerle sağlanır. Metinlerde bütünlüğü sağlayan bu ölçütlerden biri de bağlaşıklık olup, yüzey yapıdaki dilbilgisel unsurların birbiriyle olan

anlamsal ilişkilerini incelemekte ve derin yapıya ulaşmak için anahtar görevi üstlenmektedir. İşte bu çalışmamızın temel amacı, bağlaşıklık ölçütünü Kalem Sûresi üzerinde tatbik ederek, metindilbilimsel yöntemin Kur'ân-ı Kerim'in bütünsel olarak anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasında sağlayacağı katkıları -bir nebze de olsa- ortaya koymaktır.

Çalışmamız, metinlerin bütünsellik bağlamında ele alınması, parçacı anlayıştan uzaklaşıp bütünsel yaklaşımın esas alınması bakımından önem arz etmektedir. Zira metinlerin oluşturulma amacı, okuru bilgilendirmek ve onunla iletişim kurmaktır. Bir metnin iletişimsel bir özellik kazanması için de, kendi içinde bağlaşık ve tutarlı olması, onu oluşturan parça ve birimleri arasında hem biçimsel hem de anlamsal yönden irtibat olması gerekmektedir. Metinlere bu özelliği kazandıran en önemli unsurların başında bağlaşıklık ölçütü gelmektedir. Bağlaşıklık sayesinde metinlerin yüzeyinde bütünlük oluştuğu gibi, anlamsal düzeyde de bütünlük meydana gelmektedir. Arapça bir metin olarak Kur'ân-ı Kerîm'in de Allâh'ın muradına uygun olarak sağlıklı bir şekilde anlaşılması, onun bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmasına, bir konuyla ilgili âyet ve sûreler arasındaki biçimsel ve anlamsal ilişkilerin anlaşılmasına bağlıdır. Bu bağlamda çalışmamız metindilbilimsel yöntemin Kur'ân'a tatbiki ve Kur'ân yorumunda bütüncül yaklaşımın önemini ortaya koyması bakımından önemlidir.

B. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmamız, metindilbilimin metinsellik ölçütlerinden biri olan bağlaşıklığın Kalem Sûresi üzerinde tatbikini konu edinmektedir. Çalışmamızın temel amacı, metindilbilim yöntemini bütün incelikleriyle ortaya koymak değil, metindilbilimsel bir ölçüt olarak bağlaşıklık unsurunun Kalem Sûresin'e uygulanması ve bu yöntemin Kur'ân yorumuna katkısıdır. Bu bakımdan çalışmamız, özellikle bağlaşıklığın tanımı, ögeleri ve Kur'ân'a tatbiki etrafında yoğunlaşmaktadır. Ancak araştırmamızın ulaşmak istediği neticeye sağlıklı bir zemin oluşturmak adına, öncelikle metindilbilime asıl teşkil eden dilbilimin tarihçesine, ardından metindilbilimin doğuşu ve

dallarına kısa ve öz olarak yer verilmiştir. Bu sebeple çalışmamız üç bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde genel olarak dilbilimin tanımı, başlangıcından günümüze kadarki tarihi gelişimi ve dalları anahatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmamızın temel amacından uzaklaşmamak adına, dilbilim konusunda çalışmamıza ışık tutacak kadar bilgiye yer verilmiştir. Çünkü dilbilim, bir tez çalışmasına sığmayacak kadar geniş bir alan olup daha derin araştırmalar gerektirir. Bu nedenle biz birinci bölümde maksadımızı aşmayacak tarzda kısa ve özlü bir anlatımı tercih ettik ve dilbilimin dallarından biri olan metindilbilimin tarihsel zeminini oluşturmaya çalıştık. İkinci bölümde de dilbilimin bir dalı olan metindilbilimin tanımı, yeni bir disiplin olarak gelişimi, gelişiminin tarihçesi ve metinsellikte ileri sürdüğü ölçütler üzerinde kısaca durulmuş; bu ölçütlerin başında gelen bağlaşıklık olgusunun anlam alanı biraz daha detaylandırılarak ortaya konulmuş, bağlaşıklık ögeleri Kur'ân'dan örnekler getirilerek kısaca açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise, çalışmamızın asıl konusu olan Kalem Sûresi'ndeki bağlaşıklık ögeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın özellikle birinci ve ikinci bölümlerinde sentezci bir yöntem uygulanarak, birçok dilde (İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Türkçe vb.) kaleme alınmış makale, kitap ve Web sayfalarından faydalanılarak konuyla ilgili malzeme toplanmış, sonra da bir bütün halinde sunulmuştur. Hemen her konunun sonunda tarafımızca bazı değerlendirmeler de yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Kalem Sûresi hakkında genel bilgiler verildikten sonra, sûredeki bağlaşıklık ögelerinin tespitine geçilmiştir. Bu bölümde bağlaşıklık ögelerinin tanımı vs. hakkında yeniden açıklama yapılmamış, direkt olarak sûre üzerindeki tatbikine geçilmiştir. Sûredeki bağlaşıklık ögeleri tespit edilirken belli bir düzen ve tertip içerisinde her bir öge müstakil birer başlık halinde ele alınmıştır. İlgili ögenin kapsamına giren âyetlerin tahlilleri yapılarak birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Tahliller yapılırken çoğu zaman metindilbilimsel yöntemin, Kur'ân'ın bütünsel olarak anlaşılması ve yorumlanmasına katkısı örnek bazı âyetler üzerinden dikkatlere

sunulmuştur. Bu bölümde daha ziyade Kur'ân ilimleri ve tefsir alanıyla ilgili klasik ve modern kaynak eserlere başvurulmuştur.

C. Araştırmanın Kaynakları

Tezimiz hazırlanırken büyük ölçüde temel kaynaklara müracaat edilmeye çalışılmıştır. Metindilbilim çalışmalarına ivme kazandıran Beaugrande ve Dressler'in "*Introduction to text Linguistics*" ile Halliday ve Hassan'ın "*Cohesion in English*" isimli İngilizce çalışmaları tezimizde sıkça başvurulan kaynakların başında gelmektedir. Zira metindilbilimle ilgili çalışmalar yapan gerek Arap gerekse Türk dilbilimcilerin çoğu araştırmalarında genellikle bu iki eseri başvuru kaynağı olarak benimsemişlerdir. İsviçreli Ferdinand de Saussure'un dilbilim alanına önemli bir açılım getiren "*Cours de Lingistique Generale*" isimli çalışması da bu alanda başvurduğumuz en önemli kaynaklardandır. Muhammed Hattâbî'nin bu çalışmalardan -özellikle de "*Cohesion in English"*den-faydalanarak metindilbilime dair kaleme aldığı "*Lisâniyyâtü'n-nass*" isimli eser de büyük ölçüde istifade ettiğimiz Arapça kaynakların başında gelmektedir. Bunların yanı sıra Muhammed Mendûr'un "*Menhecu'l-bahs fi'l-ilm ve'l-luga*", Muhammed es-Si'rân'ın "*İlmu'l-Luga*", Abdulvâhid el-Vâfî'nin "*İlmü'l-luğa*", ve el-Mesiddî'nin "*Kâmûsu'l-lisâniyyât*" adlı çalışmaları da başvuru kaynağı olarak kullandığımız diğer Arapça eserlerdir. Ayrıca çalışmamızın üçüncü bölümünde yoğun olarak başvurulan Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf*", Nesefî'nin "*Medârikü't-tenzîl*", Beydâvî'nin "*Envârü't-tenzîl*", İbn Âşûr'un "*et-Tenvîr*" ve İbn Cüzeyy'in "*et-Teshîl*" adlı tefsirleri de çalışmamızda çokça beslendiğimiz kıymetli Arapça kaynaklardandır.

Metindilbilimle ilgili Türkçe olarak yazılan kitaplardan da büyük ölçüde istifade edilmiştir. Özellikle Doğan Günay'ın "*Metin Bilgisi*" ile Gülşen Torusdağ ve İlker Aydın'ın ortak çalışması olan "*Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri*" ile Berke Vardar'ın "*Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*" isimli kitaplar en çok başvurulan Türkçe kaynaklarımız arasındadır. Bunlardan başka Hilmi Uçan'ın "*Dilbilim, Gösterge Bilim ve*

Edebiyat Eğitimi", Emel Huber'in "*Dilbilime Giriş*", Doğan Aksan'ın "*Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*" ve "*Anlambilim - Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi*", Ahmet Kocaman'ın "*Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*", Mehmet Aydın'ın "*Dilbilim El Kitabı*" isimli eserler de çalışmamızda çoğunlukla başvurduğumuz Türkçe kitaplardandır.

Yukarıda zikredilen kaynaklardan başka, konuyla ilgili yazılmış birçok ilmî dergi ve Diyanet İslâm Ansiklopedisi de kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Araştırmamız boyunca kaynaklara ulaşma noktasında bize büyük ölçüde kolaylık sağlayan birçok tez çalışması ve makale de çalışmamıza değer katmıştır. Bunlardan Neticeyi Tayyibe Eken'in "*Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*" (Doktora Tezi), Kudbettin Ekinci, "*Kur'ân'da Hazf*" (Doktora Tezi), Ebu Delv'in "*Tahlîlu'l-hitâbi'l-cedelî fi'l-Kur'ân: Dirâsetun fî lisâniyyâti'n-nass"* (Doktora Tezi), Bahar Arıkan'ın "*Arap Dünyasında Modern Dilbilim Çalışmaları*" (Yüksek Lisans Tezi), Semîha Evlâd Zeyd'in "*el-İttisâku'n-nassiyyu: Âleyâtuhu ve vesâiluhu*" (Yüksek Lisans Tezi), Harun Gündüz'ün "*Karşılaştırmalı Dilbilim Açısından Arapça ve Türkçe'de Yan Cümleler*" (Yüksek Lisans Tezi) isimli tez çalışmaları ile Mustafa Kaya'nın "Modern Arap Dilbilim Çalışmaları", Ramazan Demir'in "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi" ve Bülent Özkan'ın "Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri" adlı makaleleri de bu alanda başvurduğumuz kayda değer çalışmalardır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DİLBİLİM VE TARİHİ GELİŞİMİ

1. DİLBİLİM

1.1. Dilin Tanımı

Dil, insanın kendi düşüncelerini ifade etmek amacıyla kullandığı en yetkin ve en gelişmiş anlatım aracıdır. Bunun yanı sıra dil olgusu, insanlar arasında bildirişimi sağlayan, kendine özgü kuralları olan ve kullanıldığı toplum tarafından kabul görmüş bir anlaşma dizgesidir.[4]

Dilbilimciler dili tanımlamaya ve dilin işlevlerini belirlemeye çalışırken farklı görüşler ortaya koymuşlardır.[5] Dilin temel işlevinin 'bildirişim' olduğu ifade edilmektedir.[6] Bildirişim, "*konuşan ile dinleyici arasındaki karşılıklı bildiri aktarımı*[7], *insanların bilerek ve isteyerek birbirlerine bir şeyler bildirmesi*[8], *bir göndericinin, anlam yüklü birimlerden faydalanarak karşı taraftaki bir alıcı üzerinde etki oluşturmak amacıyla belirli bir bildiri ulaştırması eylemi*"[9] vb. şekillerde tanımlanmaktadır.

Fransız dilbilimci A. Martinet, bu işlevini dikkate alarak dili "*insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlambirimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır*"[10] şeklinde tanımlamaktadır. Diğer taraftan Amerikalı bir dilbilimci olan Bloomfield dili, "*bir alışkanlıklar bütünü*" olarak tanımlarken; Chomsky de, "*sınırlı*

---

[4] Gülşen Torusdağ - İlker Aydın, *Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2018, s. 1.

[5] Hilmi Uçan, *Dilbilim, Gösterge Bilim ve Edebiyat Eğitimi*, Ankara, Hece Yay., 2008, s. 25.

[6] Uçan, *a.g.e.* , s. 25; Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yay., 2002, s.43.

[7] Vardar, *a.g.e.*, s.43.

[8] Emel Huber, *Dilbilime Giriş*, İstanbul, Multilingual Yay., 2008, s.17.

[9] Özcan Başkan, *Bildirişim, İnsan-Dili ve Ötesi*, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1988, s.17.

[10] Vardar, *a.g.e.*, s.61.

sayıda sözcük ve kuraldan yararlanarak türetilebilecek sınırsız sayıda tümceden oluşan bir bütün" şeklinde ifade etmiştir.[11]

Bunlardan başka olarak dil olgusu, "*her bir toplumun, kendisiyle isteklerini dile getirdikleri sesler bütünü*[12], *bir topluluk içinde doğal olarak gelişen, zaman içinde değişen, çift eklemli*[13] *göstergeler dizgesi*[14], *seslerden örülmüş içtimâî bir müessese*[15]*"* olarak da tanımlanmıştır.

Dilin yukarıda verilen tanımlarına nazaran en kapsamlı tanımın Doğan Aksan tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Nitekim ona göre dil, "*düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir dizge*"dir.[16] Demir'in yaklaşımına göre ise dil, insanın kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmek üzere ses, hece, kelime ve cümle gruplarını ahenkli ve anlamlı bir şekilde bir araya getirerek oluşturduğu sembollerden ibarettir.[17]

Dili yalnızca bir iletişim vasıtası olarak tanımlamak, onun birçok işlevini etkisiz hale getirir. Dilin bir iletişim aracı olduğu inkar edilemez. Ancak bu özelliğini ön plana çıkararak dili sadece 'bir iletişim aracı' olarak tanımlamak yetersizdir. Çünkü dil her zaman iletişim için kullanılmaz. Örneğin, zihnimizdeki içsel konuşmalarımız ve zihnimizde kalıcı hale getirmek için dili kullanarak yazdığımız küçük notlar, iletişim kurmak amacıyla yapılmaz (Bierwisch, 1980).[18]

Dil yetisi, toplumların bir arada yaşamalarını sürdürmede çok önemli bir etkendir. İnsanlık; felsefe, bilim, sanat, kültür, teknik gibi üstünlüklere

---

[11] Osman Toklu, *Dilbilime Giriş*, Ankara, Akçağ Yay., 2003, s. 9.
[12] Ahmet Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu'cemü'l-vesît,* c. I-II, Kâhire, Mücme'ü'l-lüğati'l-arabiyye, 1960, s.882.
[13] Çift eklemlilik: "*Dilin, iki türlü çözümleme sonucu elde edilen, iki aşamalı bir seçim eylemiyle gerçekleşen sözceleri oluşturma düzeneğidir."* (Bkz. Vardar, *a.g.e.*, s.61).
[14] Huber, *a.g.e.*, s.45.
[15] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1981, s. 13.
[16] Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK Yay., 2007, s. 16.
[17] Ramazan Demir, "Dil ve Düşünce İlişkisi", *Yüce Devlet Dergisi*, Sayı 1, 2009, https://www.yucedevlet.com/dil-ve-dusunce-iliskisi.html, (Erişim: 25.07.2019).
[18] A. Sumru Özsoy vd., *Genel Dilbilim – II,* (Edt. A.Sumru Özsoy - Zeynep Erk Emeksiz), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, 2013, s.91-92.

dil vasıtasıyla ulaşmış ve gelişmiştir.[19] Dil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kültürünü yansıtan bir ayna, o kültürün düşünce biçimini ve dünyayı algılayışını belirleyen en önemli unsur, toplum içi ve toplumlar arası ilişkilerin ön şartıdır.[20] Dil, onu konuşan kimsenin dini inancı, siyasi kimliği, sosyo-ekonomik durumu, dünya görüşü vb. birçok yönü hakkında da bilgi verir. Hatta bir kimsenin söylemek isteyip de söyleyemediği şeyler dahi onun sözlü veya yazılı dilinden anlaşılabilir.[21] Ünlü Alman filozof W. Leibniz'in de ifade ettiği üzere "*Diller, insan aklının en iyi aynasıdır*."[22]

Beraber yaşadığımız insanlarla olan her türlü ilişkimizde bize aracılık yapan dil, benliğimizin ayrılmaz bir parçasıdır. Zira insanların kendisini ifade etmesi, birbirleriyle iletişim kurması, anlaşması, duygu, düşünce ve isteklerini hedef kitleye aktarması ancak dil aracılığıyla mümkündür. Ayrıca bir toplumun kültürünü, düşünce biçimini ve dünyaya bakışını yansıtma noktasında da çok önemli bir işleve sahip olan dil, bir iletişim aracı olmaktan öte, onu konuşan kişinin eğitim seviyesini, karakterini, dünya görüşünü, sosyal durumunu ve düşünce biçimini de yansıtır. Gerek insanın kişiliği ve içinde yaşadığı toplumla geliştirdiği ilişkileri gerek dünyadaki yeri ve değeri konusunda da dil etkin bir rol oynar. Dilbilimin görevi de, çok yönlü bir işleve ve gizemli bir yapıya sahip olan dil olgusunu bütün yönleriyle ele alıp incelemektir.

Dilin tanımı ve işlevi hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, şimdi de dil olgusunu bütün yönleriyle incelemeyi amaç edinen dilbilimin tanımı ve tarihi gelişimi üzerinde durmak istiyoruz.

1.2. Dilbilimin Tanımı

Bir bilim dalı olarak dilbilim, "*XIX. yüzyılın ortalarında gelişmeye başlayan, son yüzyıl içinde büyük gelişmeler göstererek diller üzerinde çok geniş kapsamlı araştırmalara yol açmış olan ve dillerin yapısını incelemeyi*

---

[19] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s.2.
[20] Toklu, *a.g.e.* , s. 9.
[21] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s.2.
[22] Marcelo Dascal, *Faundations of Semiotics Leibniz Language Sings and Thought*, Amsterdam, Philadelphia, 1987, s. 9.

amaç edinen bir bilim dalıdır."[23] Bu bilim dalına önemli bir açılım getiren, bu sebeple de çağdaş dilbilimin kurucusu olarak kabul edilen İsviçreli ünlü dilbilimci Ferdinand De Saussure (1857-1913) dilbilimini, "*kendi başına ve yalnız kendisi için dili incelemektir*"[24] şeklinde tanımlamaktadır. Dilbilimini bir 'insan bilimi' olarak gören Fransız dilbilimci Andre Martınet ise "*dilbilim, insanın dil yetisini ele alan bilimsel bir incelemedir*"[25] demektedir. A. Martinet'in bu tanımlamasına paralel bir görüş ortaya koyan Süheyla Bayrav dilbilimini, "*bilindiği gibi dil olayını ve doğal dilleri yapısal düzenleri ve işleyişleri açısından irdeleyen insan bilimidir*"[26] şeklinde tanımlarken; batı dünyasında kaleme alınan birçok dilbilim çalışmasını Türkçe'ye kazandıran Berke Vardar da "*kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri vb. açısından inceleyen insan bilimi*" diye tanımlamaktadır. Vardar'a göre dilbilim, insan bilimlerinin en gelişmişi sayılmaktadır. Zira dilbilim, günümüzde sözlü dile öncelik tanıyarak hem tümevarımlı hem de tümdengelimli yaklaşımlar içeren, tarafsız gözlemlere ve objektif bakış açılarına dayanan betimleyici veya açıklayıcı bir alan olma özelliği taşımaktadır.[27]

Zeynel Kıran da genel bir yaklaşım sergileyerek dilbilimini, *"dil yetisinin ve doğal dillerin bilimsel olarak incelenmesidir*"[28] şeklinde tanımladıktan sonra bu bilim dalının, filoloji veya dil bilgisine verilen gösterişli bir isim olmadığını, bilakis çocukluktan itibaren uygulanarak öğrenilen ve genellikle düşünme eylemi olmadan bilinen dilin bilimsel açıdan bir incelenmesi olduğunu ifade ederek, dilbilimin geleneksel dil bilgisi ve filolojiden farkını ortaya koymaya çalışır. Ona göre dilbilim, geleneksel dil bilgisi gibi kurallar koymak yerine, dilsel olguların gözlemlenmesinden hareketle, dil dizgesinin eşzamanlı boyutta işleyişini

---

[23] Özsoy vd., *a.g.e.*, s.7.
[24] Ferdinand De Saussure, *Cours de Lingistique Generale* / Genel Dilbilim Dersleri, (çev. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual Yay., 2001, s.36.
[25] Andre Martınet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (çev: Berke Vardar), İstanbul, Multilingual Yay., 1998, s. 13.
[26] Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul, Multilingual Yay., 1998, s.19.
[27] Vardar, *a.g.e.*, s.73.
[28] Zeynel Kıran - Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, Ankara, Seçkin Yay., 2006, s. 44.

inceleyen, -insanın değişmez ve evrensel bir özelliği olan dil yetisi ile bu yetinin farklılaşmasından kaynaklı olarak- bütün zamanlarda özel ve değişken nitelikler taşıyan doğal dilleri ve bu dillerin zaman içinde uğramış oldukları değişimleri araştırma konusu yapan bir insan bilimidir.[29]

Dilbilim, Türk Dil Kurumu sözlüğünde "*Dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim, lisaniyat, lengüistik, filoloji*"[30] olarak tanımlanmıştır. "*Dilin genel ve özel niteliklerini ve dil olaylarını inceleyen; dillerin doğuşlarını, zaman içindeki gelişmelerini, yeryüzündeki yayılışlarını ve aralarındaki ilişkileri araştıran bir bilim dalı*"[31] diye de ifade edilen dilbilim, kısaca "*dilin bilimi*" ya da "*dilin bilimsel olarak incelenmesi*" şeklinde de tanımlanabilir.[32]

2. DİLBİLİMİN TARİHİ GELİŞİMİ

Dilbilim, ilk defa XIX. yüzyılda dil araştırmalarındaki yeni bir yaklaşımı geleneksel filolojiden ayırmak için kullanılmış bir terimdir.[33] XIX. yüzyıla kadarki zaman diliminde dil araştırmaları büyük oranda felsefe ve yazın çalışmaları içerisinde mütala edilmiş ve dil bu alanların anlaşılmasını sağlayan bir vasıta olarak kabul edilmiştir.[34]

Dilbilim her ne kadar yeni bir alan olarak karşımıza çıksa da, tarihsel kökleri çok eski zamanlara dayanır. Nitekim Doğu'da 'belağat', Batı'da da 'retorik (sözbilim)' olarak ifade edilen sözlü anlatıma yönelik çalışmalar, dil bilgisi çalışmaları açısından düşünüldüğünde, dilbilim çalışmaları m.ö. V. yüzyıla kadar uzanır.[35] Kıran'ın da ifade ettiği üzere günümüz dilbilimi, birkaç dilbilimcinin çalışması neticesinde ortaya çıkmış bir alan olmayıp, iki bin beş yüz (2500) yıl gibi

---

[29] Kıran, *a.g.e.*, s. 110-122.
[30] *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 2005, s. 529.
[31] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay., 1992, s. 44.
[32] Ahmet Kocaman, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Ankara, Dil Derneği Yay., 2006, s. 9.
[33] http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/dilbilim (Erişim Tarihi: 16.07.2019).
[34] Kocaman, *a.g.e.*, s. 11.
[35] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 22.

uzun bir tarihi geçmişten devraldığı ilke ve kavramları tenkide tabi tutarak gelişimini sürdüren ve oluşumunu günümüzde de devam ettiren köklü bir bilim dalıdır.[36]

Yeryüzünde dil ile ilgili yapılan çalışmaların bilinen en eski örnekleri, eski Hint ve eski Yunan'a dayanmaktadır.[37] Dil ile ilgili konulara ve bu konuların işlenmesine yönelmedeki birincil etken din olgusu olmuştur.[38] Nitekim Eski Hint'te yapılan dilsel çalışmalar, kutsal dînî metinleri olan Vedalar'ın doğru bir şekilde yorumlanması ve sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması çabalarına dayanmaktadır.[39] Bu çabaların neticesinde ünlü Hint dilbilimci Panini, Sanskritçeyle ilgili dört bin kadar kuralı bir araya getiren bir dil bilgisi kitabı kaleme almıştır.[40]

Antik Yunan'da ise, dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyen gramer çalışmaları felsefenin bir kolu olarak anlaşılmaktaydı. Doğal olarak ilk dil bilgisi çalışmaları da Yunan filozoflara aittir. Antik klasik Yunan filozofu Platon, "*Kratylos*" isimli eserinde, kelimeler ile delalet ettikleri varlıklar arasında bir ilişki olup olmadığını tartışmaktadır. Onun öğrencisi olan Aristo ise, kelime ile kavram arasındaki ilişkinin uzlaşmaya dayandığını düşünmektedir. İlk kez çeşitli dil bilgisi kategorilerini (isim, fiil, harf, hece, bağlaç ve tanımlık) belirleyen Aristo, bu sahada çok önemli bir adım atılmasını sağlamıştır.[41] İlk Çağda kelime-kavram-nesne ilişkisi üzerinde duran Yunan filozofları, dil yetisinin tabii mi yoksa uzlaşmaya dayalı bir sistem mi olduğunu anlama yönünde çalışmalar yaparak kelimelerin kökenlerini araştırmışlardır. Yunanlıların İskenderiye'de kurdukları *İskenderiye Okulu,* milattan önce II. ve III. yüzyıllarda Yunan metinlerini incelemeye yönelmiş ve aynı zamanda gramer alanında da önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çevrede yetişen ünlü gramerci Dionysius Thrax, "*Tekfine Grammatike*" adıyla Batı'daki klasik dil bilgisi kitaplarının ilk örneğini oluşturan bir Grek dil bilgisi hazırlamıştır.[42] Yine bu dönemde Dante Alighieri'nin kaleme aldığı "*De Vulgari Eloquentia*" isimli risalesi de dilcilik alanında önemli bir eserdir.[43]

---

[36] Kıran, *a.g.e.,* s. 19.
[37] Mehmet Aydın, *Dilbilim El Kitabı*, İstanbul, 3F Yay., 2007, s.19; Aksan, *a.g.e.,* s. 16-17.
[38] Aksan, *a.g.e.,* s.16-17.
[39] Aydın, *a.g.e.,* s.19.
[40] Aksan, *a.g.e.,* s.16-17.
[41] Aydın, *a.g.e.,* s.20.
[42] Aksan, *a.g.e.* , s. 17-18.
[43] Aydın, *a.g.e.,* s.19-20.

Doğu dünyasında da dilcilik ile ilgili çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. VII. yüzyıldan önce de köklü bir dilcilik geleneğine sahip olduğu anlaşılan Doğu dünyasında özellikle gramer, ses bilim, sözlük bilgisi ve metin şerhleri noktasında derin araştırmalara girişilmiş ve Arap dilcileri önemli incelemeler ortaya koymuşlardır.[44] İslâm dünyasında da, edebi bir kelam özelliğine sahip olan Kur'an metni dilbilimsel açıdan incelemeye tabi tutulmuş, O'nu açıklama mahiyeti taşıyan ve bir tür dil incelemesi olarak da sayılabilecek tefsir çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemdeki Arap dilcileri, iştikak (türetme) üzerinde de durmuş ve bu alanda sözlük çalışmaları yapmışlardır.[45]

Arap dilbilimi alanında Basra mektebinin ilk temsilcileri olan Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Îsâ b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766), Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) ve bunlardan sonra gerek bu mektebin gerekse Arap dilinin iki büyük çınarı olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) ile öğrencisi Sibeveyhî (ö. 180/796), yaşadıkları yüzyıla damga vuran isimler olmuştur.[46] Basra Okulunun en önemli temsilcisi olan Sibeveyhi ve onun hocası Halîl b. Ahmed bunların arasında öne çıkan en önemli filologlardır. İslâm âleminde yetişen en büyük dilci ünvanına sahip bir âlim olan Halîl b. Ahmed'in ilk defa alfabetik diziyi uygulayarak telif ettiği "*Kitâbü'l-ayn*" isimli sözlüğü, Arap dilciliği alanında kaleme alınan şekil ve içerik açısından orijinal, aynı zamanda dünya tarihinde II. (VIII.) yüzyıl gibi erken bir dönemin eşsiz bir mahsülü kimliğiyle dönüm noktası sayılabilecek önemli bir çalışmadır.[47] Yine aynı dönemde Sibeveyhi, Arap dilinin en geniş ve en sağlam gramer çalışması özelliğine sahip olan "*el-Kitab*" adlı eserini meydana getirmiştir.[48] "*el-Kitâb*", Arap dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği sahasında iz bırakmış bir eserdir.[49] Bunların yanı sıra dilbilim tarihi açısından zikretmeye değer bir çalışma da, XI. yüzyılda yaşamış önemli bir sözlükbilimci olan Kaşgarlı Mahmud'un, Türkçe'den Arapça'ya şeklinde bir sözlük olarak tertip ettiği, Türk dilinin ilk sözlüğü olan "*Dîvân-ü Lügâti't-Türk*" isimli eseridir. Bu yapıt, Türk

---

[44] Aksan, *a.g.e.* , s. 19.
[45] Aydın, *a.g.e.* , s. 21.
[46] Hulusi Kılıç, *DİA*, "Basriyyûn" md., Cilt V, İstanbul, TDV Yay., 1992, s.117-118.
[47] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, *DİA*, "Halîl b. Ahmed" md., Cilt XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 309-312.
[48] Aksan, *a.g.e.* , s. 19.
[49] Mehmet Reşit Özbalıkçı, *DİA*, "Sibeveyhi" md., Cilt XXXVII, Ankara, TDV Yay., 2009, s. 130-134.

milletinin yüceliğini anlatmak, Arap milletine Türkçe'yi öğretmek ve Türk dilinin Arap dilinden geri kalmadığını ortaya koymak amacıyla telif edilmiştir. Eser bir sözlük olmanın yanı sıra aynı zamanda hem Türkçe'nin XI. yüzyıldaki dil özelliklerini belirten, ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir gramer kitabı olma özelliğine sahiptir hem de döneminin tıbbı ve tedavi usulleri hakkında bilgi veren ansiklopedik bir eser niteliği taşımaktadır.[50]

XVII. yüzyıldaki dilbilim çalışmaları, sonraki yıllarda da etkisini sürdürerek çok önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bu yüzyılda Paris'teki Port Royal Okulu öğrencilerini eğitmek maksadıyla *Port Royal Gramer* isimli bir kitap hazırlanmıştır. Bu eser, konuşma sanatının kurallarını ve özellikle de bütün dillerdeki ortak mantık ilkelerini açıklayan bir özelliğe sahipti. Bu çevrede yetişen filologlar, dili mantık ile bağdaştırmayı ve başka diller için de geçerli olacak birtakım prensipleri ortaya koymaya çalışmışlardır. XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde G.W. Leibniz, bir taraftan dünyadaki dillerin tasnifi ve incelenmesiyle uğraşırken, diğer taraftan dilin düşünceyle olan ilişkisi konusuna eğilmiştir. Leibniz, dili insan zihninin aynası saymış, bu sebeple de dilin özellikleri ve doğuşu üzerinde durmuştur. XVIII. yüzyılda J. G. Herder de aynı şekilde dilin doğuşu ve menşei üzerine yoğunlaşmıştır. Yeni tanınan ülkelerin dilleri hakkında inceleme ve araştırma yapmaya büyük bir ihtimam gösterildiği bu dönemin ünlü düşünürlerinden W. Humboldt'un, Cava adasındaki *Kavi* dili üzerindeki etraflı incelemesinin giriş bölümü, dil yetisinin birtakım önemli niteliklerinin ortaya konulmasına olanak sağlamıştır.[51]

Dil ile ilgili araştırmalara tarihin bütün dönemlerinde rastlanabilirse de, dilbilim bağımsız bir dal hüviyetiyle ancak XIX. yüzyılın başlarında dilleri birbiriyle karşılaştırma düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Alman dilbilimci Franz Bopp'un 1816 yılında Sanskritçe'yi Latince, Yunanca, Germence gibi dillere bağlayan ilişkileri incelemesi, bu sahada önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.[52] XIX. yüzyıl, karşılaştırmalı dilbilimin F. Bopp tarafından, dilbilimin bir dalı olarak ortaya konulduğu çağdır.[53] XIX. yüzyılın ikinci devresinde giderek etkisini sürdürecek olan tarihi incelemeleri de karşılaştırmalı yaklaşım olanaklı kılmıştır. 1870'li yıllara doğru

---

[50] Ömer Faruk Akün, *DİA*, "Kâşgarlı Mahmud" md., Cilt XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 9-15.
[51] Aksan, *a.g.e.* , s. 20-21.
[52] Vardar, *a.g.e.*, s.74.
[53] Aksan, *a.g.e.* , s. 22.

Almanya'da kurulan Yenidilbilgiciler Okulu, tarihsel dilbilimin temel prensiplerini saptamaya çalışmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, dildeki evrimin toplumsal evrimden ayrı tutulamayacağı görüşü ağırlık kazanmıştır.[54]

Dilbilim alanındaki en önemli gelişmeler XX. yüzyılda meydana gelmiştir. Bu yüzyılda dilbilimin ivme kazanmasında İsviçreli dilbilimci F. Saussure'ün önemli etkisi vardır. F. Saussure, 1907-1911 yılları arasında Cenevre Üniversitesi'nde verdiği derslerle dilbilim sahasında yeni bir çığır açmış ve ortaya koyduğu yeni yaklaşımlarla kendisinden sonrakiler üzerinde büyük etki bırakmıştır.[55] Onun Cenevre Üniversitesi'nde verdiği dilbilim derslerinin, öğrencileri tarafından 1916 yılında *Genel Dilbilim Dersleri* (Cours de Linguistic Generale) ismiyle kitaplaştırılıp yayınlanması, bu bilim dalının 1960'lı yıllardaki parlak dönemine zemin hazırlamış[56] ve XX. yüzyıla gelindiğinde ise, onun dilbilim hakkındaki "*kendi başına ve yalnız kendisi için dili incelemek*"[57] görüşünün bu alana hâkim olmasıyla birlikte dilbilimin sınırları belirlenmiş ve bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir.[58] Günümüzdeki dilbilimsel çalışmalarda tümceden daha büyük parçalar temel dil birimi olarak kabul edilmektedir. Gündelik hayatın her anında üretilen metin çözümlemeleri, dilbilimsel çalışmalarda ağırlıklı olarak yer almaktadır.[59]

Ülkemizdeki dilbilim çalışmalarıyla ilgili gelişmelere de burada kısaca değinmek yerinde olacaktır. Ülkemizde dilbilimin öğretimi, 1930'lu yıllara dayanmaktadır. Türkiye'deki en eski dilbilim araştırmacısının Ragıp Hulusi ÖZDEM olduğu ifade edilmektedir. Onun 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde verdiği derslerle birlikte ülkemizde dilbilim öğretimi başlamıştır. Biraz gecikmeli de olsa Türkiye'deki dilbilim çalışmaları, dünyadaki gelişmelere koşut bir çizgi izlemiştir. İlk zamanlarda Batı dilleri ve edebiyatları bölümleri içerisinde, edebiyat bölümünden bağımsız bir dal olarak sürdürülen dilbilim çalışmalarına yabancı dil öğretimiyle ilgili bölümlerde yer verilmiştir. Bundan sonraki süreçte de Ankara, Dokuz Eylül, Hacettepe ve Mersin Üniversitelerinde dilbilim, Batı Dilleri ve Edebiyatları bölümleri içinde yer alan filolojilerden ayrılarak bağımsız bir bölüm haline

---

[54] Vardar, *a.g.e.*, s.74.
[55] Aydın, *a.g.e.* , s. 25.
[56] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s.3.
[57] F. De Saussure, *Cours de Lingistique Generale*/*Genel Dilbilim Dersleri*, (çev. Berke Vardar), s.36.
[58] Kocaman, *a.g.e.*, s. 11.
[59] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s.3.

gelmiştir.[60] Özdem'in ülkemizde başlatmış olduğu dilbilimsel çalışmalara sonradan katkıda bulunarak bu alan ile ilgili günümüzde çalışmalar yapmış olan ve Türkiye'de bu bilim dalının gelişmesini sağlayan birçok dilbilimci yetişmiştir. Bunların arasında Berke Vardar, Doğan Aksan, Zeynel Kıran, Tahsin Yücel, Süheyla Bayrav, Mehmet Hengirmen, Mehmet Aydın, Ahmet Kocaman, İrem Onursal ve Canan Ayata Şenöz gibi isimler sayılabilir.

3. DİLBİLİMİN DALLARI

Dilbilim 1950 yılından sonra çeşitli dallara ayrılarak yeni akımlar ve inceleme alanlarıyla büyük bir aşama kaydederek ana bilim dalı haline gelmiştir.[61] Dil hakkındaki bakış açılarının farklılığı, çeşitli dilbilim dallarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.[62] Dilbilimini ele alan çalışmalarda bu dallar belli bir sistem ve düzen içinde verilmemiş, oldukça karmaşık anlatımlara girilerek birbirinden farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Ancak zihinlerde karışıklığa yol açmaması için biz bu dalların en önemlilerini derli toplu bir tarzda belli bir düzen içinde maddeler halinde açıklayacağız. Dilbilimin dallarını şöyle açıklayabiliriz:

1) Ses Bilim (Phonetics): Sesleri, bildirişimdeki işlevleri yönünden ele alan[63], dildeki ses olgusunun fiziksel açıdan meydana gelişini ve uğradığı değişiklikleri inceleyen dilbilim dalıdır.[64]

2) Biçimbilim/Biçembilim (Morphology): Dildeki kelimelerin yapısını, ekleri, kökleri ve bunların birbirine bağlanış şekillerini inceleyen dilbilim dalıdır.[65] Buna '*deyiş bilim*' de denir.[66]

3) Sözdizimi/Dizimbilgisi (Syntax): Yüklem, özne ve tümleç arasındaki ilişkiyi ele alan ve dildeki sözcüklerin sıralanışını inceleyen daldır. Bu dala '*tümcebilim*' de denir.[67]

---

[60] Canan Ayata Şenöz, *Metindilbilim ve Türkçe*, İstanbul, Multilingual Yay., 2005, s. 70-71.
[61] Kıran, *a.g.e.*, s. 24-26.
[62] Ali Abdulvâhid el-Vâfî, *İlmü'l-luğa*, Nehdat-u Mısr, Mısır, 2004, s. 8-11; Kıran, *a.g.e.*, s. 237.
[63] Vardar, *a.g.e.*, s. 168.
[64] *Dilbilim terimleri sözlüğü*, Ankara, TDK Yay., 1949, s. 163; Mehmet Hengirmen, *Dil bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Engin Yay., 1999, s. 316.
[65] Hengirmen, *a.g.e.*, s. 71-72.
[66] Vardar, *a.g.e.*, s. 40.
[67] Hengirmen, *a.g.e.*, s. 339-340; Vardar, *a.g.e.*, s. 182.

4) Anlambilim (Semantics): Dili anlam açısından inceleyen, göstergenin gösterilen bölümünü artsüremli ve eşsüremli yönlerden ele alan;[68] anlam, kavram, çok anlamlılık, anlam daralması ve genişlemesi, eş ve zıt anlamlılık, bağlam ve anlam değişmeleri gibi konuları inceleyen dilbilim dalıdır.[69]

5) Sözlükbilgisi (Lexicography): Sözlük hazırlama teknikleri, sözlük yapımı, sözlüğün kapsamı, muhtevası ve sınırı üzerine çalışmalar yapan ve bu etkinliğe ilişkin ilke ve yöntemlerle uğraşan bilim dalıdır.[70]

6) Adbilim (onomastics): İsimleri, kavram-sözcük ilişkisi açısından inceleyen, adların veriliş yollarını, sebeplerini, kaynak ve kökenini ele alan dilbilim dalıdır.[71]

7) Lehçebilim (dialectology): Bir dilin ayrıştığı lehçeleri ve ağızları hakkındaki olguların tespiti ve betimlenmesiyle ilgilenen, lehçelerin ortaya çıkışını, geçirdikleri değişiklikleri, anadilden farklı olan yönlerini, konuşulduğu bölgeleri ve bu bölgelerin dil üzerindeki etkilerini inceleyen dilbilim dalıdır.[72]

8) Budunbilim (Ethnolinguistik): Dili genellikle bir ekinin anlatım vasıtası olarak inceleyen ve bildirişim koşullarıyla bağlantılı olarak ele alan dilbilim dalıdır. Bazı dilbilimciler budundilbilimi toplumdilbilimin bir dalı olarak kabul ederken, bazıları da toplumdilbilimin karmaşık toplumlar, budundilbilimin ise sade yapılı toplumlar çerçevesinde geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.[73]

9) Toplumdilbilim (sociolinguistics): Toplumsal olgular ile dil olguları arasındaki ilişkileri, başka bir ifadeyle, bu iki olgu arasındaki, eşdeğişirliği inceleyen karma daldır.[74]

10) Metindilbilim/Söylem Çözümlemesi (Discourse Analysis): Tümce sınırlarını aşarak daha üst seviyede yer alan söz ürünlerine yönelen çözümleme[75] olarak ifade edilen daldır.

---

[68] Vardar, *a.g.e.*, s. 18.
[69] Hengirmen, *a.g.e.*, s. 27.
[70] Kâmile İmer, Ahmet Kocaman, A.Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2011, s. 230; Hengirmen, *a.g.e.*, s. 339-340; Vardar, *a.g.e.*, s. 184.
[71] İmer vd., *a.g.e.*, s. 12; Hengirmen, *a.g.e.*, s. 10; Vardar, *a.g.e.*, s. 12.
[72] Hengirmen, *a.g.e.*, s. 274; Vardar, *a.g.e.*, s. 142.
[73] Vardar, *a.g.e.*, s. 51.
[74] Vardar, *a.g.e.*, s. 196.
[75] Vardar, *a.g.e.*, s. 179.

Dilbilimin dalları zikrettiğimiz bu maddelerle sınırlı değildir. Bazı dilbilimciler, bu dalların sayısını daha da çoğaltmıştır. Ancak biz bunlardan en önemlilerini ele alarak kısaca açıklamaya çalıştık.

4. ARAP DÜNYASINDAKİ MODERN BAZI DİLBİLİM ÇALIŞMALARI

Bu başlık altında batı dünyasındaki dilbilim çalışmalarının Arap âlemi üzerindeki etkilerinden hareketle, modern dönemdeki Arap dilbilim faaliyetlerini göstermesi açısından öne çıkan bazı örnek çalışmaları zikredeceğiz. Öncelikle bu döneme geçişi hızlandıran ve kendisinden sonra bu dalda çalışma yapanlara yeni ufuklar açan bazı dil bilginlerinden kısaca söz etmek uygun olacaktır.

Arap dünyasındaki çağdaş dilbilim çalışmaları, batıdaki dilbilim eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesiyle birlikte başlamıştır.[76] Arap dünyasında yapılan dilbilim çalışmalarının başında Corcî b. Habîb Zeydân (1861-1914)'ın "*el-Felsefetü'l-lügaviyye ve'l-elfâzu'l-Arabiyye*", "*Târîhu'l-luğati'l-Arabiyye*" ve "*el-Bulga fi usûli'l-luga*" adlı eserleri gelmektedir. Corcî Zeydan, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında Sâmî dillerinden ve Arap diline dair araştırmalar yapan müsteşriklerin çalışmalarından faydalanarak bu eserlerini kaleme almıştır.[77] Zeydân'ın özellikle karşılaştırmalı dil bilim kurallarının Arapça'ya uygulanmasına dair olan "*el-Felsefetü'l-lügaviyye ve'l-elfâzu'l-Arabiyye*" adlı eseri bu alanda oldukça önemli bir yapıttır.[78] Onun aynı değerdeki bir başka çalışması da "*el-Luğatu'l- arabiyye kâinun hayyun*" isimli eseridir.[79] Bu sahadaki diğer önemli bir isim de, Arap edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Fâris eş-Şidyâk'tır (ö. 1305/1887). eş- Şidyâk'ın, özellikle Arapça kelimelerin etimolojisi ile dil ve dilcilik mevzularını ele aldığı "*Sirrü 'l-leyâl fi'l-kalb ve'1-İbdâl*" adlı eseri bu alanda dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra Ânistâs Mârî el-Kermelî'nin "*Nüşû'u'l-lüğati'l-arabiyye*", ed-Dumenikî'nin "*el-Mu'cemiyyetü'l-arabiyye*", Abdulkadir el-Mağribî'nin "*el-İştikâk ve't-ta'rîb*", Abdullah Emîn'in "*el-İştikâk*" ve Mustafa

[76] Harun Gündüz, "Karşılaştırmalı Dilbilim Açısından Arapça ve Türkçede Yan Cümleler", (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2013, s. 13.
[77] Muhammed es-Si'rân, *İlmu'l-Luga*, 2. Bsk., Beyrut, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, ts., s. 23-24.
[78] Muharrem Çelebi, *DİA*, "Corcî b. Habîb Zeydân" md., Cilt VIII., İstanbul, TDV Yay., 1993, 69-71.
[79] Mustafa Kaya, "Modern Arap Dilbilim Çalışmaları", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 36, 2008, s. 342.

Cevâd'ın "*el-Mebâhisü'l-lüğaviyye*" isimli eserleri bu alanda yapılmış önemli çalışmalar arasındadır.[80]

Geçiş dönemi çalışmaları olarak niteleyebileceğimiz bu çalışmaların ardından, modern dilbilimi ilgilendiren konular yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu anlamda, Mısır ve Arap dünyasında sosyoloji biliminin kurucusu kabul edilen Ali Abdülvâhid Vâfî (1901-1992)'nin kaleme aldığı "*İlmü'l-luga*", "*Fıkhü'l-luga*" ve "*el-Luga ve'l-müctema'*" isimli eserleri Arap dünyasındaki modern dilbilim alanında yapılan önemli çalışmalar arasında yer alır. "*Fıḳhü'l-luga*" adlı eseri, daha önce yazmış olduğu "*İlmü'l-luga*"nın devamıdır.[81] Yine Mısırlı dilci ve edebiyatçı Muhammed el-Mendûr, Fransız dilbilimci A. Meillet'in bu alanla ilgili yazdığı bir makalesini "*Menhecü'l-bahs fi ilmi'l-lisân*" adıyla tercüme etmiştir. el-Mendûr'un yanı sıra Muhammed el-Kasâs ile Abdülhamîd ed-Devâhilî de Fransız dilci J. Vendryes'in "*Le Langage*" isimli eserini "*el-Luga*" adıyla Arapçaya tercüme etmişlerdir. Ayrıca Londra Üniversitesi'nde dilbilim alanında doktora eğitimini tamamlamasının ardından İbrâhîm Enîs 1947 yılında "*el-Esvâtu'l-lugaviyye*", "*el-Lehecâtü'l Arabiyye*", "*Min esrâri'l-luga*", ve "*Delâletü'l-elfâz*" isimli eserlerini kaleme almıştır.[82] Yapılan tüm bu çalışmalar, Arap coğrafyasının da batıdaki dilbilim çalışmalarına kayıtsız kalmadığını ortaya koymaktadır.[83]

Arap dünyasında bu alanla ilgili yapılan çalışmalar elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Bizim burada zikrettiklerimiz bunların belli başlılarıdır. Arap coğrafyasında özellikle son yüzyıllarda -batılı dilbilimcilerin bu alanda yaptıkları çalışmaların da etkisiyle- dilbilim ile ilgili inceleme ve çalışmaların büyük oranda artış gösterdiğini görmekteyiz. Başlangıcından günümüze kadarki tarihi seyri incelendiğinde, dilbilim sahasındaki inceleme ve araştırmaların giderek arttığı gözlemlenmektedir. Günümüzde de yoğun bir ilgi gören bu bilim dalının zaman geçtikçe daha da önem kazanacağı görülmektedir.

---

[80] Kaya, "a.g.m.", s. 343.
[81] Hüseyin Yazıcı, *DİA*, "Ali Abdülvâhid Vâfî" md., Cilt Ek-2., İstanbul, TDV Yay., 2016, s.643-644; Ayrıca bkz. es-Si'rân, *a.g.e.*, s. 26-27.
[82] es-Si'rân, *a.g.e.*, s. 26-27.
[83] Gündüz, *a.g.e.*, s. 13.

5. ARAPÇA'DA DİLBİLİM KARŞILIĞINDA KULLANILAN TERİMLER

Çalışmamızın ikinci bölümüne geçmeden önce Arap dilinde 'dilbilim' karşılığında kullanılan kavramlara da burada yer vermek istiyoruz. Zira çalışmamız arapça bir metin olan Kur'ân-ı Kerîm'in sûrelerinden biri[84] üzerine olduğu için araştırmamızı yakından ilgilendiren kavramların söz konusu dildeki karşılıklarını bilmek büyük önem arz etmektedir.

İngilizce'deki "linguistic" teriminin Arap dilindeki karşılığı hususunda Arap dilciler görüş birliğine varamamış ve birbirinden farklı birçok kavram kullanmışlardır. el-Mesiddî bu alanla ilgili kaleme aldığı eserinde, Arap dilcilerin dilbilim karşılığında kullandıkları bu terimlerden yaklaşık yirmi iki tanesine yer vermektedir.[85] Biz bu kavramlardan öne çıkan ve en çok kullanılanları burada zikredeceğiz.

İlk dönem Arap dilbilimcileri dil olgusunun inceliklerine vakıf olma ve özelliklerini öğrenme anlamında "fıkhu'l-luga" (فقه اللغة) ve "ilmu'l-luga" (علم اللغة) kavramlarını kullanmış ve Arap diliyle ilgili yazdıkları kitaplarına da bu isimleri vermişlerdir. Miladi X. asırda ilk kez İbn Fâris ve Ebû Mansûr es-Seâlibî bu alanda yazdıkları kitapları için "fıkhu'l-luga" (فقه اللغة) terimini kullanmışlardır.[86] Klasik Arap dilcilerinin, 'ilmu'l-luga (علم اللغة) ve fıkhu'l-luga (فقه اللغة) terimleri arasında açık ve net bir ayrım yapmadıkları görülmektedir. Zira erken sayılabilecek bir dönemde kaleme alınan eserlerde ele alınan konulara bakıldığında bu iki kavramın, birbirlerinin yerine ve aynı manada kullanıldıkları görülmektedir.[87] Nitekim Suyûtî'nin "*el-Muzhir*" ve es-Seâlebî'nin de "*Fıkhu'l-luga*" isimli kitaplarında

---

[84] Kalem Sûresi.

[85] Abdusselâm el-Mesiddî, *Kâmûsu'l-lisâniyyât*, Beyrut, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-kitab, ty., s. 72.

[86] Ebû Hüseyin Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luga*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997 (Bu eser, Arap dilinin lugatla ilgili inceliklerine ve ifade farklarına dair "*fıkhü'l-luga*" (linguistik) türünde yazılan ilk eserlerdendir. Bilgi için bkz. *DİA,* "İbn Fâris" md.); Abdullah b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Fıkhu'l-luga ve sirru'l-'Arabiyye*, Thk. Fâiz Muhammed, Beyrut, Dâru'l-kitâbi"l-arabî, 1996. (Geniş bilgi için bkz. Ramazan Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-Luga' ve 'İlmu'l-Luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 23, (2011/1), s. 184).

[87] Bahar Arıkan, "Arap Dünyasında Modern Dilbilim Çalışmaları", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s. 11.

görüldüğü üzere her iki kavramın muhtevâsı da iştikâk, nahiv, sarf ve dildeki şâz (kural dışı) durumlar gibi konulardır.[88]

XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, batıda modern Arap dilbilimcileri tarafından Arapça'ya "*fıkhu'l-luga*" şeklinde tercüme edilen filolojinin çerçevesi belirlenmiş ve 'filoloji' ile 'linguistik' dallarının sınırları çizilerek aralarında ayrım yapılmaya başlanmıştır.[89] Çağdaş Arap dilbilimcilerin çoğu dilbilim için "ilmu'l-luga" terimini, "filoloji" için de "fıkhu'l-luga" kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.[90] Kâhire'de Ali Abdülvâhid Vâfî önce "İlmü'l-luga" ve sonrasında da "fıkhu'l-luga" isimlerini kullandığı iki farklı eser yazmıştır. Dilbilim kavramının modern anlamdaki en eski kullanımı, 1938 yılından itibaren ilk önce Filistin'de daha sonra da Tunus ve Lübnan'da tercih edilen şekliyle "*el-elsüniyye*" (الألسنية)'dir. 1941'de Kâhire'de Ali Abdülvâhid Vâfî, önce "İlmü'l-luga" ve sonrasında da "fıkhu'l-luga" isimlerini kullandığı iki farklı eser yazmıştır.[91]

Arap dilinde dilbilim karşılığında yaygın olarak kullanılan terimlerden biri de "*ilmu'l-lisân*" (علم اللسان)'dır. Bu kavramı ilk kez Muhammed Mendûr 1946'da Fransız dilbilimci A. Meillet'in "*Linguistique*" isimli çalışmasını Arapçaya tercüme ederken kullanmıştır.[92] Her ne kadar "İlmu'l-luga" (علم اللغة) isimlendirmesi günümüzde hâlen kullanılıyorsa da, genel anlamda dilbilim için "*el-lisâniyyât*" (اللسانيات) kavramını; geçmişin mirasını devam ettirme adına herhangi bir dilin özelliklerini, gelişimini ve kurallarını inceleme konusu yapan özel dilbilim anlamıyla Arap dilbilimi için de "*fıkhu'l-lügati'l-arabiyye*" (فقه اللغة العربية) terimini kullanmanın daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Nitekim bu sahada günümüze kadar kaleme alınmış eserler incelendiğinde, bu başlıkları taşıyanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.[93]

Dilleri bütün yönleriyle ele alıp inceleme konusu yapan dilbilim dalı, geçmişten bugüne oldukça uzun bir zaman diliminde oluşmuş ve günümüze kadar

---

[88] Abdulgaffâr Hilâl, *İlmu'l-luga beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*, Mısır, Matbaatu'l-Cebelâvî, 1986, s. 23.
[89] Ramazan Demir, "a.g.m.", s. 186.
[90] Ramazan Demir, "a.g.m.", s. 188-201.
[91] el-Mesiddi, *a.g.e.*, s. 71; el-Messidî, "İlmu'l-luga emi'l-lisâniyyât?", Riyad, *Cerîdetu'r-Riyâd*, Sayı 13457, 2005; Ayrıca bkz. Kaya, "a.g.m.", s. 340.
[92] Muhammed Mendûr, *Menhecu'l-bahs fi'l-ilm ve'l-luga*, Beyrut, Darü'l-ilmi li'l- Melayîn, 1946, s. 61; Fatıma el-Hâşimî, *Neş'etu'd-dersi'l-lisâniyyi'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, Kahire, Îtrak li't-tibâ'e ve'n-neşr ve't-tevzî', 2004, s. 20.
[93] Kaya, "a.g.m.", s. 341-342.

varlığını devam ettirmiştir. Biz çalışmamızın temel gayesinden uzaklaşmamak adına, dilbilim hakkında anahatlarıyla verdiğimiz bilgilerle yetiniyoruz. Zira dilbilim, bir tez çalışmasına sığmayacak kadar geniş bir alan olup daha derin araştırmalar gerektirmektedir. Bu sebeple biz burada çalışmamızın temel maksadını aşmayacak tarzda kısa ve özlü bir anlatımla konuyu dikkatlere sunduk ve dilbilimin dallarından biri olan metindilbilim alanının tarihsel zeminini zihinlerde oluşturmaya çalıştık. Şimdi çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan metindilbilim ve bağlaşıklık konusuna geçebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM
METİNDİLBİLİM VE BAĞLAŞIKLIK

Çalışmamızın bu bölümünde, metinleri bütünsel bir bakış açısıyla ele almayı hedefleyen metindilbilimin doğuşu, tanımı ve gayesi, metindilbilim-söylem çözümlemesi ilişkisi, metinsellik ölçütleri ve bağlaşıklık konuları ele alınacaktır.

1. METİNDİLBİLİM

1.1. Metindilbilimin Doğuşu

Dilbilim alanı bilhassa 20. yüzyıldan sonra seyrini değiştirmiş, tümceyi esas alan çalışmalardan ziyade tümce ötesi çalışmalara yönelmiştir. Klasik dilbilimde olduğu gibi birer birer cümleleri incelemek yerine metinleri bütünsel olarak ele alan teoriler üretmiştir.[94] Modern dilbilim incelemelerinde artık tümce ötesi çalışmalara gidilmiş, iletişimin yalnızca tümcelerle değil, anlamsal ve yapısal olarak birbirleriyle ilişkili cümlelerden oluşan metinler vasıtasıyla gerçekleşeceği kabul edilmiştir.[95]

1950'li yıllarda Amerikan yapısalcılarının[96] ortaya koyduğu bazı çalışmalar, modern dilbilimin temelini oluşturmuştur. Yapılan bu çalışmalarda tümcenin de ötesine geçilmiş ve -gerçek hayatın farklı durumlarında ortaya konan sözcük dizileri olan- söylemle ilgilenilmeye başlanmıştır.[97] Amerikan dilbilimci Zellig harris (1909-1992), "*Discourse Analysis"* (Söylem Çözümlemesi) isimli çalışmasıyla, metnin en büyük dil birimi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eden ilk dilbilimcidir. Z. Harris, dilin dağınık kelime veya tümcelerden ziyade '*bağıntılı bir söylem*' şeklinde kullanıldığını belirtmiş ve söylemin bir tek kelimeden on ciltlik bir kitaba kadar farklı ebatlarda olabileceğini ifade etmiştir.[98] Dilin, hakikatte tümcelerle

---

[94] Eyup Akşit, "Kur'an-ı Kerim'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmin Getirilmesi ve Bunun Nedenleri", s. 52.
[95] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 67.
[96] Amerikan Yapısalcılığı: *Özellikle L. Bloomfield'in çalışmalarından kaynaklanan ve 1950'lere değin ABD'de dilbilime egemen olan dilbilim akımıdır*. (bkz. Vardar, *a.g.e.*, s. 17)
[97] Kıran - Eziler Kıran, *a.g.e.*, s. 181-182.
[98] Aksan - Aksan, "a.g.m.", s. 92.

sınırlandırılmış şekilde değil, söylemler biçiminde kullanıldığını ifade eden Z. Harris, tümce çözümlemesi ifadesi yerine söylem çözümlemesi kavramını kullanarak tümce üstü dil araştırmalarında büyük bir adım atmıştır.[99] İşte Harris'in ortaya attığı bu düşünce ve başka dilbilimcilerin de bu düşünceyi destekleyerek katkıda bulunmasıyla dilbilim seyrini değiştirerek, cümleyi temel alan çalışmalardan ziyade cümle ötesini esas alan düşünceye yönelmiş ve metinleri bir bütün olarak ele alan teoriler üretmiştir.

Dilbilimsel çözümlemelerin, tümce üstü yapılar olan metinlerden yola çıkılarak gerçekleştirilmesi düşüncesi, Alman dilbilimcilerce de kabul görmüştür. Alman dilbilimcilerden Wolfgang Kayser, *Das Sprachliche Kuntswerk* (Dilsel Sanat yapıtı) isimli çalışmasında tek tek cümlelerin değil, metnin bir bütün olarak incelenmesi ve cümleler arasındaki bağlantıların ortaya konulması gerektiğini ifade etmektedir. Başka bir Alman dilbilimci Nicolai Hartmann da dilin işleyişinin sadece kelime ve cümlelerle gerçekleşmediğini, tek tek sözcük veya tümcelerle değil, metinler vasıtasıyla konuşulduğunu öne sürerek iletişimsel etkileşimin cümle dizileri arasındaki bağlantıdan kaynaklandığına vurgu yapmıştır.[100] Harald Weinrich ise, dil ögelerinin her zaman metin bağlamında incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira ona göre "*dilbilim demek, metindilbilim demektir*."[101] 1960'lı yılların ortalarında N. Hartmann ve öğrencilerinin ele aldıkları çalışmalar ve onun 1964 yılında kaleme aldığı *Text, Texte, Klassen von Texten* (Metin, Metinler ve Metin Sınıfları) isimli makalesi; aynı şekilde H. Weinrich'in de 1964 yılında yayımlanan *Tempus, Besprochene und Erzhalte Welt* (Zaman, Konuşulan ve Anlatılan Dünya) isimli eseri, Almanya'daki metindilbilimsel çalışmaların başlangıcı olarak kabul edilmektedir.[102]

1970'li yıllardan itibaren dilbilimin ayrı bir dalı olarak faaliyet gösteren ve metinlerin oluşturulmasında tümce ötesi dil birimleri arasındaki bağların ele alınmasını esas alan metindilbilime ilişkin incelemelerde, birer birer metinlerdeki tümceler değil; metinleri oluşturan dilsel yapılar arasındaki ilişkilerle bir bütün olarak metnin yapısı ve işlevi önem kazanmıştır. Metinlere bu anlayışla yaklaşan metindilbilim, birbirinden farklı metin türleri arasındaki çeşitli işlevsel ve yapısal

---

[99] Leyla Subaşı Uzun, *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara, Simurg Yay., 1995, s. 18.
[100] Şenöz, *a.g.e.*, s. 18; Torusdağ, Aydın, *a.g.e.*, s. 32-33.
[101] Şenöz, *a.g.e.*, s. 18.
[102] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 33.

özellikleri belirlemeye çalışarak, metinler ile bu metinlerin gönderme yaptıkları olgular arasındaki bağları araştırma konusu yapar. Böylelikle metinlerin çok katmanlı anlamsal yapılarını tespit eder.[103]

İletişimsel bir işleve sahip olan metin, durağan bir birim değil dinamik bir yapıdır. Bir metnin iletişimsel özelliği, ondaki dilbilgisel unsurların toplamına eşit değildir.[104] Bu özellikleri sebebiyle metinler, çözümleme konusunda ulaşılmak istenen neticeler için uygun bir alt yapı oluşturur. Torusdağ ve Aydın'ın da ifade ettiği gibi "*iletişim, tek tek tümceler aracılığı ile değil metinler aracılığı ile gerçekleştirilir ve bir metnin iletisini anlamak, onu oluşturan tümcelerin her birini ayrı ayrı anlamakla değil, birbirlerine yapısal ve anlamsal bir bağ ile bağlı tümceleri bir bütün olarak ele almakla mümkündür*."[105] Metinleri bu anlayışla ele alan metindilbilim; öykü, şiir ve dilekçe gibi her çeşit dilsel olguyu metin yapan kural ve ölçütleri ortaya koyar. Böylelikle farklı metin türleri arasındaki bağları araştırarak metinlerin anlamsal yapılarını tespit etmeye çalışır.[106] Kısacası, metindilbilim ile birlikte artık geleneksel dil bilgisinin cümle ve kelimelerle sınırlı olan çerçevesinin dışına çıkılmış ve temel dil birimi 'metin' olmuştur. Başka bir ifadeyle, parçacı yaklaşımdan bütüncül anlayışa geçilmiş ve metni oluşturan dil birimleri arasındaki bağlantıların tespiti yoluyla bir bütün olarak metnin yapısı ve işlevi önem kazanmıştır.

Metindilbilim, tümce üstü dil çalışmalarının temelini teşkil eden dilsel üst yapıları, bütünsel bir bakış açısıyla ele alarak kendisine çalışma konusu yapan dilsel bir çalışma alanı olarak günümüzde de gelişimini sürdürmektedir.[107]

1.2. Metindilbilimin Tanımı ve Amacı

Metinlerin oluşturulması, açıklanması ve yorumlanmasıyla ilgili öne sürülen teorilerden biri de metindilbilimdir.[108] Metindilbilim kavramı ilk defa Eugene

---

[103] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 38.
[104] Ursula Oomen, "Text and Sentences", in *Text Versus Sentence: Basic Questions in Text Linguistics*, Hamburg, 1979, s. 272.
[105] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 35.
[106] Meral Oraliş - Şeyda Ozil, "Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, 1992, s. 37.
[107] Özkan, "a.g.m.", s. 168.
[108] Akşit, "a.g.m.", s. 43.

Coseriu adlı dilbilimci tarafından kullanılmıştır.[109] 1960'lı yıllardan itibaren çeşitli metin çözümleme teknikleri geliştirilmiş ve ortaya çıkan kuramsal yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara dayanan uygulamalı çalışmalar, metin olgusuna yeni açılardan bakılabileceğini ortaya koymuştur. Tümcenin dilsel çözümlemelerde yetersiz kalması, dilbilim çalışmalarında tümce sınırlarının aşılarak tümce ötesi çalışmalara yönelmeyi gerekli kılmıştır. Bu durum da dilbilim ile ilgili çalışmalarda metin kavramının ağırlık kazanmasına ve metindilbilim dalının doğmasına zemin hazırlamıştır. Modern dilbilim incelemelerinde cümle ötesinde gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde ortaya çıkan metindilbilim, metinleri anlamsal, biçimsel, işlevsel ve yapısal boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır.[110] Metindilbilim, "*metin nedir?*" ve "*metni metin yapan özellikler nelerdir?*" sorularına cevap arayan bir dilbilim türüdür.[111]

Metindilbilim, "*Dili, cümlelerarası bağlantıları temel alarak inceleyen, dil kullanımını metin üretme olarak gören, metinleri bir bütünlük içinde ele alan dilbilim dalı"* olarak tanımlanmaktadır.[112] Metindilbilim, yazılı veya sözlü olan bir metni metin yapan, metnin inşasında kullanılan iç veya dış yapıyı, metni zihinde daha kalıcı ve anlaşılır kılmayı sağlayan nitelik ve prensipleri tespit edip belirlemeye çalışan bilim dalıdır.[113] Metindilbilimin amacı ise, "*metinlerin yapılarını, yani dilbilgisel ve içeriksel kurgulanış biçimlerini ve bildirişimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Böylece metindilbilim, metin oluşturmanın genel koşullarını ve kurallarını betimler ve bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi açıklamaya çalışır.*"[114] Metindilbilimin amaçlarından biri de, metin olan ile metin olmayanı birbirinden ayırt etmek ve bunun için de birtakım ölçütler ortaya koymaktır.[115] Metindilbilim, metne önem verir ve inceleme konusu yaptığı metnin yapısından hareketle onu bağlaşıklık ve tutarlılık açısından tahlile tabi tutar.[116] Bu bilgilerden hareketle metindilbilimini kısaca "*metinlerin*

---

[109] Mustafa Aksan, Yeşim Aksan, "Metin Kavramı ve Tanımları", Ankara, Hitit Yay., *Dilbilim Araştırmaları*, 1991, s. 91.
[110] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 4.
[111] Özsoy vd., *a.g.e.*, s.153.
[112] Hengirmen, *a.g.e.*, s. 276.
[113] Yusuf Alan, *Lisan ve İnsan*, İzmir, TÖV Yay., 1994, s. 62.
[114] Şenöz, *a.g.e.*, s. 22-23.
[115] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 39.
[116] İmâran Melîke - Bû Suveyra Vesîle, *el-İttisâk ve'l-insicâm fî sûrati'l-Mücâdele: Dirâsetün fî dav'i lisâniyyâti'n-nass*, (Yüksek Lisans Tezi), Abdurrahman Mîra Üniversitesi, Becâye, 2016/2017, s.23.

bütünsellik bağlamında incelenmesi" şeklinde tanımlamak mümkündür. Çünkü metindilbilim, bir metni oluşturan kelime veya söz gruplarını tek tek incelemek yerine, metni oluşturan birimler arasındaki bağlantıları ortaya koyarak söz konusu metni bütünsel bir bakış açısıyla inceleyip açıklamaya çalışır.

Metindilbilim çalışmaları son yıllarda R. Beaugrande ve W. Dressler'in "*Introduction to text Linguistics*"[117] (Metindilbilime Giriş) ile M.A.K. Halliday ve R. Hasan'ın "*Cohesion in English*"[118] isimli çalışmalarıyla birlikte ivme kazanmıştır. Metindilbilim alanıyla ilgili çalışmalar yapan gerek Arap gerekse Türk dilbilimcilerin çoğu, araştırmalarında genellikle bu iki kitabı başvuru kaynağı olarak benimsemişlerdir. Bu eserlerden büyük oranda istifade edilerek metindilbilime dair Arapça olarak kaleme alınan en önemli eser Muhammed Hattâbî'nin "*Lisâniyyâtü'n-nass*"[119] isimli çalışmasıdır. Metindilbilimle ilgili Türkçe olarak yazılan kitap ve makalelerde de son yıllarda artış görülmektedir. Özellikle Doğan Günay'ın "*Metin Bilgisi*"[120] ile Gülşen Torusdağ ve İlker Aydın'ın ortak çalışması olan "*Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri*"[121] adlı kitaplar Türkçe hazırlanmış en önemli çalışmalar arasındadır.

1.3. Metindilbilim ve Söylem Çözümlemesi

Gerek batı dillerinde gerekse Arap dilinde, metindilbilim karşılığında birbirinden farklı pek çok terim kullanılmıştır. Batı dillerinde metindilbilim için *discourse nalysis* (söylem çözümlemesi), *textlinguistic research* (metindilbilimsel araştırma), *discourse grammer* (söylem dil bilgisi), *textology* (metinbilim), *textological research* (metinbilimsel araştırma), *text theory* (metin teorisi), *text grammer* (metin grameri), *science of texts* (metinler bilimi), *narratology* (anlatıbilim), *textual analysis* (metinsel analiz) gibi kavramlar kullanılmıştır.[122] Arap dilinde ise genellikle *ilmu lisâniyyati'n-nass* (علم لسانيات النّص) terimiyle ifade edilen

---

[117] R. Alain de Beaugrande - W. Ulrich Dressler, *Introduction To Text Linguistics*, London, Longman Linguistics Library, 1981.
[118] M.A.K. Halliday - Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English*, London, Longman Group Limited, 1976.
[119] Muhammed Hattâbî, *Lisâniyyât en-Nass: Medhalün ilâ insicâmi'l-hitâb*, Beyrut, el-Merkezu's-sekâfiyyü'l-arabî, 1991.
[120] Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, İstanbul, Multilingual Yay., 2007.
[121] Gülşen Torusdağ - İlker Aydın, *Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2018.
[122] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 38.

metindilbilim karşılığında *ilmu lügati'n-nass* (علم لغة النّص), *ilmu lüğati'n-nassiyy* (علم اللّغة النّصي), *nahvü'n-nass* (نحو النّص), *ilmu'n-nass* (علم النّص), *tahlîlü'l-hitâb* (تحليل الخطاب) vb. pek çok terim kullanılmıştır.[123] Aralarında çok ince nüanslar bulunsa da bu kavramların hemen hepsi de aynı anlama karşılık gelmektedir. Metinleri inceleme yöntemleri farklı olsa da hepsinin inceleme alanı metin olgusudur. Başka bir ifadeyle; bir bütün olarak metinlerin yapısı, işlevi ve metni oluşturan birimler arasındaki anlamsal ve yapısal ilişkilerdir.[124]

Son 20 yıllık zaman diliminde ülkemizde önemli bir inceleme ve araştırma alanı olma yolunda büyük ilerleme kaydeden *metindilbilim* dalında hâlen birbiriyle karıştırılan ve anlamı üzerinde birlik sağlanamayan birçok kavram vardır. Bunların başında ise *metindilbilim* (text linguistic/لسانيات النّص) ve *söylem çözümlemesi* (discourse analysis/تحليل الخطاب) terimleri gelmektedir.[125] Bu anlamda bizde *betikbilim, betiksel dilbilim*[126] ve *metindilbilim* kavramları aynı terimi karşılamak üzere dilbilim terimleri sözlüklerinde yer alan isimlendirmelerdir.[127] *Söylem çözümlemesi* için de sözlüklerimizde *dilce*[128], *sözce* (utterance) ve *söylem* (discourse)[129] terimleri yer almaktadır. Bu açıdan, metindilbilim dalının çalışma alanını ve sınırlarını tespit etmek ve söz konusu iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymak, metindilbilim disiplininin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Batı dünyasında 1960'lı yıllarda başladığı kabul edilen ve günümüzde de genel olarak '*tümceler üstü*' kavramıyla karşılanan söz konusu çalışma alanlarındaki terim fazlalığı ve çeşitliliği, bir kavram karmaşasını da beraberinde getirmiştir.[130] Bu bakımdan -benzeşen yönlerinin çok fazla olması nedeniyle- *metindilbilim* ve *söylem çözümlemesi* ile bu iki alanın yöntem isimlendirmeleri birbiriyle karıştırılan en belirgin terimlerdir. Gerek *metindilbilim* gerekse *söylem çözümlemesi* disiplinleri,

---

[123] Melîke -Vesîle, *a.g.e.*, s.22.
[124] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 38-39.
[125] Bülent Özkan, "Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1, 2004, s. 168.
[126] Vardar, *a.g.e.*, s. 39.
[127] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 39.
[128] Bkz. Kerîme Üstünova, *Dil Yazıları*, Ankara, Akçağ Yay., 2002, s. 151.
[129] Bkz. Vardar, *a.g.e.*, s. 179, 181; Nurettin Koç, *Açıklamalı Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992, s. 186-187, 238-239; Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yay., 1989, s. 108, 131.
[130] Aksan - Aksan, *a.g.e.*, s. 90.

konu ve uygulamaları yönünden çoğu kere birbirleriyle örtüşmektedir. Nitekim kimi dilbilimciler tarafından her ikisi de aynı alan olarak kabul edilmektedir.[131] Metindilbilim, betikbilim ve betiksel dilbilimin aynı kavramı karşılamak amacıyla sözlüklerde yer aldığını daha önce belirtmiştik. Bu anlamda Berke Vardar *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde 'metindilbilim' terimine yer vermezken, aynı kavramı karşılamak üzere 'betiksel dilbilim' terimine yer vermiş ve bunu "*Tanımlanabilir bir bildirişim işlevi yerine getiren dil birimleri olarak ele aldığı betikleri, yüzeysel yapıda yakınlık ve uyumluluk, derin yapıda dış dünya ya da gönderge düzlemiyle ilişkileri bakımından tutarlılık, vb. ilkeler uyarınca belirlemeye, bu alanda biçimsel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışan inceleme türü*" şeklinde tanımlamıştır.[132] 'Söylem çözümlemesi' için de "*Tümce sınırlarını aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerine yönelen çözümleme*" açıklamasını yapmıştır.[133]

Yazılı metinler ve sözlü ürünlerin, *söylem çözümlemesi* ile *metindilbilim* için ortak bir çalışma alanı oluşturduğu genel kabul gören bir anlayıştır. '*Metindilbilim*' daha ziyade yazılı metinleri, '*söylem çözümlemesi*' de sözlü ürünleri konu edinir. Durum her ne kadar böyle olsa da '*söylem çözümlemesi*'nin, birtakım bakış açılarıyla '*metindilbilim*' için yöntem belirleyici nitelikler taşıdığı görülmektedir.[134] Söz konusu iki kavramın tanımında ince detaylar olmakla birlikte her ikisi de aynı konuyla, yani metinle ilgilenmektedir. Zira ikisi de, tümce sınırlarını aşarak metinleri bir bütünsellik içinde ele almayı hedeflemektedir. Bu bakımdan adı geçen iki kavramı, aynı ağacın farklı dalları gibi görmek ve bunları birbirinden ayırmamak - kanaatimizce- daha isabetli olacaktır.

1.4. Metinsellik Ölçütleri (Standards of Textualıty/معايير النصية)

Metinsellik, bir metni metin yapan birimlerin meydana getirdiği bütündür.[135] Bir tümce dizisinin metin olabilmesi için birtakım ölçütlere sahip olması gerekmektedir. Beaugrande ve Dressler, metinsellikten söz ederlerken 7 (yedi) tür

---

[131] Doğan Aksan, *Anlambilim - Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi*, Ankara, Engin Yay., 1999, s. 147-148.
[132] Vardar, *a.g.e.*, s. 39.
[133] Vardar, *a.g.e.*, s. 179.
[134] Özkan, "a.g.m.", s. 169.
[135] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 156.

ölçüt ileri sürmektedirler.[136] Beaugrande ve Dressler'in, metinlerin iletişim değerini belirlemek için ortaya koydukları bu 7 ölçüt, araştırmacıların birçoğu tarafından kabul görmüştür.[137] Bu ölçütlerden herhangi biri metinde yer almaz ya da yetersiz olursa o metnin, iletişimsel işlevini ve bildirişim özelliğini kaybetmesi söz konusudur.[138] Çünkü metin, metinselliğin bu ölçütlerini ihtiva eden iletişimsel bir oluşumdur. Bir metni metin yapan bu ölçütler şunlardır: *Bağlaşıklık, bağdaşıklık/tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık, metinlerarasılık.*[139] Bu ölçütlerden 'bağlaşıklık' ve 'bağdaşıklık/tutarlılık' metin merkezli iken, diğerleri de kullanıcı veya bağlam merkezlidir.[140]

1.4.1. Metin Merkezli Metinsellik Ölçütleri

1.4.1.1. Bağlaşıklık (Cohesion/الاتساق)

Bağlaşıklık, doğrudan metnin yüzey yapısıyla ilgili olup,[141] herhangi bir metnin yüzey yapısındaki dilbilgisel özelliklerin birbiriyle bağlantısının nasıl kurulduğuyla ilgili ölçüttür.[142] Başka bir ifadeyle, söz öbekleri ve tümcelerin oluşturulması, zamirlerin kullanımı,[143] sözcük ve söz dizim vb. konuları kapsayan, cümlelerin dilsel bir bütünlük oluşturacak biçimde birbirlerine eklemlenerek bir metin oluşmasını temin eden ve metin içi bağlantıları kuran dilsel özelliklerin bütünüdür.[144] Bağlaşıklık ölçütünü ayrıca ele alacağımız için burada bu açıklamalarla iktifa ediyoruz.

1.4.1.2. Bağdaşıklık/Tutarlılık (Coherence/الانسجام)

---

[136] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 113; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 16.
[137] Yusuf Karataş, *Söylembilim ve Arapça*, Çanakkale, Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2009, s. 33.
[138] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 16; Muhlise Coşkun Ögeyik, *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*, Ankara, Anı Yay., 2008, s. 12.
[139] Beaugrande ve Dressler, *a.g.e.*, s. 113; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 16.
[140] Özsoy vd. *a.g.e.*, s. 156; Torusdağ - Aydın, s. 16.
[141] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.
[142] Karataş, *a.g.e.*, s. 33; Ögeyik, *a.g.e.*, s. 18.
[143] Karataş, *a.g.e.*, s. 33.
[144] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.

Bağlaşıklık, metnin yüzey yapısında yer alan dilbilgisel unsurlar aracılığıyla görülürken; bağdaşıklık, metnin derin yapısında yer alan anlamlar arasındaki mantıksal ilişkilerle ortaya çıkar.[145] Bağdaşıklık, "*metnin tümceleri ve tümceden daha büyük parçaları (örneğin yazılı metinlerde paragraflar) arasındaki mantıksal, anlamsal bağlantı*"[146] şeklinde tanımlanmıştır. Daha kısa ifadesiyle bağdaşıklık, 'metinlerin derin yapısında ortaya çıkan soyut/anlamsal ve kavramsal bütünlük' olarak ifade edilebilir. [147] Metinlerdeki kavramsal bağların nasıl kurulduğu, konunun nasıl inşâ edildiğiyle ilgili olan bağdaşıklık,[148] metnin derin yapısıyla ilgili bir özellik olduğu için ilk bakışta metnin yüzey yapısında algılanmaz, belli bir yorum süreci gerektirir.[149]

1.4.2. Kullanıcı Merkezli Metinsellik Ölçütleri

1.4.2.1. Amaçlılık (Intentionality/القصدية)

Bir metin, bağlaşıklık ve bağdaşıklık ölçütlerini içerse de ancak amacı doğrultusunda metin sayılabilir.[150] Amaçlılık ilkesi, metin üreticisinin bağlaşık ve tutarlı bütünler oluşturmakla neyi gözettiğini ortaya koyar.[151] Beaugrande ve Dressler'e göre bu ölçüt, metin üreticisinin niyetiyle ilgili bir özelliktir.[152] Yazarın metni oluştururken taşıdığı niyet, aynı zamanda metnin işlevidir. Onun niyeti "bilgi vermek", "bir hikaye anlatmak", "betimleme yapmak", "bir öneride bulunmak" veya "gelecekten haber vermek" vb. olabilir.[153] Her metinde amaç, okuyucuyla iletişim kurmak suretiyle bilgilendirme sağlamak ve okuyucuyu etkilemektir.[154] Bu amaç doğrultusunda metnin iletisi alıcıya ulaştırılır ve böylece alıcı ile metin arasında bir bildirişim başlar. Bildirişim sürecinde ise, metin üreticisinin belirlediği amaç, artık

---

[145] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.
[146] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 156.
[147] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.
[148] Karataş, *a.g.e.*, s. 33.
[149] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.
[150] Ögeyik, *a.g.e.*, s. 18.
[151] Karataş, *a.g.e.*, s. 3.
[152] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 113-116.
[153] Günay, *a.g.e.*, s. 230-240.
[154] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.

onun amacı olmaktan çıkıp alıcısının/okuyucunun beklentisini karşılama amacına dönüşür.[155]

1.4.2.2. Kabul Edilebilirlik (Acceptability/القبولية)

Beaugrande ve Dressler'e göre, bir metnin kabul edilebilir olup olmaması, onun hedef kitleye yaptığı gönderimin doğruluğuna değil, metnin inandırıcılığına ve metne katılanların bakış açısına uygun olmasına bağlıdır.[156] Bir metnin kabul edilebilir olması için, iletişimsel maksadına uygun bir şekilde bağlaşık ve bağdaşık olması gerekir. Metni algılayan okuyucu, metinden gerekli yönlendirmeleri çıkarabiliyorsa, o metin kabul edilebilirlik ölçütünü karşılıyor demektir. Teker teker cümlelerin kabul edilebilirliği söz konusu değildir. Kabul edilebilirlik, durumsal bir bağlamda cümlelerin anlam kazanmasıdır.[157] Dolayısıyla kabul edilebilirlik, alıcının kendisine sunulan metni bağdaşık ve bağlaşık görüp görmemesiyle, kendisiyle metin arasında bir ilişki kurup kurmamasıyla ilgili bir özelliktir.[158] Diğer taraftan metin alıcısının yaşadığı toplum, zaman, ilgi alanları, kültürü vb. harici unsurlar da metnin kabul edilir olmasında etkin bir rol oynar. Bu nedenle bir metnin, bütün okuyucuları tarafından kabul edilebilir olması beklenemez.

1.4.2.3. Bilgisellik (Informativity/ الاعلامية)

Bilgisellik, metnin içerdiği bilgilerin, alıcının beklentisini ve gereksinim duyduğu bilgiyi karşılama eğilimidir.[159] Yani bir metnin bilgisellik özelliğini karşılaması, alıcısına beklenmedik ve yeni bilgiler sunmasını gerektirir.[160] Şayet metin, okurun ya da alıcının kolaylıkla tahminde bulunabileceğı ya da zaten bildiği bilgiler sunuyorsa, o metnin bilgiselliği düşük; okurun tahmin edemeyeceği yeni bilgiler veriyorsa bilgiselliği yüksektir.[161] Yani bir metnin bilgisellik ölçütüne sahip

---

[155] Ögeyik, *a.g.e.*, s. 18.
[156] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 179-180.
[157] Şükran Dilidüzgün, 'Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulamalı bir Yaklaşım', (Doktora Tezi), *İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst.*, 2008, s. 38.
[158] Karataş, *a.g.e.*, s. 34.
[159] Ögeyik, *a.g.e.*, s. 18.
[160] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 160-161.
[161] Karataş, *a.g.e.*, s. 34.

olup olmaması, okuyucunun beklentilerini karşılaması ve yeni bilgiler sunmasıyla yakından ilişkilidir.

1.4.2.4. Durumsallık (Situationality/الموقفية)

Durumsallık bir metnin, metinde anlatılan olayların durumuna uygunluk taşımasını ve o metnin iletişimsel maksatlarının, içinde bulunulan durum bağlamında belirlenmesini sağlayan etkenlerdir. Başka bir ifadeyle durumsallık, söylemin/metnin amacına, konusuna, hitap ettiği gruba ve ait olduğu türe uygunluk taşıyacak biçimde oluşturulmasıdır. Mesela, sabah uyanan birine "*günaydın*" demek yerine "*iyi akşamlar*" demek,[162] ya da eve gelen misafirlere "*hoş geldiniz*" yerine "*güle güle*" demek, duruma uygun bir söylem değildir.[163]

Beaugrande ve Dressler'e göre durumsallık, söylemi gerçekleştiği duruma uygun bir hale getiren etkenlerle ilgilidir. Bu bilginler, durumsallık ölçütünü şöyle bir örnekle açıklamışlardır: Bir yol kenarında "YAVAŞ! ÇOCUKLAR OYUNDA" şeklinde bir trafik levhasıyla karşılaşıldığında, bu metin o yoldan geçen yayalar açısından bir önem taşımazken, aynı yoldan araçlarıyla geçen sürücüler açısından çok önemli bir mesaj içermektedir. Çünkü bu levhanın yanından geçen sürücünün, uzunca açıklanmış bir metni içeren işaret levhasını okumak için sınırlı bir süresi olduğunu dikkate alan metin üretici, o metni gayet kısa ve en ekonomik şekilde oluşturmuştur. İşte durumsallık ölçütü, o kısacık metni, uzun uzun açıklanmış bir metinden daha uygun bir duruma getirmiştir.[164]

1.4.2.5. Metinlerarasılık (Intertextuality/التناص)

Bir metni metin yapan en önemli öçütlerden biri de metinlerarasılık, yani bir metnin önceki diğer bir metin veya metinlerle olan ilişkisidir. 'Metinlerarasılık' terimini ilk defa dile getiren bilgin, Julia Kristeva'dır. Ona göre, her metin kendisinden önce yazılmış olan başka metinlerle ilişkilidir. J. Kristeva'nın ifadesiyle "*her metin alıntılardan oluşan bir mozaiktir; her metin, bir başka metnin*

---

[162] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 20.
[163] Durumsallık ölçütü, Arap Dili Belâğatı'ndaki "muktezây-ı hâle mutâbık olma (sözün duruma uygunluğu)" ilkesine karşılık gelmektedir. Ayrıca Arapların kullandığı "لكل مقام مقال" (Her makam için bir söz vardır) sözü de durumsallık ölçütünün başka bir açıdan ifadesidir.
[164] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 9-10.

dönüştürülmesi ve bir başka metnin kendi içinde eritilmesidir."[165] Çünkü hiçbir metin, kendisinden önce yazılmış başka metinlerden bağımsız olarak üretilmez. Bir metnin doğru ve sağlıklı bir biçimde anlaşılması, başka metinleri de bilme ve anlamaya bağlıdır. Metin alıcısı, başka metinler hakkında ne kadar çok bilgi sahibi olursa, önündeki metni anlama ve kavrama oranı da o kadar yüksek olur.[166]

Yazınsal bir türün tam anlamıyla bir metin olmasını sağlayan bu yedi ölçüt, Beaugrande - Dressler tarafından metinsel iletişimin kurucu ilkeleri (constitutive principles) olarak ifade edilmiştir. Bu dilbilimciler, kurucu ilkelerin yanı sıra metinsel iletişimi kontrol eden düzenleyici ilkelerin de (regulative principles) bulunduğunu söylemişlerdir. Beaugrande - Dressler'e göre, düzenleyici ilkeler şunlardır:

a) Yeterlik/Verimlilik: Bir metnin, iletişime katılanlar tarafından en az çabayla kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle, iletişime katılan kişilerin en az gayretle en çok geri dönüt alabilmeleridir.

b) Etkinlik: Metin üreticinin, -hedefleri doğrultusunda- uygun şartları oluşturarak alıcıda/okuyucuda büyük bir etki bırakmasıdır.

c) Uygunluk: Bir metnin üretim ve düzenlenişinin, metinsellik ölçütleriyle uygunluk taşımasıdır.[167]

Kısaca açıklamaya çalıştığımız bu yedi ölçüt, metinlerin oluşturulma aşamasında özellikle göz önünde bulundurulması gereken temel ilkelerdir. Bir metin üretilirken onu oluşturan tümceler sadece yan yana sıralanmaz. Ayrıca aralarında anlamsal ilişkiler de kurulması gerekir. Tümceler arasındaki bağlantılar da açıkladığımız bu yedi ölçütle sağlanır. Bu ölçütlerin bulunmaması metinlerin iletişim değerini düşürür, iletinin okur üzerindeki etkisini azaltır. Zira tutarlı ve bağlaşık olmayan, amaç ve bilgisellikten uzak, tümceleri arasında anlam ilişkisi bulunmayan bir yazının metinsel ve iletişimsel olduğu söylenemez.

---

[165] Günay, *a.g.e.*, s. 212.
[166] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 182.
[167] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 11; İlhâm Ebû Gazâle - Ali Halîl Hamad, *Medhalün ilâ ilmi luğati'n-nass: Tatbîkâtün li-nazariyyeti Robert de Beaugrande ve Wofgang Dressler*, Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetü'l- âmme li'l-kitâb, 1999, s. 12.

2. BAĞLAŞIKLIK (COHESİON/الاتساق)

Bir önceki başlıkta ele aldığımız ölçütler, bir metni metin yapan ve ona iletişimsel işlev kazandıran temel ölçülerdir. Bu ölçütlerden birinin bulunmaması durumunda metnin iletişimsel özelliğinden bahsedilemez. İletişim özelliğinden yoksun olan metinler de metin olarak kabul edilmez.[168] Sunmaya çalıştığımız metinsellik ölçütlerinden *bağlaşıklık* (الاتساق) ve *bağdaşıklık* (الانسجام) bunların en önemlilerindendir. Bunlardan bağlaşıklık, metinlerin küçük ölçekli yapısını oluştururken; bağdaşıklık, metnin büyük ölçekli ve derin yapısını oluşturmaktadır.[169] Her iki kavramın tanım ve kapsamına daha önce kısaca değinmiştik.[170] Biz inceleyeceğimiz konu gereği burada sadece *bağlaşıklık* (الاتساق) olgusunu ve ögelerini ayrıntılı olarak ele almaya çalışacağız.

Bu başlık altında öncelikle bağlaşıklık olgusunun tanımını, ardından da bağlaşıklık ögelerini ele alacağız. Ancak konuya geçmeden önce burada "bağlaşıklık" ve "bağdaşıklık" terimleri hakkında önemli gördüğümüz bir noktaya değinmek istiyoruz. İngilizce kaynaklarda '*cohesion*' ve '*coherence*' terimleriyle ifade edilen bu iki ölçütün dilimizdeki karşılıkları hususunda bir kavram kargaşası olduğu görülmektedir. Türkçe kaynaklarda "cohesion" teriminin bazen 'bağlaşıklık' bazen de 'bağdaşıklık'; "coherence" teriminin de aynı şekilde bazı kaynaklarda 'bağdaşıklık' bazılarında da 'bağlaşıklık' veya 'tutarlılık' kavramlarıyla karşılandığını görmekteyiz. Ancak biz böyle bir kavram kargaşasına düşmemek için Gülşen Torusdağ ve İlker Aydın'a uyarak bu çalışmamızda 'cohesion' kavramının karşılığında 'bağlaşıklık'; 'coherence' kavramının karşılığında da 'bağdaşıklık' terimini kullanmayı tercih ettik.[171] Bu açıklamalardan sonra artık asıl konumuza geçebiliriz.

2.1. Bağlaşıklığın Anlam Çerçevesi

Cümlelerin yan yana dizilerek bir metin oluşturmasını ve metnin kendi içyapısında birbiriyle uyumlu olmasını sağlayan birtakım ölçütler vardır. Bu

---

[168] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 38.
[169] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 68.
[170] Bkz. s. 31-32.
[171] Bkz. Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 17.

ölçütlerin bazısı metinlerin sözcük ve söz dizimi düzeyiyle, yani yüzey yapısıyla alakalıdır. Bağlaşıklık (cohesion/الاتساق) ölçütü de bunlardan biridir. Bağlaşıklık olgusu dilbilimciler tarafından bazı izah farklılıklarıyla birbirine yakın şekillerde tanımlanmıştır. Açıklamalar farklılık arz etse de ifade edilmek istenen mefhum aynıdır. Bu ifade farklılıkları bağlaşıklık ölçütünün anlam ve kapsamını anlama hususunda bize fikir vermektedir.

Günay'a göre bağlaşıklık, "*bir yazının metin olmasını sağlayan, metin içi ilişkileri kuran, dille ilgili özelliklerin tümünü belirten*" ölçüttür.[172] Ögeyik'e göre ise bağlaşıklık "*bir metnin yüzey yapısındaki dilbilgisel özelliklerdir.*" Ögeyik, bu özelliklerin tümceler arası bağıntıları belirlediğini ve bir anlamda metinsel bildirişimin çerçevesini oluşturduğunu söylemektedir.[173] Dilidüzgün de bu ölçütü "*metindeki dilsel, dilbilgisel uyum yani bütünlüktür ve dilbilgisel bağımlılık üzerine kuruludur*"[174] şeklinde ifade etmektedir. Başka bir tanımlamaya göre ise bağlaşıklık, "*metin tümceleri arasındaki bağı sağlayan dilbilgisel ve sözcüksel bağıntıdır*" ve bu bağıntı yoluyla metni oluşturan tümceler birleşerek bir bütün halinde metni biçimlendirmektedir.[175] Bağlaşıklık ölçütünün dilbilgisel bağlantılarla ilgili olduğunu belirten Beaugrande ve Dressler, metinlerin yüzey yapısında bulunan dilsel ögelerin dilbilgisel biçimlere göre birbirine bağlı olduğunu ifade etmektedirler.[176] Halliday ve Hasan'ın belirttiğine göre bağlaşıklık, "*bir metnin ne anlama geldiğiyle değil, anlamsal bir yapı olarak nasıl oluşturulduğuyla ilgilidir*."[177]

Metnin küçük ölçekli yapısı olan bağlaşıklık, metinlerin yüzey yapısında bulunmakta ve metni oluşturan dilsel unsurlar arasındaki bağlantılar aracılığıyla görülmektedir.[178] Bağlaşıklık ölçütü doğası gereği, metni oluşturan tümcelerin birimlerini hem dilbilgisel hem de sözcüksel açıdan iki yönlü olarak birbirine bağlamaktadır. Böylece metnin tümceleri birbirine bağlandığı için bir cümlenin yorumu ya bir önceki cümlede yer alan bazı ögelerle ilişkilidir ya da önceden geçen

---

[172] Günay, *a.g.e.*, s. 71.
[173] Ögeyik, *a.g.e.*, s. 15.
[174] Dilidüzgün, *a.g.e.*, s. 31.
[175] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 156.
[176] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 3.
[177] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 26.
[178] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 69.

ögeler genellikle önceki cümle hakkında bilgi verir.[179] Böylelikle tümceler bütünsel bir yapı oluşturarak metinsel ve iletişimsel bir özellik kazanır.

Bağlaşıklığın bir metinde yer alan anlamsal ilişkileri ortaya koyduğunu belirten Halliday ve Hasan, bir cümle dizisinin metin olabilmesi için lâzım olan özelliklerin bağlaşıklık ilişkileriyle sağlandığını, bir metnin doğru bir şekilde biçimlendirilmiş olmasının, metin olan ile olmayanı birbirinden ayırt etmeyi kolaylaştırdığını ifade etmektedirler.[180] Zira bağlaşıklık ölçütünün, bir metni metin olmayandan ayıran temel nitelikler içerdiği hususu birçok dilbilimci tarafından ifade edilmektedir.[181] Bağlaşıklık vasıtasıyla metnin yüzey yapısında bulunan dilbilgisel ve biçimsel ilişkiler öne çıkarılmaktadır. Bu bakımdan bağlaşıklık olgusu, metinlerdeki anlamsal ve mantıksal unsurların oluşumunu ifade eden tutarlılık ölçütü için temel kabul edilmektedir.[182]

Bağlaşıklık olgusu, metindeki bir tümceyle onun yorumlanması için lâzım olan diğer bir tümce veya öge arasında anlamsal bir ilişki kurar.[183] Bu bakımdan tutarlılık ölçütüyle yakından ilişkilidir. Bu yakınlıktan kaynaklı olarak 'bağlaşıklık' ve 'tutarlılık' kimi yönlerden birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu iki ölçüt arasındaki fark şudur: *Tutarlılık*, metinde yer alan birim ve parçalar arasındaki anlamsal ve mantıksal ilişkiye dayanır. Bu sebeple de bağlaşıklığa ihtiyaç duyar. Çünkü metni anlamlandırmak için onu oluşturan birimler arasındaki dilbilgisel bağlantıların tespit edilmesi gerekir.[184] *Bağlaşıklık* ise, herhangi bir metnin yüzey yapısında görülen dilsel özelliklerdir. Metni oluşturan parçalar arasındaki dilbilgisel bağlantılar bağlaşıklıkla sağlanmaktadır. Başka bir ifadeyle *bağlaşıklık,* metinlerin somut ve yüzeysel yapısıyla ilgiliyken; *tutarlılık*, metinlerin soyut, anlamsal ve derin yapısıyla ilgilidir.

2.2. Bağlaşıklık Ögeleri (Elements of Cohesion/أدوات الاتساق)

[179] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 156.
[180] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 2-4.
[181] el-Ezher ez-Zinâd, *Nesîcü'n-nass*, Beyrut, ed-Dâru'l-Beyzâ: el-Merkezu's-sâkâfuyyu'l-arabîyy, 1993, s. 18; Hattâbî, *Lisaniyyât*, s. 12.
[182] Hattâbî, *Lisaniyyât*, s. 12.
[183] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 156.
[184] Aksan, *a.g.e.*, 1999, s. 150.

Metinleri yapı, işlev ve anlam yönünden bir bütün olarak ele alan metindilbilim, bir metni metin yapan ve metinde bütünlüğü sağlayan birtakım ölçütler ortaya koymaktadır.[185] Bu ölçütlerden *bağlaşıklık* (الاتساق) ve *bağdaşıklık* (الانسجام), metnin iletişimsel özelliği konusunda büyük bir öneme sahiptir. Metnin küçük ölçekli yapısı demek olan bağlaşıklık, metnin büyük ölçekli ve derin yapısına ulaşmada bir anahtar işlevi görmektedir.[186] Metindilbilime göre, metinlerin yüzey yapısında görülen bağlaşıklık olgusu, çeşitli dilbilgisel araç ve sözcüksel bağlantıyla sağlanmaktadır.[187] Biz bu başlık altında, metinlerde bağlaşıklığı sağlayan ögeleri[188] ele almaya çalışacağız. Halliday ve Hasan'a göre bağlaşıklık ögeleri şunlardır:

1) Gönderim (Reference/الإحالة)

2) Değiştirim (Substitution/الاستبدال)

3) Eksiltili Yapı (Ellipse/الحذف)

4) Bağlama Edatları (Conjunction/أدوات الربط)

5) Sözcüksel Bağlaşıklık (Lexical Cohesion)[189]

Bu ögelerden gönderim, değiştirim, eksiltili yapı ve bağlama araçları dil bilgisiyle ilişkiliyken, sözcüksel bağlaşıklık anlamla ilgilidir.[190] Torusdağ ve Aydın'ın da ifade ettiği üzere "*biçimsel olarak metnin yüzey yapısında yer alan sözcüksel ve dilbilgisel bağlaşıklık ilişkilerinden hareketle derin yapısındaki anlam ilişkilerine ulaşılır*."[191] Yani bir metnin yüzey yapısında görülenlerden hareketle görülmeyen veya kastedilen anlama ulaşılır. Şimdi beş madde halinde sunduğumuz bağlaşıklık ögelerini sırasıyla açıklayalım.

2.2.1. Gönderim (Reference/الإحالة)

[185] Bu ölçütler yedi tane olup daha önce açıklanmıştı. Bkz. s. 31-34.
[186] Akşit, "a.g.m.", s. 54.
[187] Halliday - Hasan, *a.g.e*, s. 4-6; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 68.
[188] Bağlaşıklık ögelerinin tasnifi konusunda birbirinden farklı sınıflandırmalar söz konusudur. Ancak biz bağlaşıklık ögelerini tasnif ederken M.A.K. Halliday ve R. Hasan'ın ortak çalışması olan "*Cohesion in English*" isimli eserde yer alan sınıflandırmayı tercih ettik. Bkz. Halliday - Hasan, *Cohesion in English*, s. 6.
[189] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 6.
[190] Halliday – Hasan, *a.g.e.*, s. 6; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 68.
[191] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 189.

Gönderim, herhangi bir metni oluşturan kelimeler, cümleler ve paragraflar arasındaki anlamsal bağlantıları sağlayan dilbilgisel araçlardır.[192] Bu bakımdan gönderim, metin içinde bağlaşıklığın gerçekleştirilmesi hususunda en önemli temel unsurdur.[193] Beaugrande'ye göre gönderim, herhangi bir metinde yer alan sözcükler, nesneler, durum ve olaylar arasındaki bağlantı olup, bir unsurun aynı metin çerçevesinde başka bir öge veya unsura bağlı olarak anlaşılabilmesidir.[194] Vardar ise gönderimi "*bir göstergeyi bir göndergeye bağlama*"[195] şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlamada iki önemli kavram yer almaktadır: Gösterge ve gönderge. Vardar göstergeyi, "*genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak, dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim*"[196] olarak tanımlamakta; göndergeyi ise, "*bir göstergenin belirttiği gerçek ya da düşsel nesne ya da varlık; göndermede bulunduğu bağlam ya da durum*" şeklinde ifade etmektedir.[197]

Beaugrande ve Dressler'in ifade ettikleri üzere, çoğunlukla bir metnin yüzey hacmini azaltan ve sadeleştiren bağlaşıklık mekanizmaları kullanılır. En belirgin bağlaşıklık mekanizması ise, ekonomik ve kısa kelimelerin kullanımı olan gönderimdir.[198] Gönderim, metinlerin üretilmesini ve metni oluşturan parçaların birleştirilmesini sağlayan en önemli unsurdur.[199] Gönderim konusu, 'gönderim türleri' ve 'gönderim ögeleri' şeklinde iki alt başlıkta ele alınmaktadır.

2.2.1.1. Gönderim Türleri

Halliday ve Hasan gönderim ögesini, göndergenin metin içinde yer alıp almamasına göre metin dışı/durumsal gönderim (Exophoric Reference/ - الإحالة المقامية الخارجية) ve metin içi/metinsel gönderim (Endophoric Reference/الإحالة النصية - الداخلية) olmak üzere iki alt başlıkta ele almışlardır. Metin içi gönderimi ise, art gönderim (Cataphora/إحالة بعدية) ve ön gönderim (Anaphora/إحالة قبلية) şeklinde ikiye

[192] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 33, 308.
[193] Melîke - Vesîle, *a.g.e.*, s. 36.
[194] Robert de Beaugrande, *en-Nassu ve'l- hitâbu ve'l-icrâ,* (çev. Temmâm Hassân), Kâhire, Âlemu'l-kütüb, 1998, s. 320.
[195] Vardar, *a.g.e.*, s.74.
[196] Vardar, *a.g.e.*, s.106.
[197] Vardar, *a.g.e.*, s.104.
[198] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 60.
[199] Karataş, *a.g.e.*, s. 62.

ayırmışlardır.[200] Açıklamaya çalıştığımız gönderim türlerini şöylece şemalaştırmak mümkündür:

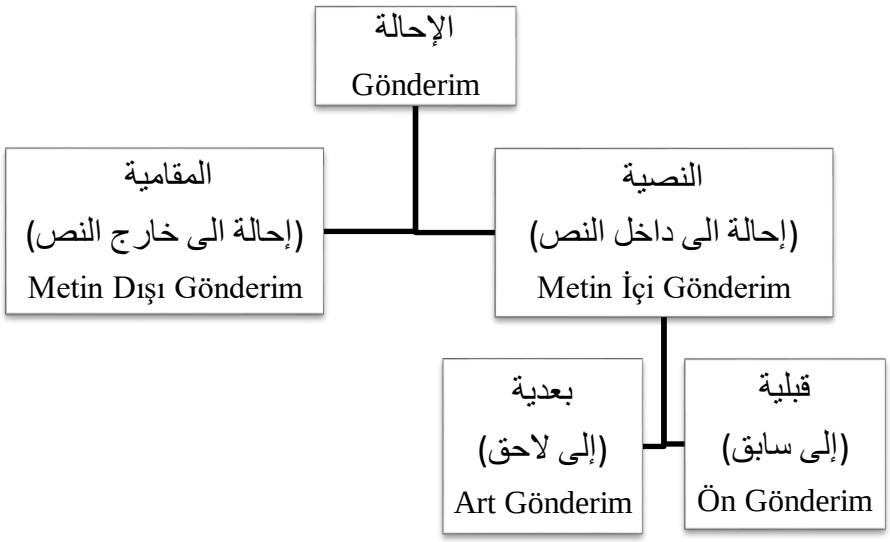

2.2.1.1.1. Metin Dışı Gönderim (Exophoric Reference/الإحالة المقامية)

Metinde gönderim aracının bulunduğu, ancak göndergesinin yer almadığı gönderim türüdür. Başka bir ifadeyle, gönderimde bulunulan unsur metin dışında yer alıyorsa, bu tür gönderime 'metin dışı gönderim' denilmektedir.[201] Bu gönderim türünde gönderim aracı metin içinde yer alırken, göndergesi metinde yer almaz. Metnin genel bağlamından anlaşılır.[202] Metin dışı gönderimde, metin dışı dünyaya bir gönderim söz konusudur.[203] Bunu örnekler üzerinden açıklayalım:

Örnek 1: "Kızım <u>şunu</u> mutfağa götür" cümlesinde gönderim ögesi (şunu) yer alırken, göndergesi yer almamaktadır. 'Şunu' ifadesiyle herhangi bir nesne (çatal, kaşık, tabak, tencere vb.) kastedilmiş olabilir. Bunun ne olduğunu ancak konuşan ve muhatabı bilebilir.

Örnek 2: مَّا <u>اَنْتَ</u> بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ (*<u>Sen</u> rabbinin lütfu sayesinde asla deli değilsin*)[204] âyetindeki altı çizili ifadeyi ele alalım. Ayette yer alan (اَنْتَ/sen) zamiri bir gönderim aracıdır. Ancak göndergesi ayette yer almamaktadır. Sûrenin genel

[200] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 31-33; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 17.
[201] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 100.
[202] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 158.
[203] Melîke - Vesîle, *a.g.e.*, s. 35.
[204] Kalem, 68/2.

bağlamı dikkate alındığında, gönderimde bulunulan kişinin Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu âyetin muhâtabı O'dur.

Yukarıda verilen iki örnek incelendiğinde, her ikisinde de gönderim aracı bulunmakta, ancak gönderimde bulunulan öge yer almamaktadır. Göndergeleri cümle veya metnin genel bağlamından ya da başka verilerden anlaşılmaktadır.

2.2.1.1.2. Metin İçi Gönderim (Endophoric Reference/الإحالة النصية)

Hem gönderim aracının hem de göndergesinin metin içinde yer aldığı gönderim türüdür. Bu, doğrudan metin içindeki birim ve ifadelerin birbiriyle olan ilişkisini kuran gönderim türüdür. Metin içi gönderim, okuyucuyu gönderimde bulunulan unsuru bulması için bizzat metnin içine yönlendirmektedir.[205] Metin içi gönderim de *ön gönderim* ve *art gönderim* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

2.2.1.1.2.1. Ön Gönderim (Anaphora/إحالة قبلية)

Ön gönderim, bir metinde daha önce geçen bir sözcük ya da sözcük grubuna işarette bulunan gönderim türüdür.[206] Konuşma dilinde en yaygın olan gönderim tarzı budur.[207] Bunu bir âyet üzerinden şöyle örneklendirebiliriz:

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللهُ وَلَداً سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

" *'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilâkis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur.*"[208] Bu ayette altı çizili olan (ه/o) zamirleri, önceden geçen (اللهُ) lafza-i celâline gönderimde bulunmaktadır. Görüldüğü üzere gönderim aracı olan zamir (ه) ve göndergesi (اللهُ) aynı cümlede yer almıştır. Bu şekildeki gönderime metin içi ön gönderim (الإحالة النصية القبلية) denir. Böylece gönderim aracı olan zamirlerle ayette bağlaşıklık sağlanmıştır.

2.2.1.1.2.2. Art Gönderim (Cataphora/إحالة بعدية)

---

[205] G. Brown - Geogerge Yule, 'Discourse Analysis', New York, *Cambridge University Press*, 1983, s. 199.
[206] el-Fakî, *a.g.e.*, s. 38; Melîke - Vesîle, *a.g.e.*, s. 35.
[207] Melîke - Vesîle, *a.g.e.*, s. 35.
[208] Bakara, 2/116.

Art gönderim, bir metinde daha önce kullanılmış bir ögenin, kendisinden sonra zikredilen bir sözcük veya ifadeye gönderimde bulunmasıdır.[209] Bu gönderim türünün Arap dilindeki en dikkat çekici örnekleri "durum zamiri" (ضمير الشأن)'nin kullanımında görülmektedir.[210] Bu gönderim türüne şu âyeti örnek verebiliriz:

قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ

"*De ki: O, Allah'tır, tektir.*"[211] Âyette yer alan (هو) durum zamiri, kendisinden sonra gelen (اللهُ) lafzına gönderimde bulunmaktadır. Âyette hem gönderim aracı (هو) hem de göndergesi (اللهُ) yer almakta ve gönderim aracı olan zamir, kendisinden sonra gelen ifadeye gönderimde bulunmaktadır. Böylece gönderim unsuru zamirle ayette bağlaşıklık sağlanmış ve bir bütünlük oluşmuştur. Bu şekildeki gönderime de metin içi art gönderim (الإحالة النصية البعدية) denir.

Halliday ve Hasan, metin içi gönderimi 'metinsel gönderim', metin dışı gönderimi ise 'durumsal gönderim' olarak isimlendirmektedirler. Metin içi gönderimin sadece biçimsel bir bağlaşıklık oluşturduğunu, metin dışı gönderimin de dil ile durum bağlamını birbirine bağlayıp metnin oluşmasını sağladığını ifade etmektedirler. Dış gönderimin, metnin üretilmesi ve anlaşılması esnasında etkin bir rol oynasa da, metindeki bir varlığa gönderimde bulunmadığı için metnin bağlaşık olmasına katkı sağlamadığını belirtmektedirler.[212]

2.2.1.1. Gönderim Ögeleri (عناصر الإحالة)

Bir metinde gönderim çeşitli araçlarla sağlanmaktadır. Gönderim araçları şunlardır: Zamirler, ism-i işâretler ve karşılaştırma edatları.[213] Bu araçlar sayesinde okuyucu, metinde yer alan şahıs, yer ve nesnelere odaklanmakta ve o metni meydana

---

[209] el-Fakî, *a.g.e.*, s. 41; Melîke - Vesîle, *a.g.e.*, s. 35; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 106.
[210] Karataş, *a.g.e.*, s. 65.
[211] İhlâs,112/1.
[212] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 33-37.
[213] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 38-39; Hattâbî, Lisâniyyat, s. 18-19; Semîha Evlâd Zeyd, "el-İttisâku'n-nassiyyu: Âleyâtuhu ve vesâiluhu", (Yüksek Lisans Tezi), y.y., el-Mevsimu'l-câmi'iyy, 2016, s. 23; Celîle Sâlih el-Alâk, "Âleyâtü'l-ittisâki'n-nahviyyi ve eseruhâ fi't-temâsüki'n-nassiyyi fî sûreti'l-Beled", Kûfe, *Câmi'atü'l-Kûfe - Külliyetü't-terbiyyeti li'l-benât*, ty. s. 309.

getiren tümceler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkisinin izini süren bir role bürünmektedir.[214] Şimdi gönderim ögelerini sırasıyla ele alalım:

2.2.1.1.1. Zamirler (Pronouns/الضمائر)

Bir nahiv terimi olarak zamir (الضمير), "*mütekellim* (أنا/ben gibi), *muhatap* (أنت/sen gibi) *ve ğâibe* (هو/o gibi) *delâlet eden şey*" diye tarif edilmektedir. [215] Zamir, cümle içinde isimlerin yerlerini tutan sözcüktür. Türkçe'deki karşılığı ise "adıl"dır. Zamirler, metinsel bağlaşıklığın gerçekleşmesine katkı sağlayan[216] ve metni oluşturan parçaları birbirine bağlayan en önemli unsurlardandır.[217] Hem cümle içi hem de cümleler arası gönderim amacıyla kullanılan kelime türleri olan zamirler, metinlerde bağlaşıklığı sağlama maksadına hizmet etmektedirler.[218] Metinlerde en çok rastlanılan gönderim araçları zamirlerdir. En önemli işlevlerinden biri de ihtisâr/kısaltmadır.[219] Zamirler daha önce bahsi geçen kişi, yer, nesne ve uzunca cümlelerin tekrarını önlemek suretiyle metinlerin hacmini azaltır ve monotonluğu da önler.[220]

Arap dilinde zamirler, cümlelerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması noktasında büyük önem arz eder. Bu nedenle zamirlerin merciinin/göndergesinin doğru olarak tespit edilmesi çok önemlidir. Aksi halde cümlenin yanlış anlaşılması söz konusudur.[221] Bazı Kur'ân âyetlerinin tefsiri konusunda ortaya çıkan görüş farklılıklarının bir kısmı, o ayetlerde bulunan zamirlerin merciiyle ilgilidir.[222] Bu sebeple es-Suyûtî, bir müfessirin bilmeye ihtiyaç duyduğu önemli kâideleri zikrederken zamirleri birinci sıraya yerleştirmiştir.[223]

---

[214] Akşit, "a.g.m.", s. 55.
[215] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ,* (tahk. Abdülcelîl el-Atâ el-Bekrî) Beyrût, Mektebet-ü dâri'l-fecr, 2012, s. 162.
[216] Zeyd, *a.g.e.*, s. 23.
[217] el-Alâk, "a.g.m.", s. 309.
[218] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 107.
[219] İsmail Aydın, *Kur'ân Müphemleri Olarak Zamirler*, İzmir, Tibyan yay., 2012, s. 34.
[220] Akşit, "a.g.m.", s. 55.
[221] Akşit, "a.g.m.", s. 45.
[222] Celâlettin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt IV, Riyâd, Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2005, s. 1273.
[223] es-Suyûtî, *el-İtkân*, IV, s. 1266.

Zamirler, varlık zamirleri (الضمائرالوجودية) ve iyelik zamirleri (الضمائرالملكية) olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır.[224] Arapça dil bilgisi kitaplarında genel olarak zamirler, "ayrı (munfasıl) ve bitişik (muttasıl) zamirler" diye ayrılır. Muttasıl zamirlerin isimlere bitişenleri iyelik zamiri kategorisinde, fiillere bitişenlerin ise varlık veya kişi kategorisinde ele alınması uygun olacaktır.[225]

a) Varlık zamirleri: Ben (أنا), sen (أنتَ - أُنتِ), o (هو - هي), biz (نحنُ), siz (أنتم, أُنتنّ), onlar (هُنّ,هم), yazdılar (كتبوا) gibi.

b) İyelik zamirleri: benim kitabım (كتابي), senin kitabın (كتابك), onun kitabı (كتابه) örneklerinde bulunan benim (ي), senin (ك) onun (ه) zamirleri gibi.[226]

Hem varlık hem de iyelik zamirleri kendi arasında mütekellim, ğâib ve muhatap zamirleri olarak üç kısma ayrılır.[227] Varlık zamirlerinden "ben" (أنا) ve "biz" (نحنُ), metni oluşturan kişiye veya bir konuşmada konuşan şahsa gönderimde bulunur. "Sen" (أنتَ) ve "siz" (أُنتنّ,أنتم) zamirleri de aynı şekilde metnin alıcısına gönderimde bulunur. Bu sebeple metnin insicamında değil, oluşmasında bir role sahiptirler. Oysa "o" (هو - هي) ve "onlar" (هُنّ ,هم) zamirleri, metnin içinde bulunan şahıslara gönderimde bulunurlar. Böylece metnin bütünselliğine katkı sağlarlar.[228]

2.2.1.1.2. İsm-i İşâretler (Demonstrative Nouns/ أسماء الإشارة)

Metinlerde bağlaşıklığı sağlayan ve ögeler arasında anlam ilişkisi kuran ikinci gönderim aracı da işâret isimleridir. İşâret isimleri iki şekilde tasnîf edilmiştir:

1) Zarfiyyet açısından işâret isimleri:

- Zaman zarfı olanlar: Şimdi (الآن), yarın (غداً), dün (أمس) vb.

- Mekân zarfı olanlar: Burada (هنا), orada (هناك) vb.

2) Mesafe açısından işâret isimleri:

- Uzaklık için kullanılanlar: Şu, o (تلك,ذلك, ذاك) gibi.

---

[224] Hattâbî, *Lisaniyyât*, s. 18; Ahmed Afîfî, *el-İhâle fî nahvi'n-nass*, Kâhire, Külliyetü dâri'l-ulûm, ts., s. 23; İsa Cevâd Fadl Muhammed el-Vedâ'î, *et- Temâsuku'n-Nassî*: *Dirâsetun Tatbîkiyye fî Nehci'l-Belâğa*, Ammân, el-Câmi'atu'l-Ürdüniyye, 2005, s. 151.
[225] Karataş, *a.g.e.*, s. 67.
[226] Hattâbî, *Lisaniyyât*, s. 18; Ahmed Afîfî, *a.g.e.*, s. 23. (Zamirler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ*, s. 161-168)
[227] Afîfî, *a.g.e.*, s. 23.
[228] Akşit, "a.g.m.", s. 48.

- Yakın için kullanılanlar: Bu (هذا\هذه) , bunlar (هؤلاء) gibi.[229]

Dil bilgisi kitaplarında zikri geçen işâret isimlerinin yanı sıra zaman, mekân ve yön gösteren isimler de gönderim işlevi gören unsurlardır. Bu bakımdan " (الآن), (غداً), (هناك), (شرقاً), (الأمام), (الخلف)" vb. sözcükler de gönderim işlevi gören ism-i işaretler kapsamında ele alınmaktadır.[230]

İşâret isimleri, bir kelime veya kelime grubuna gönderimde bulunduğu gibi metnin bir parçasına yönelik olarak da gönderim işlevini gerçekleştirmektedir.[231] Böylece hem metnin hacmi azaltılarak kısaltma yapılmakta hem de tekrara düşmenin önüne geçilmiş olmaktadır. Yani ism-i işaretler de zamirler gibi metinde ihtisâr işlevi görmektedir. Örneğin; وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلاً (*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.*)[232] âyetindeki (أُوْلَٰئِكَ) ism-i işâretiyle önceki üç isme (kulak, göz, gönül) gönderimde bulunularak ihtisâr yapılmıştır.

2.2.1.1.3. Karşılaştırma Edatları (Comparative/أدوات المقارنة)

Üçüncü gönderim türü olan karşılaştırma edatları, tümcelerin öncesi ile sonrası arasında bağ kuran araçlardır.[233] Karşılaştırma edatları; örtüşme (التطابق), benzeşme (التشابه) ve farklılık (الاختلاف) belirten, nicelik (كمية) ve nitelik (كيفية) bakımından üstünlük ifade eden sözcüklerdir. Aynı (مثل), benzer (مشابه), farklı (خلافا), …den daha büyük (أكبر من), …den daha güzel (أجمل من) vb. ifadeler karşılaştırma unsurlarındandır.[234] Karşılaştırma edatları, metinsel olmaları yönüyle bağlaşıklık açısından zamirler ve işâret isimleriyle aynı işleve sahiptir.[235]

2.2.2. Değiştirim (Substitution/الاستبدال)

Metin içinde bağlaşıklık ilişkisi kuran bir başka öge de değiştirimdir. Değiştirim, metinde yer alan (isim, fiil veya cümle gibi) herhangi bir unsurun yerine

---

229 Hasan - Halliday, *a.g.e.*, s. 56-58; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 19; Afîfî, *a.g.e.*, s. 24-25.
230 Ahmed Muhammed Z'îb Ebu Delv, *Tahlîlu'l-hitâbi'l-cedelî fi'l-Kur'ân: Dirâsetun fi lisâniyyâti'n-nass*, (Doktora Tezi), İrbid, Câmi'atu'l-Yermûk, 2002, s. 36; ez-Zinâd, *a.g.e.*, s. 116.
231 Karataş, *a.g.e.*, s. 70.
232 İsrâ, 17/36.
233 Afîfî, *a.g.e.*, s. 26.
234 Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 19; Afîfî, *a.g.e.*, s. 26.
235 Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 19.

başka bir unsurun kullanılması, bir ögenin başka bir ögeyle değiştirilmesidir.[236] Bu yönüyle değiştirim, bağlaşıklık ilişkisi açısından gönderim gibi işlev görmektedir. Şu kadar var ki gönderim, anlamsal düzeyde gerçekleşen bir ilişki iken; değiştirim, kelime ve kelime grupları arasında dilbilgisel-sözcüksel düzeyde gerçekleşen bir ilişkidir.[237] Halliday ve Hasan, değiştirilen ögeye bağlı olarak değiştirimi de üç kısımda ele almışlardır:[238]

a) İsim Değiştirimi (Nominal/استبدال اسمي): Metinde daha önce geçen bir ismin yerine başka bir ismin kullanılmasıdır. İsim değiştirimi Türkçe'de "öyle, şöyle, böyle, aynı" gibi sözcüklerle yapılır.[239] Arapça'da ise أخر-أخرى (başka, diğer), نفس (aynısı) gibi sözcüklerle gerçekleşir.[240] Örneğin; هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ **وَأُخَرُ** مُتَشَابِهَاتٌ (*Sana kitabı indiren O'dur. Onun* (*Kur'an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır;* ***diğerleri*** *ise müteşâbihtir*)[241] ayetindeki أُخَر (diğerleri) sözcüğü (اٰيَاتٌ) isminin yerini almıştır.

b) Fiil Değiştirimi (Verbal/استبدال فعلي): Metinde yer alan bir fiilin yerine genellikle (فعل\يفعل) fiilinin kullanılmasıyla gerçekleşir.[242] Bir örnek vermek gerekirse;

وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا **فَأْتُوا** بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿﴾ فَاِنْ **لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا** فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿﴾

"*Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de* ***siz getirin****! Eğer iddianızda doğru iseniz, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın!* ***Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız-*** *yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o (ateş), inkârcılar için hazırlanmıştır*"[243] âyetlerini incelediğimizde, ikinci âyette yer alan لَمْ تَفْعَلُوا ile لَنْ تَفْعَلُوا eylemleri, öncesindeki âyette geçen (فَأْتُوا بِ) fiilinin yerini almıştır.

c) Cümle Değiştirimi (Clausal/استبدال قولي): Metin içinde herhangi bir unsurun, kendisinden önce geçen bir veya birkaç cümlenin yerine geçmesidir. Bu

---

236 Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 19; Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 88-89.
237 Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 19.
238 Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 88-91; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 20; Zeyd, *a.g.e.*, s. 24-25.
239 Bu sözcükler için bkz. Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 91; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 144.
240 Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 20; Zeyd, s. 24; de Beaugrande, *a.g.e.*, s. 32.
241 Âl-i İmrân, 3/7.
242 Zeyd, *a.g.e.*, s. 25.
243 Bakara, 2/23-24.

değiştirim türü de Arapça'da كذالك, ذالك (böyle, şöyle) gibi sözcüklerle sağlanır.[244] Bu sözcükler, metinde daha önce geçen bir cümlenin yerini alır. Buna da bir örnek vererek değiştirim konusunu sonlandıralım:

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ **ذٰلِكَ** بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِأٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ **ذٰلِكَ** بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

"*Zillete, fakru zarurete mahkûm oldular; Allah'ın gazabına uğradılar.* ***Bu durum,*** *Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinin,* ***bu yaptıkları da*** *isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu*."[245] âyetini ele alalım. Âyette geçen birinci ذٰلِكَ sözcüğü, وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ cümlesinin yerine; ikinci ذٰلِكَ sözcüğü de, بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِأٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ cümlesinin yerini almıştır.

2.2.3. Eksiltili Yapı (Ellipse/الحذف)

Bağlaşıklığı sağlayan bir diğer öge de eksiltili yapılardır. Eksilti/hazf, Halliday ve Hasan tarafından "*metinde söylenmemesine rağmen anlaşılan şey*"[246] diye tanımlanmaktadır. Aydın ve Torusdağ eksiltiyi, "*eksik fakat anlaşılır tümce kullanma biçimi*" olarak tanımlarlar.[247] Günay ise eksiltinin, bir cümlede bir veya birçok ögenin silinmesi neticesinde gerçekleşen, bununla birlikte cümlenin kullanıldığı bağlamdaki anlam kaybına da yol açmayan yapı olduğunu ifade etmektedir.[248] Metin içinde gerçekleşen eksilti olgusu, önceden geçen bir ögenin delaletinden dolayı metinde başka bir ögenin bulunduğunu varsaymaktır.[249] Varsayılan ögelere, metinlerin çoğunda önceden geçen ifadelerde rastlanır. Bu da eksiltili yapıların genellikle ön gönderimsel bir ilişki sağladığını gösterir.[250] Halliday ve Hasan'a göre eksilti ve değiştirim unsurları birbirlerine çok benzese de dilbilgisel açıdan aralarında fark vardır. Bunları birbirinden ayıran en belirgin fark, eksiltide değiştirim ögesinin

---

[244] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 20; Zeyd, *a.g.e.*, s. 25.
[245] Bakara, 2/61.
[246] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 141.
[247] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 137.
[248] Günay, *a.g.e.*, s. 83.
[249] Zeyd, *a.g.e.*, s. 25.
[250] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 21.

bulunmayışıdır.[251] Bu bakımdan araştırmacılar eksiltiyi "*sıfır değiştirim*" olarak ifade etmişlerdir.[252] Halliday ve Hasan, değiştirimde olduğu gibi eksiltili yapıları da isim eksiltisi, fiil eksiltisi ve cümle eksiltisi şeklinde üç kategoride ele almışlardır.[253]

Beaugrande ve Dressler'in ifadesiyle eksilti ögesi, bir metnin etkililiğine ve yoğunluğuna katkı sağlayan bir düzenek olup[254] anlam kaybına yol açmayacak şekilde metindeki bir olguyu atarak yinelemektir.[255] Metin üretici, okurun bildiğini varsaydığı ifadeleri metinden çıkarabilir. Okur eksiltilen bu yapılara, mevzuyla ilgili dil içi ve dil dışı diğer bağlamlardan ve sahip olduğu dünya bilgisinden elde ettiği malumatlardan faydalanarak ulaşır.[256] Böylelikle eksilti sayesinde metin üretici, duygu ve düşüncelerini okuyucuya kısa ve öz bir şekilde aktarma imkanı bulur. Eksilti yoluyla metin oluşturucu, okuyucuyu pasif olmaktan çıkarıp aktif olmaya, bilinenden hareketle bilinmeyeni elde etmek gibi zihinsel bir faaliyette bulunmaya ve akıl yürütmeye sevk eder. Bu sayede okur, metinde oluşan boşlukları daha önce sahip olduğu bilgilerle doldurur. Metindeki eksiltili ifadelerin anlaşılır olması bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Metin yazarı, ancak okurun bildiğini varsaydığı kelime, cümle ya da paragrafları metinden çıkarabilir veya zaten bilinen ve lüzumsuz tekrara yol açacak ögelere yer vermez.[257] Aksi halde eksilti, metnin bağlaşıklığını olumsuz etkiler. Arap dili ve belağatı otoritelerinden ünlü dilbilimci İbn Cinnî'nin de ifade ettiği gibi bu durum okuru, gaybı (bilinmeyeni) bilmekle sorumlu tutmak anlamına gelir.[258] Bu nedenle metin üreticinin, okuyucunun anlayabileceği türden eksiltilere yer vermesi gerekir. Bununla birlikte okur da metni anlama, açıklama ve yorumlama sürecinde bir ön bilgiye veya dünya bilgisine sahip olmalıdır.[259]

Hazf olgusu, dilbilgisel yapıları ve ses dizgileri birbirinden farklı olsa da bütün dillerde ortak olan bir özelliktir.[260] Dilin en önemli özelliği olan iletişimde temel gaye, iletinin muhataba anlaşılır ve eksiksiz olarak aktarılmasıdır. İlk bakışta hazfin

---

[251] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 92.
[252] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 142; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 21.
[253] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 146.
[254] Beaugrande - Dressler, *a.g.e.*, s. 66.
[255] Dilidüzgün, *a.g.e.*, s. 64-66.
[256] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 137.
[257] Karataş, *a.g.e.*, s. 75.
[258] Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Alî en-Neccâr), Cilt II, Kâhire, el-Mektebetü'l-ilmiyye, ty., s. 362.
[259] Akşit, "Metin Dilbilimsel Bir Analiz: Abdullah b. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri", *Balıkesir Üniv. İlahiyat Fakültesi*, Cilt V, Sayı 1, s. 141.
[260] Kudbettin Ekinci, *Kur'ân'da Hazf*, (Doktora Tezi), Ankara, 2013, s. 9.

bunu sağlamadığı gibi bir algı olsa da durum böyle değildir. Aksine bazı ögeleri eksik olan ifadeler kullanıldığında oluşan boşluklar, muhatabın algısına ve ön bilgisine bırakılmak suretiyle daha etkili ve güçlü bir iletişim meydana gelir. Hemen her dilde gündelik hayatta kullanılan kalıp cümleler, deyimler, atasözleri ve şiirlerde mahzûf ögelere sıkça rastlanmaktadır. Bu tür eksiltili kullanımlar öylesine mutad bir hal almıştır ki, çoğu zaman eksik bir ifade oldukları fark bile edilmez. Böylece eksiltili yapı sayesinde bir veya birkaç sözcükle tasarruf yapılarak uzunca cümlelerin önüne geçilmekte, anlatılmak istenen husus muhataba kısa ve özlü bir anlatımla aktarılmış olmaktadır.

Arapların günlük konuşmalarında ihtisâr maksadıyla hazf yöntemini çok yaygın bir şekilde kullandıklarına dair klasik dilbilim eserlerinde birçok örnek mevcuttur.[261] Özellikle gündelik hayatta sıklıkla kullandıkları kalıp ifadelerin birçoğunda hazf mevcuttur. Meşhur Arap dilbilimcisi Sibeveyh, bununla ilgili birçok örnek zikreder: Meselâ seferden gelen birine 'hoşgeldin' anlamına خَيْرَ مَقْدَم denilir ki, bunun takdiri خَيْرَ مَقْدَم قدِمتَ şeklindedir. Yine bir kimseyi uğurlarken 'yolun açık olsun' manasında راشِدًا مهديًّا denilir. Bu cümle de راشِدا مهديّا إذهبْ takdirindedir. Yemek yiyen veya içecek içen kişiye 'Afiyet olsun' anlamında söylenen هَنِيئا مَريئا ifadesi de هَنِيئا مَريئا كلْ أو اشْرَبْ takdirindedir.[262] Altı çizili mahzûf ögeler lafzın gerekli kıldığı manâdan anlaşılmaktadır. Araplarda özellikle kesret-i isti'malden (sık kullanım) dolayı bu tür eksiltili kullanımlar oldukça yaygındır.

Eksiltili yapılara başvurmak gelişigüzel bir ameliye değildir. Arap dili dilbilginleri hazf konusunu geniş bir perspektifte ele almış ve hazf için birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir.[263] "*Araplar sözcük, cümle, harf veya harekeyi hazf etmişlerdir. Ancak bunu (hazf işlemini) bir karineye dayanarak yapmışlardır. Aksi halde bu durum, muhatabı bir bakıma gaybı bilmekle mükellef tutmak olur*"[264] diyen İbn Cinnî, Arap dilinde mahzûf ögelerin anlaşılması için mutlaka bir delil bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Eğer hazfedilen söz veya cümlenin anlaşılmasını

---

[261] Ekinci, *a.g.e.*, s. 11.
[262] Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Cilt I, Kâhire, Mektebetü'l-hancî, 1988, s. 270.
[263] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, s. 360; Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l -Lebîb ʿan kütübi'l-ʿeârîb,* (thk. Abdullatif Muhammed el- Hatîb), Cilt VI, Kuveyt, et-Turâsu'l-ʿArabî, 2000, 318.
[264] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, s. 362.

sağlayacak bir karine bulunmazsa, hazfli ifadeleri okuyan veya dinleyen kişi ilgili söz veya metni anlamayacaktır. Bu nedenle bir cümle veya metinde hazfedilen ögelere dair bir delil bulunmak zorundadır.[265] Meşhur Arap dilbilimcisi İbn Hişâm, "*Muğni'l-lebîb*" isimli eserinde hazfin gerçekleşmesi için sekiz şart öne sürmektedir. Bu şartları maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür: **1)** Hazfe dair bir karine (delil) olmalı. **2)** Hazfedilen öge fâil, nâib-i fâil vb. gibi ayrılmaz bir parça olmamalı. **3)** Hazfedilen unsur müekked (te'kid edilmiş bir öge) olmamalı. **4)** Hazf, ihtisâr-ı muhtasar (yani kısaltılmışın kısaltılmışı) olmamalıdır. Örneğin bir isim-fiil, ma'mûlü olmaksızın hazfedilemez. Çünkü isim-fiil zaten bir fiilin kısaltmasıdır. **5)** Hazfedilen öge; cer harfleri, (muzâri fiili) cezmeden ve nasbeden edatlar gibi zayıf bir âmil olmamalıdır. Bunların hazfi ancak delaletlerinin güçlü olduğu bazı yerlerde olabilir. **6)** Mahzûf öge, bir şeye ıvaz (yani, eksiltilen başka bir unsurun yerine kullanılmış) olmamalı. **7)** Hazf, bir amili amel etmeye hazırlayıp sonra amelden düşürmeye sebep olmamalı. **8)** Hazfedilen şey, güçlü bir amil varken zayıf olanın amel etmesine sebebiyet vermemelidir.[266]

Herhangi bir metinden bazı unsurların düşürülmesiyle gerçekleşen hazf olgusu, az veya çok hemen her metinde bulunur. Bir metnin bağlaşık olmasında büyük bir rol oynayan hazf ögesi, sözcük ve cümle yığınlarının önüne geçerek iletinin en kısa yoldan muhataba ulaştırılmasını sağlar. Bunun yanı sıra okuru metinde aktif hale getirerek muhakeme yapmaya, metin içi bağlantıları tespit etmeye, önceden sahip olduğu bilgileri kullanmaya ve metinde zikredilmeyen unsurları bulmak için zihinsel faaliyette bulunmaya yöneltir. Böylelikle metin üretici ve okuyucu arasında karşılıklı olarak güçlü bir iletişim meydana gelir. Metni oluşturan birimler arasında ilişkiler kurularak metinde bağlaşıklık temin edilir.

2.2.4. Bağlama Edatları (Conjunction/أدوات الربط)

Bağlama edatları, bir metnin çeşitli bölümleri arasında şekil ve anlam bakımından irtibat sağlayan ögelerdir. Bu ögeler aracılığıyla cümle ve paragraflar

---

[265] Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırazü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâga ve ulûmi hakâiki'l-i'câz*, Cilt II, Kahire, Dâru'l-kutubi'l-hidîviyye, 1914, s. 92.
[266] İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, VI, s. 317-351.

arasında konu ve anlam bütünlüğü sağlanır.[267] Metni oluşturan parçaları bir bütün haline getiren bağlama edatları, birbiriyle anlamca ilişkili olan paragraf, cümle, kelime ve kelime grupları arasında çeşitli anlam ilişkileri kurarak metin içi bağlaşıklığı sağlar.

Bağlama ögesi, daha önce geçen bağlaşıklık ögelerinden farklılık arz eder. Çünkü bağlama, -gönderim, değiştirim ve eksiltide olduğu gibi- önceden geçen veya sonradan geleceği varsayılan bir unsur hakkında araştırma yapmaya yönelten bir işâret veya gönderim içermez.[268] Bağlama ögesinin temel amacı, *"sonraki bir bölümün öncekine düzenli bir şekilde bağlanmasını sağlayan yolu belirlemektir."*[269] Çünkü metin, art arda gelen birtakım cümlelerden ibarettir. Peş peşe gelen bu yapıların birbiriyle kenetlenip bir bütün olabilmesi için de, metni oluşturan parçaları birleştirecek çeşitli bağlama unsurlarına ihtiyaç vardır. İşte bağlama edatları da bu işlevi gören unsurlardandır.[270] Hem sözdizimsel hem de anlambilimsel bir olgu olan bağlama ögesi, çeşitli dil birimlerinden meydana gelen metnin oluşmasını sağlamaktadır. Zira bağlama, metin içinde birbirinden uzak olan parçaları bağlamakta ve alıcı açısından kabul edilebilir bir insicamın oluşmasına katkı sunmaktadır.[271] Bu yönüyle bağlama ögeleri bir metnin bağlaşık ve tutarlı hale gelmesinde büyük rol oynamaktadır. Bağlama olgusu, metni oluşturan birim ve parçalar arasında sadece biçimsel değil, aynı zamanda anlamsal olarak da ilişki kurmaktadır. Bağlama ögeleri denildiğinde akla ilk olarak atıf harfleri gelse de, -aşağıda görüleceği üzere- bir metnin kesitlerini hem biçimsel hem de anlamsal açıdan birbirine bağlayan başka bağlama unsurları da vardır.

Halliday ve Hasan çeşitli dil birimleri arasında anlam ilişkileri kuran bağlama edatlarını işlevlerine göre *ekleyici* (additive/الربط الإضافيّ), *çeliştirici* (adversative/ الربط العكسيّ), *nedenleyici* (causal/الربط السببيّ), ve *zamanlayıcı* (temporal/الربط الزمنيّ) olmak üzere dört grupta ele almışlardır:[272]

---

[267] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 151.
[268] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 22.
[269] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 227; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 23.
[270] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 23; Zeyd, *a.g.e.*, s. 27.
[271] Karataş, *a.g.e.*, s. 84.
[272] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 238-239.

a) Ekleyici Edatlar (الربط الإضافيّ): ve (و), veya (أو), demek istiyorum/kastediyorum (أعني), başka bir ifadeyle (بتعبير أخرى), gibi/benzeri (نحو), meselâ (مثلا), buna ek olarak (بالإضافة إلى), ne … ne (لا ...ولا) vb. edatlardır.

b) Çeliştirici Edatlar (الربط العكسيّ): Beklenen durumun aksini ifade eden edatlardır. Ama, fakat (لكنّ، لكنْ), ne var ki (غيرَ أنّ), buna rağmen (على الرغم من ذلك), bilakis (بل) gibi edatlarla gerçekleşir.

c) Nedenleyici Edatlar (الربط السببيّ): Bunlar da iki veya daha çok cümle arasında mantıkî ilişki kurma imkânı sağlayan, başka bir ifadeyle sebep-sonuç ilişkisi kuran bağlama edatlarıdır. Çünkü (لأنّ), bunun için (لذلك), bunun sonucu olarak (لهذا نتيجةً), sebebiyle/ nedeniyle (ف/ بسبب), ..mek için/..den dolayı (ل/ كي/ حتى/ من أجل) vb. edatlarla oluşturulur.

d) Zamanlayıcı Edatlar (الربط الزمنيّ): Peş peşe gelen cümleler arasında zamansal bir ilişki kuran edatlardır. Sonra (بعد، ثم), önce (قبل), son olarak/sonunda (أخيراً), şimdi (الآن), dün (أمس), bugün (اليوم), yarın (غدًا) gibi zaman zarflarıdır.[273]

2.2.5. Sözcüksel Bağlaşıklık (Lexical Cohesion)

Metinlerde bağlaşıklığı sağlayan diğer bir öge de sözcüksel bağlaşıklıktır. Bu öge de diğer bağlaşıklık unsurlarının tamamından farklılık arz eder. Çünkü sözcüksel bağlaşıklıkta -önceden bahsi geçen bağlaşıklık ögelerinde olduğu gibi- varsayan ya da varsayılan bir unsurdan söz etme imkânı olmadığı gibi, metindeki unsurlar arasında bağlantı sağlayan biçimsel-dilbilgisel herhangi bir araçtan da bahsedilemez.[274] Sözcüksel bağlaşıklık, metinlerin küçük ölçekli yapısında yer alan sözlüksel birimlerin kullanımıyla ilgili olup, büyük ölçekli yapıyı hazırlayan dilbilgisel düzenlemeleri içermektedir. Sözcüksel bağlaşıklık, en genel anlamıyla sözcüklerin yinelenmesi demektir. Fakat bu sözcükler aynı bağlamda kullanıldığından dolayı artık birbirleriyle ilişkili duruma gelmiştir. Birbirleriyle doğrudan bağlantılı olan sözcüklerin eşdizim oluşturması da sözcüksel bağlaşıklığın başka bir şeklidir.[275] Diğer bir ifadeyle, "*sözlüksel bağlaşıklık temelde metin*

---

[273] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 238-243; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 23-24; Zeyd, *a.g.e.*, s. 27-28; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 152-153; Karataş, *a.g.e.*, s. 96; Akşit, "Abdullah b. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri", s. 144.
[274] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 24;
[275] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 72-73.

tümcelerinde aynı ögenin tekrarı ve anlamsal olarak ilişkili ögelerin kullanımıyla sağlanan metin bağlarını içerir."[276] Bu bakımdan Halliday ve Hasan, sözcüksel bağlaşıklık konusunu tekrar/yineleme (reiteration/التكرير) ve eşdizim (collocation/التضامّ - المصاحبة اللغوية) olmak üzere iki alt başlıkta ele almışlardır.[277]

2.2.5.1. Tekrar/Yineleme (Reiteration/التكرير)

Yineleme, metindeki bir unsurun aynen tekrarı; eş, yakın veya zıt anlamlısının tekrarı ya da sözcüklerin genel anlamlı kavramlarla tekrarı şeklinde gerçekleşir.[278] Tekrarlar, metin bağlaşıklığını sağlayan en önemli ögelerdendir. Çünkü dil bilgisel düzlemde cümleler arası ilişkileri kurarak metinlerin anlaşılmasını sağlarlar.[279] Bir metnin anlamı, içinde yer alan şahıs, yer, durum, nesne, olay veya başka bir varlığın metin boyunca yeri geldikçe tekrar edilmesiyle gerçekleşir. Bu tekrarlar sayesinde metin tümceleri arasında irtibat kurulmuş olur. Bunun yanı sıra çeşitli şekillerle tekrarlanan yapılar metnin anlaşılmasını ve zihinde kalıcılığını kolaylaştırdığı gibi onun akıcılığına, devamlılığına[280] ve metnin sürekliliğine katkı sağlayarak okuyucuyu metne bağlı kılar.[281] Böylelikle metin bütünsel bir özellik kazanır ve okur üzerinde toplu bir etki oluşturur. Tekrarlanan ifadelerle karşılaşan okur, önemli bir noktaya dikkat çekilmek istendiğini, vurgulanan konunun önem arz ettiğini anlayacak ve o meseleye dikkatle yoğunlaşacaktır. Dolayısıyla tekrarlar yoluyla konu ve anlam bütünlüğü oluşacaktır. Yineleme türlerini birer örnekle açıklamak uygun olacaktır:

a) Sözcüğün Birebir Tekrarı: Bazı sözcük ve ifade şekillerinin birebir yinelenmesiyle gerçekleşir.[282] Örneğin; اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ (*Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde lamba bulunan bir kandilliktir. Lamba bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır*) âyetinde altı çizili olan مِصْبَاحٌ (lamba) ve زُجَاجَةٌ (cam)

---

[276] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 161.
[277] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 288.
[278] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 288, 291; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 24-25; Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 78, 84.
[279] Şenöz, *a.g.e.*, s. 63.
[280] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 73.
[281] Akşit, "Kur'an-ı Kerim'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmin Getirilmesi ve Bunun Nedenleri", s. 146.
[282] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 74.

sözcükleriyle; aynı âyetin son kısmında yer alan نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ (*Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur*)[283] cümlesinde نُور (nûr) kelimesi birebir tekrarlanarak cümleler arasında bağlaşıklık sağlanmıştır.

Tekrar ögesi başka bir açıdan da *tam* ve *kısmî* tekrar olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. *Tam tekrar*, herhangi bir değişiklik yapmaksızın sözcüğün aynen tekrar edilmesidir. *Kısmî tekrâr ise*, metindeki bir sözcüğün biçiminin kısmen değiştirilerek tekrar edilmesidir.[284] Başka bir ifadeyle, aynı kökten türeyen farklı sözcüklerin tekrarıdır. Yukarıda verdiğimiz örnek âyette tam tekrar söz konusudur. قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ (*De ki: Siz bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte beklemekteyim!*)[285] âyetinde de kısmî tekrar söz konusudur. Zira تَرَبَّص (beklemek) sözcüğü âyetin başında emir fiili, sonunda ise ism-i fâil kalıbında gelmiş, biçimsel olarak iki farklı yapıda kullanılmıştır.

b) Sözcüğün Eş veya Yakın Anlamlısının Tekrarı: Bakara Sûresi 60. âyetinin sonunda yer alan وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (*Bozgunculuk yaparak yeryüzünü fesada vermeyin*)[286] cümlesindeki (عثوّاً) ve (فساد) köklerinden türeyen (تَعْثَوْا) ve (مُفْسِدِينَ) ifadeleri eş anlamlı olup "bozgunculuk yapmak, kötülük işlemek, fitne ve fesad çıkarmak" manalarına gelmektedir. Şu kadar var ki, (عثوّاً) sözcüğü mübâlağa anlamı içermekte olup, bozgunculuk ve fesadın ileri boyutunu ifade etmektedir.[287] Görüldüğü üzere söz konusu âyette eş anlamlı olarak değerlendirilebilen iki ifadenin kullanılmasıyla anlam pekiştirilmiş ve cümlede bağlaşıklık sağlanmıştır. Yakın anlamlı tekrara da وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ (*Ne zaman insanoğluna bir lutufta bulunsak yüz çevirir ve yan çizer*)[288] ayetini örnek olarak verebiliriz. Âyette yer alan (أَعْرَضَ) ve (نَأَى بِجَانِبِهِ) ifadeleri, birbirine yakın anlamlara gelmektedir. Bu ifadeleri "arka dönmek" ve "uzaklaşmak" şeklinde de tercüme etmek mümkündür.

c) Sözcüğün Genel Anlamlı Kavramlarla Tekrarı: Bir metinde önceden tafsilatlı olarak geçen sözcük veya söz öbeklerinin genel bir kavramla ifade

---

[283] Nûr, 24/35.
[284] Beaugrande, *a.g.e.*, s. 306. (Kısmî tekrar ve örnekleri için ayrıca bkz. Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 87-92).
[285] Tûr, 52/31.
[286] Bakara, 2/60.
[287] Abdullah b. Ahmet b. Mahmut en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, (thk. Zekeriyyâ Umeyrât), Cilt I, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2014, s. 53
[288] Fussilet, 41/51.

edilmesidir.[289] Örneğin; اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (*Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah muhsinleri (işini güzel yapanları) sever*)[290] âyetinde takvâ sahibi müminlerin bazı özellikleri zikredilmiştir. Görüldüğü gibi "infak edenler, öfkesini yenenler ve insanları affedenler" söz öbekleri (الْمُحْسِنِينَ) genel kavramıyla yinelenmiştir. Çünkü "muhsin" ifadesi genel bir terim olup iyi davranışta bulunan, Allah'ı görüyormuş gibi kulluk yapan, yaptığı işi en güzel şekilde yapan, tüm söz ve davranışlarında Allah rızasını gözeten takva sahibi herkesi içine alacak geniş bir muhtevaya sahiptir.

d) Sözcüğün Zıt Anlamıyla Tekrarı: Bir metinde yer alan herhangi bir unsurun, metin içinde karşıt anlamlısının kullanılmasıyla sağlanır. Meselâ; أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ (*Onlar hidâyet yerine dalâleti satın alanlardır*)[291] âyetinde yer alan "hidâyet ve dalâlet" kavramları bu türden bir yinelemedir.

Halliday ve Hasan yineleme ögesinin hemen bütün türlerini içine alan genel bir örnekle konuyu açıklamışlardır.[292] Biz de bu örneğin önce İngilizce orijinalini, ardından da Arapça ve Türkçe çevirisini vererek tekrar konusunu bitirmek istiyoruz:

"*I turned to the ascent of the peak {the ascent/the climb/ the task/ the thing/ it} is perfectly easy.*"

شرعتُ في الصُّعود إلى القمة{الصعود/التسلق/العمل/الشيء/(هو)} سهل للغاية

"*Zirveye çıkmaya başladım. [(zirveye) çıkış/tırmanış/(bu) iş/(bu) şey/o] gayet kolaydır*."

Yukarıdaki örnek incelendiğinde, cümlenin birinci şeklinde yer alan الصعود kelimesi öncekinin birebir tekrarıyla, ikinci şeklinde التسلق sözcüğüyle eş anlamlısının tekrarıyla yineleme yapılmıştır. Cümlenin üçüncü ve dördüncü şekillerinde de "yükseliş, tırmanış" anlamlarını veya böyle bir işi de içine alan genel anlamlı العمل ve الشيء sözcükleriyle tekrar sağlanmıştır.[293]

---

[289] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 134.
[290] Âl-i İmrân, 3/134.
[291] Bakara, 2/16.
[292] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 279; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 24.
[293] Bu örnek ve açıklamaları için bkz. Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 279; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 24-25.

2.2.5.2. Eşdizim (collocation/التضامّ - المصاحبة اللغوية)

Metinlerde sözcüksel bağlaşıklığı sağlayan diğer bir unsur da eşdizimlerdir.[294] Eşdizimlilik terimi, bir dilbilim kavramı olarak ilk kez 1750 yılında Z. Harris tarafından kelimelerin dizimine dair çizgisel oluşum özelliği şeklinde kullanılmıştır.[295] Berke Vardar'a göre eşdizimlilik, "*İki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması*"dır.[296] Başka bir tanımlamaya göre eşdizim, aynı bağlamda aynı kavram alanına ait kelimeleri kullanarak birbiriyle bağlantılı cümleler oluşturmaktır.[297] Halliday ve Hasan ise eşdizimi '*bir metinde sözcüklerin birlikte bulunma eğilimi*' şeklinde ifade etmektedirler.[298] Eşdizimin en az iki parçadan oluşması ve bu parçalar arasında bağlantı olması, eşdizim terimini tanımlama çabalarının temel noktasını oluşturmaktadır.[299] Günümüzdeki tanımlamalara en yakın tanım olarak[300] eşdizim, Palmer tarafından "*yalın sözcüklerden daha fazlası olan sözcük birliktelikleri*" şeklinde ifade edilmiştir.[301] Bu açıklamalar ışığında eşdizimi, 'birbirleriyle sıkça kullanılan ve aralarında anlamsal bağ bulunan sözcük birlikteliklerinin oluşturduğu yapılar' şeklinde tanımlamak mümkündür. Böylece bir sözcük diğerine eşdizimsel örüntüleme (yani aynı kavram alanında kullanılma) yoluyla bağlanmak suretiyle metindeki sözcüksel bağlaşıklığın oluşumuna katkı sağlar.[302]

Eşdizim yoluyla metindeki sözcükler arasında anlamsal yönden uyum sağlanmaktadır. Bu öge metinlerin üretiminde de önemli bir işleve sahiptir.[303] Eken'in de ifade ettiği üzere, metinlerin oluşumu sözcüklerle değil eşdizimli yapılarla temin edilmektedir.[304] Bunun yanı sıra eşdizim, sözcüklerin anlamını

---

[294] Özsoy vd., *a.g.e.*, s. 162.
[295] H. Palmer, *Second Interim Report on English Collocations*, Tokyo, 1933, The relationship between reading comprehension and second language development in a comprehension-based ESL program. TESL Canada Journal XI. s. 9-29.
[296] Vardar, *a.g.e.*, s. 94-95.
[297] Dilidüzgün, *a.g.e.*, s. 78.
[298] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, 284-286.
[299] Neticeyi Tayyibe Eken, "Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler", (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, 2015, s. 90.
[300] Eken, *a.g.e.*, s. 30.
[301] Palmer, *First Interim Report on Vocabulary Selection* Tokyo, 1931, s. 4.
[302] Torusdağ - Aydın, *a.g.e.*, s. 92.
[303] Akşit, "Abdullah b. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri", s. 147.
[304] Eken, ''Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar'', *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 33, 2016, s. 31.

belirlemede de önemli bir işleve sahiptir. Örneğin; "alın yazısı böyleymiş", "onun alnı ak", "şu ağırlığı kaldıranın alnını karışlarım" cümlelerinde yer alan "alın" sözcüğünün anlamı eşdizim oluşturduğu kelimelere göre değişmektedir. Eşdizimli yapıya bir örnek daha vermek gerekirse; "eli açık", "eli sıkı", "eli uzun" cümlelerinde görüldüğü üzere "el" sözcüğü, sıklıkla kullanıldığı kelimelerle eşdizim oluşturmakta ve birliktelik oluşturduğu sözcüğe göre anlamı değişmektedir. Bunların yanı sıra Türkçe'de sıkça kullanılan "temiz kalpli", "katı yürekli", "ağır başlı", "bahtı kara", "kalp kırmak", "hapşırık tutmak", "tepesi atmak", "sıkboğaz etmek", "canını sıkmak", "diline dolamak", "yan çizmek" vb. ifadeler eşdizimli yapılardan oluşmaktadır. Bu kullanımlar birden fazla kelimeden oluşsa da, aynı dizimde yer aldıkları ve birliktelik oluşturdukları için artık tek bir parça haline gelmiştir. Eşdizimli yapılar bu şekilde metinde anlamsal ilişkiler kurarak bağlaşıklığa katkı sağlamaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneklerin yanı sıra Türkçe'deki "iyi günler", "mutlu yıllar" gibi sosyal selamlamalar; "teşekkür ederim", "rica ederim" gibi nezaket ifadeleri; "bir varmış bir yokmuş" şeklindeki giriş cümleleri; "etekleri zil çaldı", "ne ekersen onu biçersin" gibi deyimler ve atasözleri de değiştirime izin vermeyen sabit eşdizimlerdir.[305]

Birbirleriyle bağlantılı ve yakın olan terimlerin içinde düşünüldükleri alan, kavramların anlam alanını oluşturmaktadır.[306] Kelimelerin aynı kavram alanında değerlendirilmesi ve aralarındaki ilişkiler çeşitli yollarla oluşabilmektedir. Bunları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

a) Zıtlık İlişkisi: Aralarında zıtlık, karşıtlık ilişkisi bulunan sözcükler aynı kavram alanında değerlendirilmektedir. *Erkek-Kız, Üst-Alt, Doğu-Batı, Sevmek-Nefret etmek, Islak-Kuru* gibi.

b) Aynı Seri İçinde Yer Alma: *Çarşamba-Perşembe, Sarı-Kırmızı* vb.

c) Genel Bir Kısım İçinde Yer Alma: *Masa, Sandalye* gibi. Bu sözcükler, genel bir sınıf olan mobilya kısmına girmektedir. *Hasta-Doktor* sözcükleri de bu türdendir.

---

[305] Daha fazla örnek için bkz. Eken, "Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler" (Doktora Tezi), s. 91-94.

[306] Aksan, "Kelime Bilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı - Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eksikliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1971, Ankara, TDK Yay., TTK Basım Evi, 1989, s. 254.

d) Parça-Bütün İlişkisi: *Vücut- El, Araba-Fren, Kutu-Kapak, Kraliyet-Kral* gibi.[307]

Daha önce de ifade edildiği üzere, bunlara benzer ilişkilerin kurulabildiği yapıların metin içinde bir arada kullanılması, metnin bağlaşıklığını güçlendirmektedir.[308]

Halliday ve Hasan, aralarında bir ilişki olmadığı halde sıklıkla bir arada kullanılan sözcüklerin bir işlevi olarak eşdizimlilik olgusunu, yüzeysel bağlaşıklık düzeneklerinin alt bir grubu olarak ele almaktadırlar.[309] Onlar bazı eşdizim çiflerini - yukarıda da bir kısmına değindiğimiz üzere- şöyle örneklendirmişlerdir: ıslak-kuru, erkek-kız, emir-itaat, gülümseme-şaka, çaba-başarı, hasta-doktor, kral-kraliyet, gökyüzü-günışığı vb.[310] Verilen bu eşdizim çiftlerinin bir kısmında zıt yapılarla oluşmuş bir ilişki (erkek-kız gibi), bir kısmında üst kavram-alt kavram ilişkisi (gökyüzü-günışığı gibi), bazılarında çağrışım ifade eden ilişki (hasta-doktor gibi), bazılarında da neden-sonuç ilişkisi (çaba-başarı gibi) olduğu görülmektedir. Buna göre, aynı kavram alanından olabildiği gibi farklı kavram alanına ait sözcükler arasında da çağrışımsal bir ilişki oluşabilmekte ve aynı bağlamlarda bir arada sıklıkla kullanılabilmektedir.[311]

Eşdizim oluşturan yapıların sınıflandırılmasında dilbilimsel açıdan anlam temelli, sıklık temelli ve karma gibi üç farklı yaklaşım söz konusudur.[312] Ancak bu yaklaşımlardan yola çıkarak Arapça metinlerdeki eşdizimli yapıları tasnif etmek mümkün gözükmemektedir. Zira devasa bir sözcük hazinesine sahip olan Arap dili, buna bağlı olarak çok sayıda eşdizime de sahiptir. Bu bakımdan Arapça'da hangi sözcüklerin birbirleriyle sıkça kullanıldığını ve birliktelik oluşturduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bu sebeple Arap dilinin genel yapısını ve özelliklerini dikkate alarak eşdizim oluşturan yapıları biçimsel özelliklerine göre tasnif etmek daha uygun olacaktır. Bu sınıflandırmada eşdizimsel yapılar, eşdizimi oluşturan parçaların

---

[307] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, 284-286; Ayrıca bkz. Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 25; Zeyd, *a.g.e.*, 30-31.
[308] Karataş, *a.g.e.*, s. 111.
[309] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, 284-286; Ayrıca bkz. Eken, "Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler", s. 32.
[310] Bkz. Halliday - Hasan, *a.g.e.*, 284-286.
[311] Eken, *a.g.e.*, s. 32.
[312] Bu yaklaşımlar için bkz. Eken, *a.g.e.*, s. 51-85.

biçimsel özelliklerine ve sözcük türüne göre tasnif edilir.[313] Böylece Arapça metinlerdeki eşdizimleri tespit etmek isteyen bir araştırmacı, -aşağıda zikredeceğimiz- biçimsel özelliklerden hareketle eşdizimli yapıları daha rahat ve kolay bir şekilde tespit etme imkânına sahip olacaktır. Eşdizim oluşturan yapılarla ilgili tasnif türlerinden bazılarını maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz:

1) İsim+Atıf Harfi+İsim veya ma'tûf aleyh+ma'tûf: السَّماء والأَرض (gök ve yer), الَّيْل وَالنَّهَارِ (gece ve gündüz), الصلاة والزكاة (namaz ve zekât), الأَعْمٰى وَالْبَصير (kör ve gören), الظلماتُ والنورُ (karanlıklar ve aydınlık), الأَحياءُ والامواتُ (diriler ve ölüler), المشرق والمغرب (doğu ve batı) vb.

2) Fiil+Mef'ûl: قَضٰى اَجَلاً (Bir ecel/süre tayin etti), قَضٰى نَحْبَهُ (Adağını/verdiği sözü yerine getirdi) gibi.

3) Fiil+Mef'ûl+Muzâfun İleyh: مات حَتْفَ أنفِه (Kendi eceliyle öldü), وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ (Onlara tevazu kanadını indir) gibi.

4) Mevsûf+Sıfat: الْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى (sağlam kulp), كتاباً مُؤَجَّلاً (Yazılmış bir süre), صَبْراً جَمِيلاً (Güzel sabır), الصِّراط الْمستَقيم (Dosdoğru yol), الْحَجّ الأَكْبَر (Büyük hac), البيت العتيق (Eski ev/Kabe) vb.

5) Muzâf+Muzâfun İleyh (İsim Tamlaması): اَهْل الْبَيْتِ (Ehl-i beyt), أم الكتاب (Kitâbın esası/Levh-i mahfûz), اَصْحَاب الْجَنَّة (Cennet ehli), اَصْحَابُ الفيل (Fil ashabı), اَسَاطيرُ الْأَوَّلين (Öncekilerin masalları) gibi.

6) Fiil+Câr-Mecrûr+Muzâfun İleyh: نَأٰ بِجَانِبِه (Kibirlendi, yüz çevirdi, uzaklaştı, yan çizdi) vb.

7) Fiil+Harf-i cer: سَخِرَ مِن (Alay etti), تَفاخَرَ بِ (Övündü), أَنْعَمَ على (Nimet verdi) gibi.[314]

Arap dilindeki eşdizimsel yapıları tespit için yapılan bu sınıflandırma, genel bir tasnif olup bunu daha da zenginleştirmek mümkündür. Eşdizimler tespit edilirken, bunların sıklıkla bir arada kullanılan ve aralarında ilişki bulunan yapılar olmasına dikkat edilmelidir. Zira birliktelik oluşturan her yapının eşdizimsel özelliğe sahip olduğu söylenemez.

---

[313] Akşit, "Abdullah b. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri", s. 148.

[314] Bu tasnifler ve örnekleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ferîd Ivaz Haydar, "el-Musâhabetü'l-lafziyye fî şi'ri Şevkî", *Mecelletü külliyeti dâri'l-ulûm*, Sayı 33, 2004, s. 574-609.

Dilbilimcilerin metindilbilim alanıyla ilgili araştırmalarında üzerinde yoğunlaştığı bağlaşıklık ögeleri genel hatlarıyla bunlardır. Metinleri bütünsel bir bakış açısıyla ele almayı hedefleyen metindilbilim alanı, metni oluşturan birimler arasında biçimsel ve anlamsal bağlar kurarak metin bütünlüğünü sağlayan ve metin olan ile olmayanı birbirinden ayıran çeşitli ölçütler sunmaktadır. Bu ölçütlerin en önemlilerinden biri olan bağlaşıklık olgusu, metinlerin yüzey yapısındaki dilbilgisel unsurlar arasında bağlantılar kuran, metnin derin ve soyut yapısını anlamaya yardımcı olan bir ölçüttür. Bağlaşıklığın en bâriz özelliği ise, metnin yüzeyinde görülmesi, yani biçimsel olmasıdır. Bir metinde bağlaşıklık çeşitli ögelerle sağlanmaktadır. Bu ögelerin yardımıyla tümce dizileri bir bütün oluşturarak metinsel bir boyut kazanır. Böylece metni oluşturan birimler birbirine bağlanır ve metin tutarlı hale gelir. Bir metnin bütünselliği ve kesitlerinin birbiriyle bağlantılı olması noktasında etkin bir rol oynayan bağlaşıklık unsuru, bunun yanı sıra metnin üretilmesinden amaçlanan esas anlama, yani öze ulaşmada da okura büyük destek sağlar.

Çalışmamızın bu bölümünde ele almaya çalıştığımız metindilbilim ve özellikle de bağlaşıklık konusu, -tabir yerindeyse- araştırmamızın bel kemiğini oluşturmaktadır. Zira çalışmamızın temel amacı, metindilbilimin metinlerin oluşturulması, açıklanması ve yorumlanmasında ölçüt olarak sunduğu bağlaşıklık mefhûmunu Kalem Sûresi üzerinde tatbik ederek Kur'ân'ın tefsir ve yorumuna katkılarını ortaya koymaktır. Bu bakımdan metindilbilim yöntemini ve özellikle de bağlaşıklık ve ögelerini ayrıntılarıyla sunmaya çalıştık. Bu açıklamaların ardından, çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan "Kalem Sûresi'ndeki bağlaşıklık ögeleri" konusuna geçebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KALEM SÛRESİ'NDEKİ BAĞLAŞIKLIK ÖGELERİ

1. KALEM SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1. Sûrenin Adı ve Nüzûlü

Kur'ân-ı Kerîm sûreleri, adlarını ya sûrenin ilk kelimesinden[315] ya mukatta'a harflerinden[316] ya sûrede yer alan bir kelimeden[317] ya da sûrede anlatılan olay ve kıssalardan[318] almaktadır. Her sûrenin öne çıkan bir ismi olmakla birlikte bazı sûrelerin birden fazla isme sahip olduğu da[319] görülmektedir.[320]

Kalem Sûresi, adını ilk âyette geçen "el-Kalem" kelimesinden almıştır. Yaygın olarak bu isimle anılmaktadır.[321] Bazı tefsir kitaplarında "Nûn" adıyla da anılır.[322] Büyük muhaddis el-Buhârî ise, bu sûrenin ismini "Nûn ve'l-kalem" şeklinde kaydetmektedir.[323] Bu sûreye "Kalem" isminin verilişi, Allâh Teâlâ'nın kaleme yemin ederek sûreye başlaması sebebiyledir. Yüce Allah'ın kaleme yemin etmesi, onun için bir tazimdir. Zira kalemin yaratılması büyük bir hikmete delildir. Allah Teâla, kendisiyle yazının yazıldığı ve ilmin tescil edildiği bu âletin ehemmiyetini ifade etmek için onun adıyla bir sûre indirmiştir.[324] Mushaf sıralamasına göre altmış sekizinci, nüzûl sırasına göre ise ikinci sûredir.[325] Mekke döneminin ilk yıllarında

---

[315] Duhâ, Tîn, Asr, Rahmân, Sâffât, Mürselât gibi.
[316] Kâf, Sâd, Yâ-sîn gibi.
[317] Bakara, Mâide, Ra'd, Kehf, Hucurât gibi.
[318] Yûnus, İbrâhîm, Nûh gibi.
[319] Haşr-Ben-i Nadr, Tevbe-Berâe gibi.
[320] Abdullah Aydemir, *Hz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İzmir, Akyol Neşriyat, 1981, s. 83.
[321] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Cilt V, Ankara, DİB Yay., 2012, s. 427.
[322] Bkz. en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, Cilt II, s. 704.
[323] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Kâsım es-Semmâî er-Rufâî), "Tefsîr", 68, Beyrût, Dârü'l-Erkam, t.y.
[324] Ziya Bilgiç, *114 Sûre İsimleri ve Anlamları*, İstanbul, Şema Basımevi, 1985, s. 195.
[325] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 427.

nâzil olan Kalem Sûresi, 52 âyet olup fâsılaları[326] mim (م) ve nûn (ن) harfleridir. İniş sırası bakımından başında mukattaa harflerinin geçtiği sûrelerin ilkidir. Sûre, Mekke döneminde Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı şiddet ve baskıların iyice arttığı bir sırada nâzil olmuştur.[327] Her ne kadar sûrenin 17. âyetten 50. âyete kadar olan bölümünün Medine'de nâzil olduğu yönünde bir rivayet mevcut ise de[328], âyetlerin içerik ve üslûbu göz önünde bulundurulduğunda bunların da Mekke'de indiği anlaşılmaktadır.[329]

Tâbiûn bilginlerinden Hasan-ı Basrî, İkrime, Atâ ve Câbir'den rivâyet edildiğine göre Kalem Sûresi, Mekke döneminin başlarında Mekke'de[330] Alak Sûresi'nden sonra inmiştir. Sahâbeden İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyette ise, sırasıyla ilk önce Alak sûresi ve ardından da Kalem, Müzzemmil ve Müddessir sûreleri inmiştir.[331] İlk olarak inen Alâk Sûresi'nin ilk emri "Oku!" olunca, bu sûrenin adı da "Kalem" olmuştur. Kalem yazma işini hatırlattığı için okumanın hemen peşinden gelmiştir. Eğitim ve öğretimin başlangıcı okumak ve yazmaktır. Bu bağlamda Alâk Sûresi okumayı, Kalem Sûresi de yazmayı temsil etmektedir.[332]

1.2. Sûrenin Muhtevâsı

Kalem Sûresi'nde genel olarak Hz. Muhammed (s.a.s)'in Yüce Allah tarafından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğu, yüksek ahlâkı ve müşriklerin O'nun şahsiyeti ve getirdiği öğretiler hakkında yaydıkları şüpheler konu edinmiştir. Öte yandan müşriklerdeki ahlâk ve şahsiyet bozuklukları, nimetlere karşı nankörlük etmenin akıbetini bildirmek maksadıyla anlatılan "bahçe sahipleri" kıssası, âhiretin

---

[326] Fâsıla: "*Kur'an âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için "fâsıla", son harfine de "el-harfü'l-fâsıla" adı verilmiştir; bazı âlimlere göre ise fâsıladan maksat kelimenin tamamı değil, sadece son harfidir."* (Bkz. Abdurrahman Çetin, Tevfik Rüştü Topuzoğlu, *DİA,* "Fâsıla" md., Cilt XII, İstanbul, 1995, s. 209).
[327] M. Kâmil Yaşaroğlu, *DİA*, "Kalem Sûresi" md., Cilt XXIV, İstanbul, 2001, s. 247.
[328] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min İlmi't-tefsîr*, Cilt V, Beyrût, 1412/1991, s. 307.
[329] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 427; Yaşaroğlu, *DİA*, "a.g.m.", s. 247.
[330] Ebû Muhammed Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Cilt VIII, Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1987, s. 185.
[331] Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-seb'i'l-mesâni*, Cilt, XXV, Beyrût, Darü'l- fikr, 1987, s. 22.
[332] Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Cilt XIX, İstanbul, Bayraklı Yay., 2006, s. 483.

dehşetli halleri, Allah'ın müminler için hazırladığı nimetler ve inkarcılara vereceği cezalar da sûrenin temel konuları arasında yer almaktadır.[333]

Kalem sûresi üç bölümde ele alınabilir:[334] Birinci bölümde (1-7. âyetler) kaleme ve yazıya yemin edilerek söze başlanmıştır. Sûrenin başında yer alan (ن) harfi mukattaa harflerindendir. Bu harfin "balık, hokka, mürekkep" gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir.[335] Ayrıca (ن) harfinin "Rahmân" isminin son harfi olması gibi bir ismin rumuzu olduğu söylenmekle birlikte başka sûrelerin başlarında yer alan diğer harfler gibi o da müteşâbihâttan kabul edilir. Sûrede kaleme ve yazıya yemin edilmesi Kur'ân-ı Kerîm'in okuma ve yazmaya verdiği önemi ifade etmektedir. Sûrenin bu bölümünde kâfirler tarafından Hz. Peygamber'e yöneltilen iftiralara cevap verilmiş, onu aşağılamak isteyenlerin iddiasının aksine Allah Rasûlü'nün mecnun olmadığı ve yüce bir ahlâk üzere bulunduğu vurgulanmıştır.[336]

İkinci bölümde (8-47. âyetler) ise, yalancılık, dalkavukluk, başkalarını çekiştirme, söz götürüp getirme, iyiliği engelleme, kabalık ve saldırganlık gibi ahlâkî zaaflara dikkat çekilmektedir. Bu âyetlerin, İslam'ın azılı düşmanları olarak tanınan Velîd b. Muğîre ve Ahnes b. Şerik hakkında indiği nakledilmektedir.[337] İnsanların onur ve şahsiyetini, bireysel ve toplumsal ahlâkı zedeleyen bu davranışlar kınanmakta, öte yandan bu tür tutum ve davranışlardan uzak durmaları noktasında da müminler ikaz edilmektedir. Ayrıca mal ve çocukların birer imtihan vesilesi olduğu vurgulanarak, tarihi bir kıssa üzerinden verilen nimetlere karşı şımarık tavırlar takınmanın, iyiliğe engel olup başkalarının hakkına tecavüz etmenin kötü sonu gözler önüne serilmektedir. Bu bölümdeki âyetlerde, sadece yoklukla değil, nimetle sınanmanın da ilâhi bir kanun olduğuna dikkat çekilmektedir.

Üçüncü bölümde (48-52. âyetler) de, ilk defa bir elçinin kıssasına yer verilerek Hz. Yûnus (a.s)'ın hayatından kesitlere yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in karşılaştığı sıkıntılara karşı dayanma gücü göstermesi istenerek, hem kendisi hem de müminler teselli edilmektedir.[338] Ayrıca inkârcıların Kur'ân-ı Kerîm'i işittikleri zaman

---

[333] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 427.
[334] Yaşaroğlu, *DİA*, "a.g.m.", s. 247.
[335] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 704.
[336] Yaşaroğlu, *DİA*, "a.g.m.", s. 247.
[337] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705; Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Cilt IV, Beyrût, ty., s. 435.
[338] Yaşaroğlu, *DİA*, "a.g.m.", s. 247.

kinlerinden dolayı neredeyse Hz. Muhammed'i gözleriyle devirecekleri ifade edilmekte, ona nazar değdirmek istedikleri anlatılmaktadır. Son âyette ise, Kur'ân'ın insanlar için bir öğüt olduğu vurgulanmaktadır.

1.3. Kalem Sûresi'nin Arapça Metni ve Meâli

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

نۦ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ لَاَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍۚ ﴿٣﴾
وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ ﴿٥﴾ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ
ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهٖۖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا
تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍۙ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍۙ ﴿١١﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيمٍۙ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ
زَنِيمٍۙ ﴿١٣﴾ اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَۜ ﴿١٤﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٥﴾ سَنَسِمُهُ
عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾ اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَٓا اَصْحَابَ الْجَنَّةِۚ اِذْ اَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَۙ ﴿١٧﴾
وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾
فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَۙ ﴿٢١﴾ اَنِ اغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَۙ
﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُٓوا اِنَّا
لَضَٓالُّونَۙ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾ قَالُوا
سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا
طَاغِينَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْراً مِنْهَٓا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُۖ وَلَعَذَابُ
الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ اِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ
كَالْمُجْرِمِينَۜ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٦﴾ اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَۙ ﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا
تَخَيَّرُونَۚ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ
زَعِيمٌۚ ﴿٤٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكَٓاءُۚ فَلْيَاْتُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ

وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَۙ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى
السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾ فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِۜ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَۙ
﴿٤٤﴾ وَاُمْلِي لَهُمْۜ اِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَۙ ﴿٤٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمُ
الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِۘ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌۜ ﴿٤٨﴾
لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ
﴿٥٠﴾ وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌۘ ﴿٥١﴾
وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

﴾1-2﴿ *Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına yemin olsun ki sen -rabbinin nimeti sayesinde- asla mecnûn değilsin.* ﴾3﴿ *Şüphesiz ki, senin için bitip tükenmeyen bir ecir vardır.* ﴾4﴿ *Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.* ﴾5-6 ﴿ *Aranızdan hanginizin aklı bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler.* ﴾7﴿ *Doğrusu, yolundan sapan kimseyi en iyi bilen rabbindir; hidayete erenleri de en iyi bilen O'dur.* ﴾8﴿ *Şu halde (hakikati) yalanlayanlara sakın boyun eğme!* ﴾ 9﴿ *Onlar isterler ki sen yumuşak davranasın (taviz veresin), onlar da tâviz versinler.* ﴾10-14﴿ *Çokça yemin edip duran, aşağılık, sürekli kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren, iyiliğe hep engel olan, saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert, bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan (ne idüğü belirsiz) kimselere, malı ve çocukları var diye sakın boyun eğme.* ﴾15﴿ *Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der.* ﴾16﴿ *Yakında onun burnuna damga vuracağız!* ﴾17-18 ﴿ *Şüphesiz biz, vaktiyle bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik. Hani bahçe sahipleri, sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi.* ﴾19-20 ﴿ *Fakat onlar uykudayken rabbin tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi de bahçe kesilip kurumuş gibi oldu.* ﴾21-22﴿ *Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler: "Eğer devşirecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin!"* ﴾23-24﴿ *Derken yola koyuldular. Birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı: "Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!"* ﴾25﴿ *Amaçlarını, planladıkları gibi gerçekleştirmek üzere erkenden yola düşüp gittiler.* ﴾26-27﴿ *Bahçeyi gördüklerinde ise, "Herhalde yanlış yere gelmişiz; yok yok, ürünü kaybetmişiz" dediler.* ﴾28﴿ *İçlerinden aklı başında olan*

biri şöyle dedi: "Ben size, 'Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz' dememiş miydim?" ﴾29﴿ *Şöyle cevap verdiler: "Rabbimizin şanı yücedir; doğrusu biz haksızlık etmişiz."* ﴾30-32﴿ *Ardından, birbirlerini kınamaya başladılar: "Yazıklar olsun bize" dediler, "Gerçekten biz azmış ve sapmıştık. Belki rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Biz rabbimizden bunu diliyoruz".* ﴾33﴿ *İşte ceza budur. Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Eğer bilselerdi (bu azâbı gerektirecek şeyler yapmazlardı).* ﴾34﴿ *Şüphesiz Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için rableri katında nimetlerle dolu cennetler vardır.* ﴾35﴿ *Öyle ya, emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız?* ﴾36﴿ *Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?* ﴾37-38﴿ *Yoksa elinizde okuduğunuz bir kitap var da orada dilediğinizin sizin olacağı mı yazılı?* ﴾39﴿ *Yoksa, "Neye hüküm verirseniz o mutlaka sizindir" diye tarafımızdan lehinize verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?* ﴾40﴿ *Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor?* ﴾41﴿ *Yoksa onların (kendilerine akıl veren) ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa haydi getirsinler ortaklarını!* ﴾42 *İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün secdeye çağrılırlar, ama bunu yapamazlar.* ﴾43﴿ *O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı.* ﴾44﴿ *Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Biz onları, bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz.* ﴾45﴿ *Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır!* ﴾46﴿ *Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar?* ﴾47﴿ *Yahut gayb bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar?* ﴾48﴿ *Sen rabbinin hükmüne sabret; balığın yoldaşı (Yunus peygamber) gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti.* ﴾49﴿ *Rabbinin lutfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı.* ﴾50﴿ *Fakat rabbi onu seçip sâlihlerden eyledi.* ﴾51﴿ *O inkârcılar Kur'an'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, "Şüphe yok o bir delidir" derler.* ﴾52﴿ *Oysa Kur'an, âlemler için öğütten başka bir şey değildir.*

2. KALEM SÛRESİ'NDEKİ BAĞLAŞIKLIK ÖGELERİ

Bu başlık altında Kalem Sûresi'ndeki bağlaşıklık ögeleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Sûredeki bağlaşıklık ögeleri ele alınırken ikinci bölümdeki tertibe riâyet edilerek sırasıyla sûredeki gönderim unsurları (zamirler, ism-i işâretler ve

karşılaştırma edâtları), değiştirim, hazf, bağlama edatları ve son olarak da sözcüksel bağlaşıklık ögesi müstakil birer başlık halinde ele alınacaktır.

2.1. Sûredeki Gönderim Unsurları

2.1.1. Zamirler

Sûrede gönderim unsuru olarak göze çarpan ilk zamir, birinci âyette yer alan (وَمَا يَسْطُرُونَ) cümlesindeki (يَسْطُرُون) fiilinde fâil konumunda bulunan cemâat vâvı (و)dır. Söz konusu zamirin kimlere gönderimde bulunduğu zikredilmemiştir. Tefsir kaynaklarına bakıldığında bu zamirin göndergesi genel olarak melekler[339], kalem ya da ilim ehli[340] veya vahiy kâtipleri[341] olarak açıklanmaktadır. Bu şekilde göndergesi metin içinde yer almayan gönderim türüne 'metin dışı gönderim' denilmektedir. (و) zamirinin mercii görüldüğü üzere üç farklı şekilde izâh edilmiştir. Bu farklı anlayışlar hem Kur'ân tefsirine zenginlik katmakta hem de müfessir ve yorumcuya farklı bakış açıları kazandırmaktadır. Gönderge olarak düşünülen anlama göre söz konusu âyet ile ilgili başka âyetler birlikte değerlendirilerek âyetler arasında anlam irtibatı sağlanmaktadır.

İkinci âyette bulunan (أَنْتَ) munfasıl zamiri ile (رَبِّكَ) tamlamasında bulunan (كَ) muttasıl zamirinin göndergeleri zikredilmemiştir. Ancak âyetin üslup ve içeriğinden bu zamirlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e gönderimde bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira söz konusu âyetin ilk muhâtabı O'dur. Bundan sonraki âyetlerde de görüleceği üzere Hz. Peygamber'e "Ey Nebi!" "Ey Rasûl!" veya "Ey Muhammed!" şeklinde değil de, muhatap zamirleriyle hitap edilmektedir. Muhatabın ismini açıkça söylemek yerine zamirle hitapta bulunmak, karşıdaki kişinin çok iyi tanındığını, adının açıkça anılmasına gerek olmadığını ifade etmekte ve söz konusu kişiler arasında kuvvetli bir bağ veya yakınlık bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Cenâb-ı Hakk'ın bu tür hitapla peygamberinin değerine ve üstünlüğüne işârette bulunduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca bu âyetlerde müşrik ve

---

[339] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 704; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, s. 431; Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (thk. Mecdî Fethî es-Seyr), Cilt II, Kâhire, el-Mektebetü't-tevfîkiyye, 2012, s. 533; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 61.
[340] el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 533.
[341] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 60.

inkârcılara da ince bir mesaj verilmektedir. Yani, getirdiği Kur'ân'ı ve diğer mesajlarını yalan saydıkları Muhammed (s.a.s)'in adı açıkça zikredilmemiş olsa da kendilerince çok iyi tanındığına işaret edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Allâh Teâlâ söz konusu âyetlerde açık olarak isim vermeksizin muhatap zamirleriyle hem Peygamberinin şanını yüceltmekte hem de O'nun hak peygamber oluşunun inkârcılar tarafından bilindiğini haber vermiş olmaktadır. Üçüncü ve dördüncü âyetlerdeki (كَ) muttasıl zamirleri de aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.s)'e gönderimde bulunmaktadır. Hz. Peygamber'e gönderimde bulunan bu unsurların hepsi 'metin dışı gönderim' türündendir. Zira gönderge (Hz. Muhammed) her ne kadar biliniyor olsa da âyetlerde zikredilmemiştir, sözün bağlam ve içeriğinden anlaşılmaktadır.

Beşinci ve altıncı âyetlerde yer alan فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ۝ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ۝ (*Hanginizde delilik olduğunu yakında sen de göreceksin onlar da görecekler*) cümlelerine gelince; فَسَتُبْصِرُ (*sen göreceksin*) fiilindeki müstetir (gizli) (أَنْتَ) zamiri de Hz. Peygamber'e gönderimde bulunmaktadır. وَيُبْصِرُونَ (*onlar da görecekler*) fiilinde bulunan zamirin göndergesi ise, Hz. Muhammed'e şair, kâhin, sihirbaz ve mecnun diyen Mekke müşriklerine gönderimde bulunmaktadır. Bu da sûrenin başında yer alan âyetlerin delâletinden anlaşılmaktadır. Mekkeli putperest müşrikler kâhin, sihirbaz ve şâirlerin cinlerden malumat ve ilhâm aldıklarına inanmaktaydılar. Hz. Peygamber'in de tıpkı onlar gibi cinlerin tesiri altında kaldığını ve söylediği şeylerin ona cinler tarafından ilhâm edildiğine inandıkları için onun hakkında bu tür yakıştırmalarda bulunmuşlardı.[342] فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ âyeti aynı zamanda Hz. Peygamber için bir teselli ve mükâfat, inkârcılar için de tehdit anlamı içermektedir.[343] بِأَيِّكُمُ ifadesindeki (كُم) zamirinde de iki yönlü ortak bir gönderim söz konusudur. Yani müjde ve teselli olma yönünden Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'na inananlara, tehdit içermesi yönünden de müşriklere gönderimde bulunmaktadır. Ya da (كُم) zamiriyle iki gruba, yani İslâm taraftarları ile küfür yandaşlarına bir gönderim söz konusudur.[344] Ayrıca (كُم) zamiri burada ihtisâr görevi üstlenerek âyetin hacminin artmasını da önlemiştir. Çünkü biri müslüman diğeri de inkârcı olan her iki gruba da gönderimde bulunmaktadır. 7. âyetteki (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ) cümlesinde bulunan (كَ) zamirinin göndergesi de Hz. Peygamber'dir. Peşinden gelen (هُوَ) zamiri de bir

[342] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, V, s. 429.
[343] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705.
[344] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705.

öncesinde yer alan (رَبّ) kelimesine gönderimde bulunmaktadır. (هُوَ) zamirinin göndergesi metin içinde yer aldığı için burada "metin içi gönderim" söz konusudur. (ضَلَّ) fiilinde de müstetir bir (هُوَ) zamiri bulunmaktadır. Bunun göndergesi de bir önceki (مَنْ) sözcüğü olup, Allah yolundan sapan herkesi içine almaktadır. (سَبِيلِهِۦ) tamlamasındaki (ه) zamiri ile ardından gelen (هُوَ) zamiri âyetin başında bulunan (رَبّ) sözcüğüne gönderimde bulunmaktadır. Bu ifadelerde 'metin içi gönderim' söz konusudur. Ayrıca (هُوَ) ve (ه) zamirleri kendilerinden önce geçen (رَبّ) kelimesine gönderimde bulundukları için burada metin içi gönderim türlerinden de "ön gönderim" vardır.

Sekizinci âyette (فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِين) yer alan فَلَا تُطِعْ ifadesinde müstetir olan (اَنْتَ) zamiri Hz. Peygamber'e râcidir. Dokuzuncu âyette (وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ) bulunan (وَدُّوا) ve (فَيُدْهِنُونَ) cümlelerindeki (و) çoğul zamirleri ile Mekke müşriklerine gönderimde bulunulmaktadır. (تُدْهِنُ) fiilinde bulunan müstetir (اَنْتَ) zamirinin göndergesi de yine Hz. Peygamber'dir. Onuncu ayette de (وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍۙ) sekizinci ayetteki gönderim durumu söz konusudur. 11, 12 ve 13. âyetlerde zamir bulunmamaktadır. 14. âyette (اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَۜ) yer alan (كَانَ) fiilinde müstetir bir (هُو) zamiri bulunmaktadır. Ancak bu zamirin mercii sûrede geçmemektedir. Âyetin nüzûl sebebi dikkate alındığında, buradaki zamirin göndergesinin azılı bir İslâm düşmanı olan Velîd b. Muğîre veya Ahnes b. Şerîk olduğu anlaşılmaktadır.[345] Sûrenin sekizinci âyetinden on altıncı âyete kadar bahsi geçen yalancılık, dalkavukluk, kovuculuk, saldırganlık gibi gayr-i ahlâkî vasıfların zikredilmesiyle adı geçen bu şahısların karakterleri kınanmaktadır. Ancak sebeb-i nüzûlün özel olması hükmün genel olmasına engel değildir. Dolayısıyla bu âyetler bütün muhatapları ilgilendirmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e hitapla "onlara itaat etme!" ifadesi de, O'nun (s.a.s) şahsında bütün inananlara yönelik bir ikâzdır. 15. âyette (اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ) bulunan (ه) ile (قَالَ) fiilinde müstetir olan (هُو) zamirleri de adı geçen peygamber düşmanlarına gönderimde bulunmaktadır. 16. âyete (سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ) gelince; muttasıl (هُ) zamiri de Velid veya Ahnes'e dönüktür. Ayrıca (سَنَسِمُ) fiilinde de müstetir (نَحْنُ) zamiri bulunmaktadır. Bu zamirin göndergesi ise Allah Teâlâ'dır. Dikkat edilirse, önceki âyetlerde Allah Teâlâ'dan üçüncü şahıs zamiriyle

[345] Bkz. en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705-706; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, s. 435; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 75.

bahsedilirken, bu âyette Rabbimiz gücüne ve kudretine de delâlet eden çoğul mütekellim zamiriyle (نَحْنُ) hitâbın seyrini değiştirmiştir. Özellikle dini değerleri tahkir edici ve inkârcı tutumlar sergileyen kimseler açısından ciddi bir tehdit olan bu âyette hitabın gâibden mütekellime geçişi, Allâh'ın kudretine karşı konulamayacağına ve ilâhî azâbın şiddetine bir yönüyle işârette bulunmaktadır. Sûrenin 17. âyetinde (اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا اَصْحَابَ الْجَنَّةِۚ اِذْ اَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَۙ) yer alan (هُمْ) gâib munfasıl zamir, اَقْسَمُوا fiilindeki (و) ve yine لَيَصْرِمُنَّهَا ifadesinde mahzûf olan (و) ile 18. âyetteki (وَلَا يَسْتَثْنُونَ) cümlesinde yer alan (و) gâib muttasıl zamirleri, 8. âyette geçen "yalanlayanlar" anlamındaki (الْمُكَذِّبِينَ) sözcüğüne[346] veya bu kötü vasfa sahip olan Mekke müşriklerine[347] gönderimde bulunmaktadır. Ayrıca 17. âyette birbiri ardınca üç kez zikredilen (نَا) zamirlerinin mercii de Allâh Teâlâ'dır. Sûrenin sekizinci âyetinden buraya kadar olan kısmında geçen zamirlerin göndergeleri açıkça zikredilmediği için 'metin dışı gönderim' söz konusudur.

Sûrenin 19. âyetine (فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَٓائِمُونَ) gelince, bu cümledeki (هَا) muttasıl gâib zamiriyle 17. âyette geçen (الْجَنَّةِۚ) sözcüğüne gönderimde bulunulmaktadır. (رَبِّكَ) tamlamasındaki (كَ) zamiri Hz. Muhammed (s.a.s)'e; peşinden gelen (هُمْ) munfasıl gâib zamiri de yine 17. âyette yer alan "bahçe sahipleri" anlamındaki (اَصْحَاب الْجَنَّةِۚ) ifadesine gönderimde bulunmaktadır. (هَا) ve (هُمْ) zamirlerinin göndergeleri açıkça zikredildiği ve öncelerinde geçen sözcüklere gönderimde bulundukları için bunlarda "metin içi ön gönderim" söz konusudur. 20. âyette yer alan (فَاَصْبَحَتْ) fiilindeki müstetir (هي) zamirinin göndergesi de (الْجَنَّةِۚ) sözcüğüdür. 21. âyetteki (فَتَنَادَوْا) fiilinde yer alan (و) gâib muttasıl zamiri ile 22. âyetteki (اغْدُوا) fiilinde bulunan muhatap (و), ardından gelen (كُنْتُمْ) fiilindeki muhatap (تُم) ve (حَرْثِكُمْ) sözcüğündeki mecrûr muttasıl (كُم) zamirlerinin hepsi (اَصْحَاب الْجَنَّةِۚ) ifadesine gönderimde bulunmaktadır. Şu kadar var ki, burada yer alan muhatap zamirleri, adı geçen bahçe sahiplerinin kendi aralarındaki konuşmalarını ifade etmektedir. 23. âyette yer alan (فَانْطَلَقُوا) fiilindeki (و) ve onun ardından gelen (هُمْ) ile 24. âyetteki (عَلَيْكُمْ) ifadesinde bulunan (كُم) zamirlerinin göndergeleri de yukarıda sözü geçen 'bahçe sahipleri'dir. Ayrıca 24. âyette (يَدْخُلَنَّهَا) fiilindeki (هَا) zamirinin mercii de önceden geçen (الْجَنَّةِۚ) sözcüğüdür. 25 ve 26. âyetlerdeki (وَغَدَوْا), (رَاَوْهَا) ve (قَالُوا)

[346] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 79.
[347] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 706.

fiillerinde bulunan (و) gâib muttasıl zamirler ile (اِنَّا) ifadesindeki (نَا) muttasıl zamiri ve 27. âyetteki merfu munfasıl (نَحْنُ) zamiri de (اَصْحَاب الْجَنَّةِ) ifadesine gönderimde bulunmaktadır.

28. âyete (قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ) gelince, (اَوْسَطُهُمْ) söz öbeğindeki (هُم) zamiri "bahçe sahipleri"ne gönderimde bulunmaktadır. (اَقُلْ) fiilindeki müstetir (اَنَا) zamiri, yukarıda sözü geçen bahçe sahiplerinden biri olup onların "en hayırlısı, en mutedili, en faziletlisi" anlamındaki[348] (اَوْسَط) sözcüğüne dönüktür. Ayrıca bahçe sahipleri içinde (اَوْسَطُ) olarak ifade edilen kişi tarafından diğer bahçe sahiplerine yöneltilen "اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ" soru cümlesindeki (لَكُمْ) ifadesinde yer alan (كُم) ile (تُسَبِّحُونَ) fiilindeki (و) zamirlerinin göndergesi ise, söz konusu soruyu soran şahıs dışındaki diğer bahçe sahipleridir. 29. âyette (قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ) yer alan (قَالُوا) fiilindeki (و), (رَبِّنَا) tamlaması ile (كُنَّا) fiilindeki (نَا); 30. âyette (فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ) bulunan (بَعْضُهُم) tamlamasındaki (هُمْ) ve (يَتَلَاوَمُونَ) ifadesindeki (و); yine 31. âyetteki (قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا طَاغِينَ) cümlesinde yer alan (قَالُوا) fiilindeki (و), (وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا) ifadesindeki (نَا) zamirlerinin göndergesi, kendilerine verilen nimetlere karşı Allah'ı tespih etmeleri gerektiğini söyleyen en mutedil kişi dışındaki bahçe sahipleridir. Nitekim bu âyetlerde, sözü geçen bahçe sahiplerinin pişmanlıkları dile getirilmekte, verilen nimete şükretmemeleri ve yaptıkları işi Allah'ın irâdesine bağlamamaları sebebiyle uğradıkları sıkıntı ve ziyana işaret edilmektedir. 32. âyette (عَسٰى رَبُّنَا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْراً مِنْهَا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ) bulunan (نَا) zamirleri aynı şekilde bahçe sahiplerine, (مِنْهَا) ifadesindeki müennes (ها) zamiri de daha önce zikri geçen bahçe (الْجَنَّةِ) sözcüğüne gönderimde bulunmaktadır. 33. âyette Allâh Teâlâ'nın o bahçe sahiplerine yönelik ifade buyurduğu (لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) cümlesindeki (و) zamirlerinin mercii de yine bahçe sahipleridir.

34. âyette (اِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ) bulunan muttasıl (هِمْ) zamirinin göndergesi, öncesinde geçen (الْمُتَّقِينَ) sözcüğüdür. Yani burada 'metin içi ön gönderim' söz konusudur. 35. âyetteki (اَفَنَجْعَلُ) fiilindeki müstetir (نحن) zamirinin mercii de Allah Teâlâ'dır. Gönderge (Allâh) metinde yer almadığından burada da metin dışı gönderim söz konusudur. 36. âyete (مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ) gelince, buradaki (كُمْ) ve (و) zamirlerinin göndergesi, Mekke müşrikleridir. Kur'ân-ı Kerîm inananlara

[348] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 707; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 86.

âhirette (nimetlerle dolu cennetler vb.) büyük ödüller müjdeledikçe, müşrikler de bu dünya hayatındaki sosyal statülerine aldanarak böyle bir şey olması durumunda kendilerinin bundan daha büyük lütuf ve nimetlere erişmeleri gerektiğini iddia etmişlerdi. İşte 36-41. âyetlerde onların vardıkları bu hükmün yanlışlığı ifade edilerek iddialarına cevap verilmektedir.[349] Nitekim takva sahibi müminlere büyük bir mükâfat (nimet dolu cennetler) vadeden 34. âyet indiği zaman Kureyş müşrikleri, öyle bir cennet olması durumunda hem kendilerinin hem de inananların bu dünyada sahip oldukları mal varlığı ve imkânlar miktarınca o cennetlerde nimetlere mazhar olacaklarını savunmuşlardır. Bu söylemleriyle müslümanlardan üstün olduklarını, bu sebeple de âhirette onlardan daha çok ihsân ve mükâfata nâil olacaklarını söylemişlerdir. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre ise müşrikler "o günde (ahirette) onlara (müslümanlara) verilecek şeylerin daha hayırlısı bize verilecek" demişler, bunun üzerine "*emrimize boyun eğenleri (müslümanları) o günahkârlarla bir mi tutacağız?*" anlamındaki 35. âyet inmiştir.[350] Bunun ardından gelen "*Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?*" meâlindeki 36. âyet ve peşinden gelen beş âyette onlara yöneltilen ifadelerle bu konudaki kuruntu ve iddialarının hatalı ve mesnetsiz birer hüküm olduğu ortaya konmuştur. 37. âyetteki (اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَۙ) cümlesinde bulunan (كُمْ) ile (تَدْرُسُونَ) fiilindeki (و) muhatap zamirleri müşriklere; (فِيهِ) ifadesindeki (ه) zamiri de (كِتَابٌ) sözcüğüne gönderim yapmaktadır. Aynı şekilde 38. âyette bulunan (كُمْ) ile (و) zamirlerinin göndergesi müşrikler; (ه) zamirinin mercii "kitap" kelimesidir. 39. âyetteki (كُمْ) ve (و) zamirlerinin göndergeleri de yukarıdaki gibidir. Ayrıca (عَلَيْنَا) ifadesinde bulunan (نَا) zamirinin mercii de Allâh Teâlâ'dır. 40. âyete (سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ) gelince, (سَلْ) emir fiilindeki müstetir (اَنْتَ) zamiri Hz. Muhammed (s.a.s)'e; onun ardından gelen ve yine 41. âyette de bulunan (هُم) zamirleri ile (و) zamiri de müşriklere gönderimde bulunmaktadır.[351] Bu âyetlerde müşriklere verilen cevapların soru tarzında gelmiş olması, onların tutum ve davranışlarının kabul edilemez ve hayret verici olduğunu göstermektedir.[352]

42. âyette (يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَۙ) yer alan (وَيُدْعَوْنَ) ile (يَسْتَطِيعُونَۙ) ifadelerindeki (و) zamirleri -Hz. Peygamber'i alaya alan ve ona şair,

[349] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, V, s. 435-436.
[350] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 91.
[351] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 708.
[352] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, V, s. 436.

büyücü, mecnun gibi yakıştırmalarda bulunan müşrikler de dâhil olmak üzere- tüm kâfirlere gönderimde bulunmaktadır.[353] Bu zamirlerin tariz[354] yoluyla münafıklara işârette bulunduğu da ifade edilmiştir.[355] 43. âyette (خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ) yer alan (هُمْ) ve (و) zamirlerinin mercii de kâfirlerdir. 44. âyette (فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ) bulunan (فَذَرْنِي) emir fiilindeki müstetir (اَنْتَ) zamiri Hz. Muhammed (s.a.s)'e; fiilin sonundaki mütekellim (ي) zamiri de Allah Teâlâ'ya râcidir. (يُكَذِّبُ) fiilinde de müstetir bir (هُو) zamiri bulunup göndergesi, öncesinde geçen (مَنْ) ifadesidir. Buradaki ism-i mevsûl olan (مَنْ), umûmî bir anlam taşıdığından dolayı peşinden gelen zamirler de çoğul olarak gelmiştir. Âyette cem'i-muttasıl olarak zikredilen (هُمْ) ve (و) zamirleri de (مَنْ) ismine gönderimde bulunmakta ve "bu söz" olarak ifade edilen Kur'ân-ı Kerîm'i[356] yalan sayan bütün inkârcıları kapsamaktadır. 44. âyetteki "*Bu sözü yalan sayanı <u>bana bırak</u>"* cümlesinde geçen (فَذَرْنِي) ifadesindeki mütekellim (ي) zamiri, Hz. Peygamber'e gelen vahyi ve âhiret gerçeğini inkâr edenleri cezalandırma yetkisinin sadece Allah'a mahsus olduğuna da işârette bulunmaktadır. 45. âyete (وَاُمْلِي لَهُمْ اِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ) gelince, (اُمْلِي) fiilinde müstetir olan (اَنَا) ile (كَيْدِي) tamlamasındaki iyelik (ي) zamirlerinin göndergesi de Allâh Teâlâ'dır. Bunların ardından gelen (هُمْ) zamiri ise yine inkârcılara gönderimde bulunmaktadır. 46. âyette yer alan (اَمْ تَسْئَلُهُمْ اَجْراً فَهُمْ) cümlesindeki (تَسْئَلُ) fiilindeki gizli (اَنْتَ) zamiri Hz. Peygamber'e gönderimde bulunmaktadır. Sonraki (هُمْ) zamirlerinin göndergesi ise, Hz. Peygamber'in kendilerine hakkı ve hakikati tebliğ etmesine rağmen ona karşı çıkarak bunu yalan sayan inkârcılardır. Aynı şekilde 46. âyette bulunan (هُمْ) zamirleri ile (يَكْتُبُونَ) fiilindeki çoğul (و) zamirinin göndergeleri de yine sözü geçen kâfirlerdir.

48. âyete (فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ) gelince, buradaki emr-i hâzır olan (فَاصْبِر) ve nehy-i hâzır olan (لَا تَكُنْ) fiilinde müstetir bulunan (اَنْتَ) zamirleri ile muttasıl (كَ) zamirinin göndergeleri Hz. Peygamber'dir. Daha sonra gelen (نَادٰى) fiilinde de müstetir bir (هُو) zamiri bulunup mercii de öncesinde geçen "balığın arkadaşı" (صَاحِب الْحُوتِ) ifadesidir. Sözü edilen "*balığın arkadaşı*" ise Hz.

---

[353] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 709.
[354] Tariz: "*Ortaya ve genele ya da belli birine söylenen sözün bir ucunun (urz) bir başka kimseye veya şeye îmâ ve işaret yoluyla dokundurulması*" anlamında bir kinâye türüdür. (bkz. İsmail Durmuş, *DİA*, "Kinâye" md., Cilt XXVI, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 34-36).
[355] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 98.
[356] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 709.

Yûnus (a.s)'dır.[357] Zira Hz. Yûnus denizde bir balık tarafından tutularak boğulmaktan kurtulmuş ve sahile bırakılmıştı. Bu sebeple âyette "balığın arkadaşı" olarak nitelenmiştir. Hz. Yûnus'un bu kıssası başka sûrelerde de anlatılmıştır.[358] (وَهُوَ مَكْظُومٌ) cümlesindeki (هُو) zamiri de (صَاحِب الْحُوتِ) ifadesine, dolayısıyla Hz. Yûnus'a gönderimde bulunmaktadır. 49. âyette (لَوْلَا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَّاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ) yer alan (ه), (هُوَ) ve (لَنُبِذَ) fiilinde müstetir olan (هُوَ) zamirlerinin hepsi de Hz. Yûnus'a râcidir. 50. âyette (فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ) bulunan (ه) zamirlerinin mercii de Hz. Yûnus'tur. (فَجَعَلَ) fiilindeki gizli (هُو) zamiri de öncesinde geçen (رَبّ) sözcüğüne, yani Allah'a gönderimde bulunmaktadır. 51. âyette (وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ) bulunan (كَفَرُوا) fiilindeki cem'i-muttasıl (و) zamiri, öncesinde geçen (الَّذِينَ كَفَرُوا) söz öbeğiyle ifade edilen inkârcılara gönderim yapmaktadır. (لَيُزْلِقُونَكَ) ifadesindeki (و) zamiri âyetin başında zikri geçen kâfirlere; sonundaki muhatap (كَ) zamiri de Hz. Peygamber'e gönderimde bulunmaktadır. (بِاَبْصَارِهِمْ) tamlamasındaki (هم), (سَمِعُوا) ve (يَقُولُونَ) fiillerindeki (و) zamirlerinin göndergesi inkârcılar; (اِنَّهُ) ifadesindeki muttasıl (ه) zamirinin mercii de Hz. Peygamber'dir. 52. âyete (وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ) gelince, bu cümledeki (هُوَ) zamiri bir önceki âyette geçen (الذِّكْر) sözcüğü olup bununla kastedilen "Kur'ân-ı Kerîm"dir.[359] Zira Kur'ân'ın isimlerinden biri de "ez-Zikr"dir.[360] Bu zamirin göndergesi metinde yer aldığı için ve ayrıca öncesinde geçen bir sözcüğe gönderimde bulunduğu için burada "metin içi ön gönderim" söz konusudur.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, zamirler metinlerde en çok rastlanılan gönderim araçlarındandır. Görüldüğü üzere sûrenin hemen her âyetinde zamir bulunmaktadır. Zamirler aracılığıyla siyâk-sibâk ilişkisi kurularak âyetler arasında anlam bütünlüğü meydana gelmiştir. Sûreyi oluşturan unsurların anlamsal açıdan birbirine bağlanması ve bağlaşıklığın sağlanması noktasında zamirler önemli bir rol üstlenmiştir. Zamirler sûrenin birimlerini gerek yüzeysel gerekse anlamsal açıdan birbirine bağlamak sûretiyle âyetler arasında köprü vazifesi görmüştür. Bu durum, sûrede bağlaşıklığı temin ettiği gibi sûrenin büyük ölçekli yani derin yapısıyla ilgili de fikir vermektedir.

---

[357] el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 537; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 710.
[358] Bkz. Sâffât, 37/139-148; Enbiyâ, 21/87-88.
[359] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 108; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 711.
[360] Bkz. Hicr, 15/9.

Sûrede hem varlık hem de iyelik zamirleri almaktadır. Ancak bunlardan en yoğunlukta olanlar varlık zamirleridir. Metin içi gönderimler bulunmakla birlikte gönderim çeşitleri içinde en çok (göndergesi metin içinde zikredilmeyen) metin dışı gönderim türü bulunmaktadır. Bunu da iki sebeple açıklamak mümkündür: Birincisi, Kur'ân'a vukûfiyeti olan kimsenin diğer sûre ve âyetler arasında bağlantılar kurarak ilgili zamirlerin göndergesini tespit edebilmesidir. İkincisi ise, göndergesi metinde açıkça zikredilmeyen zamirlerin merciinin yaygın olarak bilinen veya sözün bağlamından hareketle zihinde hemen beliriveren türden olmasıdır. Nitekim Kalem Sûresi'nin ikinci âyetindeki "*Sen Rabbinin lütfu sayesinde asla deli değilsin*" cümlesindeki "sen" zamirinin ilk anda Hz. Peygamber (s.a.s)'i hatıra getirmesi bu kâbildendir. Ayrıca sûredeki zamirlerin göndergeleri de genel olarak Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, Mekkeli müşrikler, sûrede zikri geçen bahçe sahipleri ve kâfirler etrafında yoğunlaşmaktadır. Bunlardan başka takvalı müminler, Hz. Yûnus ve Kur'ân-ı Kerim de sûredeki zamirlerin göndergelerini oluşturmaktadır. Kısacası, yoğun olarak yer alan zamirler vasıtasıyla sûre âyetleri arasında anlam bütünlüğü oluşmuş ve sûre bağlaşık hale gelmiştir.

2.1.2. İsm-i İşâretler

Sûrenin 13. âyetinde (عُتُلٍّۭ بَعۡدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ) yer alan (ذَٰلِكَ) ism-i işâreti, 10. âyetten itibaren "*yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert*" şeklinde ifade edilen kötü vasıflara gönderimde bulunmaktadır. Buradaki (ذَٰلِكَ) ism-i işâreti, kendisinden önceki yaklaşık sekiz sözcüğün yerini almıştır. Böylece o sözcüklerin tekrarını önleyerek âyette ihtisâr görevi de üstlenmiştir. Ayrıca burada 'metin içi ön gönderim' de bulunmaktadır. 33. âyette (كَذَٰلِكَ ٱلۡعَذَابُۖ) bulunan (ذَٰلِكَ) ismiyle de sûrede zikri geçen bahçe sahiplerinin kıssasına işâret edilmekte, bahçelerinin telef oluşuna ve bahçeyi o halde gördükleri zaman hissettikleri duygulara, pişmanlık ve üzüntülerine gönderim yapılmaktadır.[361] Yukarıdaki âyette olduğu gibi bu âyetteki işâret ismi de ihtisâr görevi üstlenmiştir. Zira yaklaşık olarak 16 âyette anlatılan kıssaya, (ذَٰلِكَ) sözcüğüyle işârette bulunularak verilmek istenen mesaj çok kısa ve özlü bir şekilde ifade edilmiştir.

[361] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 89.

40. âyete (سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌۚ) gelince, bu cümledeki (ذٰلِكَ) ism-i işâreti ise, bir önceki âyette geçen (اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۙ) ifadesindeki "hüküm verme" işine gönderimde bulunmaktadır.[362] Bu âyette inkârcıların kendilerince ortaya attığı bir iddia reddedilmektedir. Zira onlar dünyadaki sosyal konumlarına aldanarak âhirette de müminlerden daha büyük nimetlere mazhar olmaları gerektiği şeklinde temelsiz ve mesnetsiz bir iddia ortaya atmışlardı. İşte bu âyetteki söz konusu işâret ismi, bir önceki âyette onların verdikleri o mesnetsiz hükme gönderim yapmaktadır. Son olarak 44. âyette (فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِۖ) yer alan (هٰذَا) ism-i işâretinin göndergesi de hemen peşinden gelen "söz" anlamındaki (الْحَدِيثِ) sözcüğüdür. Buradaki (الْحَدِيثِ) ifadesinden maksat da Kur'ân-ı Kerîm'dir.[363] Ayrıca (هٰذَا) isminin göndergesi cümle içinde zikredildiği ve sonraya gönderim yapıldığı için burada 'metin içi art gönderim' bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere Kalem Sûresi'nde dört tane işâret ismi bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi uzak mesafe için kullanılan "şu, o" anlamındaki (ذلك) ism-i işâreti olup, sırasıyla 13, 33 ve 40. âyetlerde geçmektedir. Bir tanesi de yakın mesafe için kullanılan 44. âyetteki "bu" (هذا) işâret ismidir. Yukarıda yaptığımız tahlilde de görüldüğü gibi bu işâret isimlerinden bazısı yalnızca bir kelimeye gönderimde bulunurken bazısı da kendisinden önce zikredilen bir veya birkaç cümleye ya da detaylıca anlatılan bir olaya gönderimde bulunmuştur. Ayrıca sûredeki işâret isimlerinin dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri, uzun ve detaylı cümlelerin tekrarını önleyerek ihtisâr görevini üstlenmiş olmalarıdır. Böylece ism-i işâretler aracılığıyla âyetler arasında anlamsal bağlantı oluşmuş ve sûrede bağlaşıklık sağlanmıştır.

2.1.3. Karşılaştırma edatları

Gönderim unsurlarından karşılaştırma, -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- aynı (مثل), benzer (مشابه), farklı (خلافا), …den daha büyük (أكبر من), …den daha güzel (أجمل من) gibi örtüşme, benzerlik, farklılık ifade eden; nicelik ve nitelik bakımından üstünlük bildiren edatlardır. Bu edatlar, zamirler ve işâret isimleriyle aynı işleve sahiptir. Burada şu hususu da hemen ifade etmek gerekir ki, karşılaştırma edatları

[362] el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 536; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 708.
[363] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 709.

yukarıda verilen sözcüklerle sınırlı olmayıp, bu işlevi gören başka edatlar da bulunmaktadır. Burada zikrettiklerimiz, konunun anlaşılmasına yardımcı olan belli başlı edatlar olup, karşılaştırma anlamını ifade eden başka unsurlar da bu kapsamda ele alınabilir. Bu kısa açıklamadan sonra sûredeki karşılaştırma edatlarını tespite geçebiliriz.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sûrede üç tane karşılaştırma edatı olup, bunlar 28, 32 ve 33. âyetlerde yer alan (اَوْسَط), (خَيْر) ve (اَكْبَرُ) sözcükleridir.[364]

28. âyette (قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ) bulunan (اَوْسَطْ) ifadesiyle, kendilerine verilen nimetin şükrünü eda etmeyen bahçe sahipleri ile asıl yapmaları gereken şeyin ne olduğunu kendilerine bildiren (اَوْسَطْ) yani "ifrat ve tefritten uzak, tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet üzere olan, dengeli, ölçülü, sağduyulu ve en akıllı" kişi arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Söz konusu âyette övülen insan modeli ile yerilen insan tiplemesi bir karşılaştırma ifadesi üzerinden dikkatimize sunulmuştur. Bu karşılaştırma akl-ı selîm sahibi olan muhatapları düşünmeye ve en ideal davranış tarzını benimsemeye sevkeder. 32. âyetteki (عَسٰى رَبُّنَآ اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْراً مِنْهَا) cümlesinde yer alan (خَيْراً) sözcüğü de, "en hayırlı, daha iyi" anlamlarını ifade eden bir karşılaştırma unsurudur. Biri iyi diğeri de daha iyi olan iki durum arasındaki karşılaştırmalarda kullanılır. Bu âyette bahçe sahiplerine ait bir temenni ("*Belki rabbimiz bize bunun yerine <u>daha iyisini</u> verir*") söz konusudur. Nitekim onlar bahçelerinin mahvolduğunu gördükten sonra yaptıklarına pişman olup tevbe etmişler ve Allah'ın kendilerine bu bahçeden daha iyisini bahşetmesi umuduyla niyazda bulunmuşlardır. Dolayısıyla (خَيْراً) sözcüğüyle, daha önce her türlü meyve, ekin, hurma vs. bitiren ancak sonradan yanıp kül olan bahçe ile bahşedilmesi umulan daha hayırlı bir bahçe arasında karşılaştırma yapılmıştır. 33. âyete (كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ) gelince, buradaki karşılaştırma unsuru da "en büyük, daha büyük" anlamına gelen (اَكْبَرُ) sözcüğüdür. Açıkça görüldüğü üzere söz konusu âyette

[364] Not: Karşılaştırma unsurlarını tespit ederken sözün bağlamını da dikkate almak gerekir. Zira şekil ve anlam itibariyle karşılaştırma anlamını içeren bir unsur, bazen bağlam yönünden bu anlama uygun düşmeyebilir. Nitekim bu sûrenin yedinci âyetinde "en iyi bilen" anlamındaki **(اَعْلَمُ)** ism-i tafdilleri şeklî yönden karşılaştırma ifade etse de bağlamsal açıdan buna uygun değildir. Çünkü bu âyetteki **(اَعْلَمُ)** sözcüğüyle Allâh Teâlâ'nın sapkınlar ile doğru yolda olanları en iyi bildiği ve O'nun yarattıkları hakkındaki sonsuz bilgisi ifade edilmektedir. Şayet karşılaştırma unsuru olarak ele alınırsa bu durumda Allah'ın sonsuz ilmi ile kulların sınırlı bilgisinin karşılaştırılması gibi bir intiba oluşacağından, söz konusu sözcüğü karşılaştırma edatı olarak almadık. Bu gibi durumlar haricinde söz konusu ism-i tafdil uygun bağlamlarda karşılaştırma edatı olarak alınabilir.

dünyadaki azap ile âhiret azabı arasında bir karşılaştırma yapılarak, âhiretteki azabın dünyadaki azaba nazaran daha büyük ve daha şiddetli olduğu ifade edilmiştir.

Kur'ân, muhataplarını karşılaştırma edatları aracılığıyla düşünmeye, akıl yürütmeye ve olgular arasında kıyas yapmaya sevkeder. Böylelikle karşılaştırma edatları âyetler arasında anlamsal bir ilişki kurarak bağlaşıklığın oluşmasına katkı sağlar.

2.2. Değiştirim

Değiştirim, bir metinde yer alan -isim, fiil veya cümle gibi- herhangi bir unsurun yerine başka bir unsurun kullanılması, bir ögenin başka bir ögeyle değiştirilmesidir.[365]

Sûrenin 13 ve 33. âyetlerinde geçen (ذلك) ile 40. âyetteki (كَذٰلِكَ) ism-i işâretleri aynı zamanda birer değiştirim ögesidir. Çünkü bunlardan her biri, kendilerinden önce geçen bir veya birkaç cümlenin yerine geçmiştir. Bu tür değiştirime 'cümle değiştirimi' denir. Bunlar hakkındaki gerekli açıklama daha önce sûredeki "ism-i işâretler" başlığında yapılmıştır.[366] Sûrede isim ve fiil değiştirimine de rastlanmamıştır.

2.3. Eksiltili Yapı / Hazf

Kalem Sûresi'nde birçok mahzûf unsur bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sûrede yer alan eksiltili yapılar şunlardır:

Sûrenin 2. âyetindeki (بِنِعْمَةِ رَبِّكَ) tamlaması, (ما)'nın ismi ve haberi olan (اَنْتَ) ile (بِمَجْنُونٍ) arasında vâki olan itirâzî (ara) bir cümledir. (بِنِعْمَةِ) sözcüğünün başındaki (بِ) harf-i cerri, mahzûf bir ögeye müteallıktir. Burada hazfedilmiş olan öge ise, hâl olup nasb mahallindedir. Mahzûf ögenin âmili de (بِمَجْنُون) sözcüğüdür. Buna göre âyetin takdiri (مَا اَنْتَ بِمَجْنُونٍ **مُنْعَمًا عليك بذالك**) "Sen -**Allâh'ın nimetine mazhar olduğun halde, onun sayesinde**- mecnûn değilsin!"[367] şeklindedir.[368] Âyetteki Hz. Muhammed'e

---

[365] Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 19; Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 88-89.
[366] Açıklamalar için bkz. s. 76-77.
[367] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 704.
[368] Ünlü dilcilerden İbn Hâcib'e göre, söz konusu âyette yer alan **(بِنِعْمَةِ رَبِّكَ)** tamlamasındaki **(بِ)** harf-i cerri, fiil anlamı içeren **(ما)** olumsuzluk edatına müteallıktir. Buna göre âyetin takdiri **(أن تكون مجنونا انتفى بنعمة ربك)** şeklindedir. (İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 62).

verildiği ifade edilen nimetten maksat ise, peygamberlik görevi ve onun dışındaki üstün meziyetlerdir.[369] 6. âyette yer alan (بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ) cümlesinde muzâf (tamlanan) mahzûf olup, muzâfun ileyh (الْمَفْتُون) onun yerine geçmiştir. Buna göre âyetin takdiri (بِاَيِّكُمْ **فِتْنَةِ** الْمَفْتُونِ) şeklindedir.[370] 9. âyette geçen (تُدْهِنُ) ve (فَيُدْهِنُونَ) fiillerine taalluk eden harf-i cerler mahzûftur. Bu fiillerin masdarı olan (اِدهان) sözcüğü, tefsirlerde genellikle "yumuşak davranmak, yağcılık yapmak, yapmacık davranmak, kibar olmak" anlamlarındaki (لين), (ملاينة) ve (تصانع) kelimeleriyle açıklanmakta[371] ve (لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ) cümlesi (لوتلين لهم فيلينون لك) şeklinde izah edilmektedir.[372] Buna göre âyetin takdiri (وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ **لهم** فَيُدْهِنُونَ **لك**) şeklinde olacaktır. Buradaki (ادهن) fiilinin (في) ve (على) harf-i cerleriyle de kullanımı söz konusu olsa da, biz fiilin tefsirlerdeki izâhını dikkate alarak (لِ) harf-i cerrini takdir etmeyi uygun gördük. Söz konusu cer harfleri âyette zikredilmemiş olsa da âyetteki mezkûr fiillere yüklenen anlam bu takdiri gerekli kılmaktadır. Çünkü kimin kime yumuşak davranacağı (!) sözün bağlamından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada harf-i cer ve mecrûrları hazfedilmiştir. Ayrıca âyetteki (فَيُدْهِنُونَ) fiil cümlesi de mübtedâsı mahzûf bir haber cümlesi olup, (فَهم يُدْهِنُونَ) takdirindedir.[373] 14. âyette (اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ) bulunan (اَنْ) mastar ekinin başında da ta'lil ifade eden bir (لِ) harfi mahzûf olup (لِاَنْ) takdirindedir.[374] (لِاَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ) cümlesi, (فَلَا تُطِعِ) kavline müteallik olup[375] mef'ûlün leh konumundadır.[376] Görüldüğü üzere burada sebebiyet bildiren mahzûf (لِ) harfi vasıtasıyla cümle bir önceki âyete anlamsal açıdan bağlanarak bağlaşık hale gelmiştir.

15. âyetteki (قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ) cümlesinde bulunan (اَسَاطِيرُ) sözcüğü de mahzûf bir mübtedânın haberi olup, âyetin takdiri (قَالَ **هي** اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ) şeklindedir.[377] Mahzûf

---

[369] Celâleddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî - Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, İstanbul, Şifa Yayınevi, 2015, s. 563.
[370] Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, II, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995, s. 472.
[371] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705; el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 563; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki'tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Beyrût, Dârü'l-ma'rife, 2009, s. 1129; İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II, s. 472.
[372] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705; el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 563.
[373] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* s. 1129; el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 563; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705; İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II, s. 472.
[374] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 563; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705.
[375] İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II, s. 473; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* s. 1130; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 705.
[376] İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II, s. 473.
[377] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 563.

mübtedâ olan (هي) zamirinin mercii, kendisinden önce geçen (اٰيَاتُنَا) sözcüğüdür. Haber konumunda olan (اَسَاطِيرُ) kelimesi gayr-i âkil bir çoğul olduğundan, buradaki mahzûf mübtedânın (هذه) olması da mümkündür. Böylece mahzûf unsurun takdir edilmesiyle cümle tamamlanmakta ve anlamsal bir bütünlük oluşmaktadır. Nitekim Arap dilinde isim cümlesinin olmazsa olmaz iki ögesi mübtedâ ve haberdir. Bunlardan birinin bulunmaması durumunda cümle eksik kalacağı gibi anlamsal açıdan da boşluk meydana gelir. Söz konusu âyetteki eksiltili ifadenin takdir edilmesiyle cümlenin sonrası öncesine bağlanarak bütünsel bir boyut kazanmış ve böylelikle âyeti oluşturan birimler arasında bağlaşıklık meydana gelmiştir. 22. âyetin başında yer alan (اَنِ اغْدُوا) söz öbeğindeki (اَنْ) eki eğer masdariyye olarak ele alınırsa, başında mahzûf bir (بِ) harfi bulunduğu kabul edilir. Bu durumda cümle (بِاَنِ اغْدُوا) takdirinde olur.[378] 22. âyette de "*Eğer devşireceksen*iz" anlamındaki (اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ) şart cümlesinin cevabı mahzûf olup, öncesinde geçen "*erkenden tarlanızın başına gidin!*" (اَنِ اغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ) cümlesi şartın cevabına delâlet etmektedir.[379] 24. âyetteki (اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا) cümlesindeki (اَنْ) için de aynı durum söz konusudur. 14. âyette de görüldüğü gibi (اَنْ) ekinin başına gelen bu harfler (لِ, بِ) umûmiyetle hazfedilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun pek çok örneği vardır.[380] 25. âyette geçen (قَادِرِينَ) ism-i fâiline taalluk eden bir (على) harf-i cerri mahzûftur.[381] Cümlenin takdiri (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ **عليه**) şeklindedir. 26. âyette de (لَضَالُّونَ) ism-i fâiline müteallik olan harf-i cer hazfedilmiştir ki, âyet (فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَالُّونَ **عنها**) takdirindedir.[382] 33. âyette bulunan "*eğer bilselerdi*" (لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) şart cümlesinin cevabı mahzûftur. Âyetteki şartın cevabının -öncesine bağlı olarak- takdiri (لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **لَمَا فعلوا ما يفضي إلى هذا العذاب**)[383] "*Eğer bilselerdi,* ***bu azaba götürecek şeyler yapmazlardı***" şeklinde olabileceği gibi, (لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ **عذابَها ما خالفوا اَمرَنا**) *Eğer (âhiretin)* ***azabını bilselerdi, emrimize karşı gelmezlerdi***"[384] tarzında olması da mümkündür. Cevap cümlesi her iki şekilde de şart cümlesinin öncesiyle irtibatlı olarak takdir edilmiştir. Mahzûf

---

[378] Ancak âyetteki **(اَنْ)** ifadesi, masdariyye değil de bir önceki âyette geçen **(تَنَادَوْا)** fiili için bir tefsir edatı olarak kabul edilirse, bu durumda manâ tamam olur ve böyle bir mahzûfa ihtiyaç kalmaz. (Âyetin açıklaması için bkz. el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 564).
[379] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 564.
[380] Örnek âyetler için bkz. Abese, 80/2; Şuarâ, 26/63.
[381] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 564; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* s. 1131; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 707.
[382] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 564.
[383] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 708.
[384] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 564.

unsurların takdir edilmesiyle birlikte cümlenin sonrası öncesine bağlanarak âyette anlamsal bir bütünlük meydana gelmiştir. 39. âyette (اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۙ) geçen (تَحْكُمُونَ) fiiline taalluk eden (بِ) harf-i cerri mahzûftur. Cümle (اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ **به**) takdirindedir.[385] 40. âyetteki (ذٰلِكَ) ism-i işâretinin müşârun ileyhi hazfedilmiş olup, takdiri (بِذٰلِكَ **الحُكْم**) şeklindedir.[386] Nitekim bir önceki âyette geçen (تَحْكُمُونَ) fiili de buna delâlet etmektedir. 41. Âyette geçen (اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ) şart cümlesinin cevabı mahzûf olup, âyetin öncesi şartın cevap cümlesine delâlet etmektedir. 47. âyette ise (يَكْتُبُونَ) fiiline müteallik olan (من) harf-i cerri mahzûf olup, âyetin takdiri (فَهُمْ يَكْتُبُونَ **منه**) şeklindedir.[387] Son olarak 48. âyette ise (نَادٰى) fiilinin mef'ûlü mahzûftur. Burada Hz. Yûnus (a.s.)'ın balığın karnındayken Allâh Teâlâ'ya olan niyazından söz edildiğine göre,[388] hazfedilen mef'ûl (ربّ) sözcüğü olmalıdır. Zira yalvarma ve niyaz makamı, yalnızca Rabbimiz Allâh'tır. Buna göre âyet (اِذْ نَادٰى **رَبَّهُ** وَهُوَ مَكْظُومٌ) takdirindedir.[389] Nitekim bazı peygamberlerin yakarışlarını konu edinen başka âyetlerde de (نَادٰى) fiilinin mef'ûlü (رَبَّهُ) şeklinde açık olarak zikredilmiştir.[390]

Arap dilinde sıkça başvurulan hazf, Arapça bir kitap olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm'de de oldukça fazla yer alan bir olgudur. Âyetlerin bağlaşık hale gelmesi ve hem biçimsel hem de anlamsal açıdan aralarında bütünsellik oluşması hususunda mahzûf unsurların tespiti büyük önem arzetmektedir. Görüldüğü üzere Kalem Sûresi'nde çok sayıda eksiltili yapı bulunmaktadır. Sûrede hazfin birçok çeşidi (isim, fiil ve cümle hazfi) mevcuttur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sûredeki mahzûf unsurlar genel olarak şunlardır: Harf-i cerler ve mecrûrları, şartın cevabı, hâl cümlesi, mübtedâ ve mef'ûl. Bir âyetin hem kendi içinde bir bütünlük oluşturması hem de önceki âyetlere anlamsal açıdan bağlanması noktasında bu eksiltili yapılar önemli bir görev üstlenmiştir. Kanaatimizce hazf yönteminin sağladığı en önemli kazanımlardan biri de Kur'ân'a bütüncül bir bakış açısı kazandırmasıdır. Herhangi bir sûrede yer alan mahzûf unsurları tespite çalışan bir araştırmacının, yalnızca o sûreyle sınırlı kalmayıp Kur'ân genelinde aynı konuyla ilgili diğer âyetleri de göz önünde bulundurmasının bu açıdan büyük önem arzettiğini düşünmekteyiz. Bu metot

---

[385] el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 564; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 708.
[386] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* s. 1132; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 708.
[387] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 710; el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 565.
[388] İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II, s. 476; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* s. 1133.
[389] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 710; el-Mahallî - es-Suyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 565.
[390] Meryem, 19/3; Enbiyâ, 21/83, 89.

aynı zamanda ilgili âyetlerin derin yapısıyla ilgili de fikir vermektedir. Kur'ân'daki mahzûf unsurlar bilinemediği takdirde, âyetler arasında biçimsel-dilbilgisel açıdan kopukluk oluşacağı gibi anlamsal yönden de bir boşluk meydana gelecektir. Bu durum da eksiltili yapıları doğru bir şekilde tespit etmenin ve bu konuda gerekli donanıma sahip olmanın tefsir ilmindeki önemini ortaya koymaktadır.

2.4. Bağlama Edatları

a) Ekleyici Edatlar: Sûrede en çok yer alan bağlama araçları, ekleyici olanlardır. Bunlardan da kullanıldığı bağlama göre çeşitli görevler (atıf, hâliye, maiyye gibi) üstlenen (و) "vâv" harfi, sûrede en fazla yer alan ekleyici bağlama araçlarındandır. 1., 3., 4., 10., 14., 18., 25., 33., 42., 45., 48., 49., 51. ve 52. âyetlerde yer alan atıf vâvları aracılığıyla sûrede bağlaşıklık oluşmuştur. Burada hemen belirtmek gerekir ki, sûrenin 1. âyetinde atıf görevi üstlenen vâv, ikinci vâvdır. Birincisi ise, kasem vâvıdır. 7., 19., 23. ve 43. âyetlerde bulunan vâv harfleri de durum bildiren hâl vâvlarıdır.[391] 44. âyette yer alan vâv harfi de beraberlik anlamı içeren "maiyyet vâvı"dır. Bu vâvların birleştikleri ortak nokta, sûreyi oluşturan âyetler ile âyetleri oluşturan cümleler arasında bağlantılar kurarak anlamsal bir bütünlük oluşturmalarıdır.

Bunların dışında sûrede yer alan bir diğer bağlama aracı ise "fa" (ف) harfidir. Bu harf de cümle ve paragrafların birbirine bağlanmasında ve önceden geçen bir konuya açıklık getirme noktasında önemli görevler üstlenmektedir. Nitekim meşhur dilci el-Murâdi (ö. 749/1348), "fâ" harfinin Arap dilinde sadece atıf harfi değil, aynı zamanda cümleleri birbirine bağlayan bir rabt harfi olduğunu da özellikle vurgulamaktadır.[392] Sûrede "vâv" harfinden sonra en çok yer alan ekleyici bağlama aracı "fâ" harfidir. 5., 8., 20. ve 21. âyetlerde bulunan "fâ" harfleri, kendilerinden önce geçen yargıları açıklığa kavuşturup konuyu detaylandıran "fâ-i tefrî'a/fasîha" olup,[393] ilgili âyetler arasında anlam ilişkisi kurarak sûredeki bağlaşıklığa katkı

---

[391] Not: "Hâl vâvı"nı zamanlayıcı bağlama araçları içinde ele almak da mümkündür. Zira Sibeveyhi vb. bazı önemli dilciler "hâl vâvı"'nı zaman zarfı olan **(إذ)** gibi kabûl etmişlerdir. (Bkz. İbn Hişâm *Muğni'l -Lebîb*, IV, s. 378). Ancak biz bu vâvı ekleyici edatlar içerisinde ele almanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

[392] el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, (thk. Fahruddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl), Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992, s. 64-66, 76.

[393] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 65, 68, 82.

sağlamıştır. 19., 23., 26., 30., 35., 41., 44., 48. ve 50. âyetlerdeki "fâ" harfleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. 9. âyette bulunan "fâ" harfi ile[394] 42., 46. ve 47. âyetlerdeki "fâ" harfleri de atıf harfidir. Bunların dışında 37., 39., 41., 46. ve 47. âyetlerde bulunan (أَمْ) ile 27. âyetteki (بَلْ) atıf harfleri de âyetler arasında anlamsal bağ kuran ekleyici birer bağlama aracıdır.

b) Çeliştirici Edatlar: Görebildiğimiz kadarıyla sûrede sadece bir tane çeliştirici edat yer almaktadır ki, o da 27. âyette yer alan (بَلْ) harfidir. "Ama, fakat, belki, aksine, hayır, bundan başka" gibi manâlara gelir. Bu harf, ibtida ve atıf harfi olup "idrab" yani hatadan dönmek için kullanılır. Kendisinden önce olumlu bir hüküm veya emir gelmişse, o hükmü veya emri kaldırır, gelmemiş gibi yapar. مررتُ بزيد بل عمرو (Ben Zeyd'e, hayır Amr'a uğradım) gibi.[395] Bu da aynı şekilde cümlelerin birbirine bağlanmasında köprü vazifesi görerek bağlaşıklığa katkı sağlamaktadır.

c) Zamanlayıcı Edatlar: 15. âyette yer alan (إِذَا), 17. ve 48. âyetlerdeki (إِذْ), 24. âyetteki (الْيَوْمَ) ve 42. âyetteki (يَوْمَ) zaman zarfları sûrede bulunan zamanlayıcı bağlama araçlarıdır. Bunlar art arda gelen âyetler arasında zamansal ilişki kurarak sûredeki bağlaşıklığa katkı sağlamıştır. Nedenleyici olan bağlama edatlarına ise surede rastlanmamıştır.

2.5. Sözcüksel Bağlaşıklık

Metindilbilime göre herhangi bir metinde sözcüksel bağlaşıklık iki şekilde sağlanır: Tekrar (yineleme) ve eşdizim. Şimdi bunları müstakil birer başlık halinde ele alarak sûrede tekrarlanan unsurları ve eşdizimsel yapıları tespit etmeye çalışacağız.

2.5.1. Tekrâr/Yineleme

Daha önce ifade ettiğimiz üzere yineleme, metinde yer alan herhangi bir unsurun aynen tekrarı; eş, yakın veya zıt anlamlısının tekrarı ya da sözcüklerin genel

[394] İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 69.
[395] Bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ*, s. 450.

anlamlı kavramlarla tekrarı şeklinde sağlanır.[396] Bu kısa hatırlatmadan sonra sûredeki yinelemeleri tespite geçebiliriz.

2.5.1.1. Sözcüğün Birebir Tekrarı: Sûrenin 7. âyetinde (أَعْلَمُ) ism-i tafdili iki defa tekrarlanmıştır. Bunlarla Allah'ın sınırsız ve her şeyi kuşatan bilgisine dikkat çekilmiştir. 17. âyette de (بَلَوْنَا) fiilleri aynı şekilde iki kez tekrarlanmıştır. Bu âyette, tabi tutuldukları imtihanı kaybeden bahçe sahipleri kıssası örnek gösterilerek Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyen müşrikler ikâz edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalancılıkla itham ederek getirdiği ilahi mesajları reddeden Mekkeli müşrikler de Hz. Peygamber aralarından ayrıldıktan sonra önceki bolluk ve refahlarını ve özellikle de ticarî imkânlarını gitgide kaybetmişler, neticede müslümanlar karşısındaki varlıkları son bulmuştur.[397] Dolayısıyla söz konusu âyette iki kez tekrarlanan (بَلَوْنَا) ifadelerinden biriyle bahçe sahiplerinin, diğeriyle de Mekke müşriklerinin tabi tutuldukları, ancak kaybettikleri imtihana vurgu yapılmaktadır. Söz konu âyet her ne kadar bahçe sahipleri ve müşrikler özelindeki bir imtihana işâret ediyorsa da, bunu genel bir çerçevede ele almak mümkündür. Zira nüzûl sebebinin özel olması, hükmün umûmî olmasına engel değildir. Diğer taraftan bütün insanlar ilâhî kanûn gereği her an imtihan edilmektedir. Mülk Sûresi'nde de ifade edildiği üzere, hayatın ve ölümün varlık sebebi imtihandır.[398] Bu açıdan bakıldığında, âyetteki yineleme (imtihân ettik/بَلَوْنَا) yoluyla insanlığa iki yönlü bir mesaj verildiği söylenebilir: Birincisi, bahçe sahiplerinin tabi tutulduğu imtihan üzerinden verilen mesajdır. Buna göre Allâh Teâlâ, kullarına bahşettiği nimetlerle onları imtihân edecek, bunun sonucunda şükredenlere hem dünyada hem de âhirette üstün güzellikler ve büyük mükâfatlar bahşedecektir. Kendisine verdiği nimetlerde cimrilik edip fakir ve yoksulun hakkını vermeyenleri ve nankörlük edenleri de bu dünyada verdiği o nimetleri elinden alarak, âhirette de daha büyük bir azaba uğratarak cezalandıracaktır.

İkincisi ise, Mekkeli müşriklerin inanç konusunda tabi tutuldukları imtihan üzerinden verilen mesajdır. Buna göre insanlar, imân ve inkâr, hak ve bâtıl yollarında büyük bir imtihanla sınanacaklardır. Neticede üstün bir ahlâk üzere gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve getirdiği ilâhî mesajları gönülden tasdik eden,

---

[396] Halliday - Hasan, *a.g.e.*, s. 288, 291; Hattâbî, *Lisâniyyât*, s. 24-25.
[397] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 433.
[398] Mülk, 67/2.

onun örnekliğini hayatının merkezine taşıyan, dinin yasakladığı yalancılık, koğuculuk, gıybet, alay vb. gayr-i ahlâkî davranışlardan sakınan kimseler (müttakiler) cennetin ebedî nimetlerine kavuşacaktır. Diğer taraftan Mekkeli müşrikler gibi Hz. Peygamber'i yakışıksız sıfatlarla itham edici söylemlerde bulunan, getirdiği mesajı tekzip eden, dînî değerlere muhâlefet ederek ve alayvari tutumlar sergileyerek yeryüzünde fitne ve bozgunculuğa sebebiyet veren kimseler nüfuzlarını kaybetmek, rüsvay olmak, sahip oldukları imkân, bolluk ve refahlarını kaybetmek suretiyle dünyada; en şiddetli ve dâimi azaba uğratılmak suretiyle de âhirette cezâlandırılacaklardır. Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm'de aynen tekrarlanan ifadeler üzerinden farklı konulara dikkat çekilebilmektedir. Bu durum da Kur'ân'daki tekrarlı ifadelerin önemli maksatlara işâret ettiğini ortaya koymaktadır.

17. ve 21. âyetlerde bulunan (مُصْبِحِينَۙ) kavramları da birebir tekrarlanmıştır. Sûredeki diğer bir yineleme unsuru da 30. âyette iki kez tekrarlanan (بَعْض) sözcükleridir. 29. ve 31. âyetlerde (قَالُوا) fiilleri aynen tekrarlanmıştır. 32. âyette (رَبِّنَا) tamlamaları yinelenmiştir. 33. âyette de (عَذَاب) sözcüğü iki kez aynen tekrarlanmıştır. Birincisi, bahçe sahipleri ile Mekke müşriklerinin dünyada maruz kaldıkları sıkıntı ve musibetlere; diğeri de âhiretteki büyük azaba işâret etmektedir.[399] 36. ve 39. âyetlerdeki (تَحْكُمُونَۖ) fiilleri aynen tekrarlanmıştır. Her ikisiyle de müşriklerin, delilsiz ve mesnetsiz bir şekilde kendilerince verdikleri hükmün yanlışlığına vurgu yapılmaktadır. 41. âyette "şerîk" kelimesinin çoğulu olan (شُرَكَاۤءَ) sözcükleri tekrâr edilmiştir. Bunların dışında 42. ve 43. âyetlerde her ikisi de dünyada iken Allah'ın emirlerine boyun eğmeyen inkârcılara yönelik zikredilen (يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ) cümleleri birebir tekrar edilmiştir. 43. ve 51. âyetlerde de (اَبْصَار) sözcükleri aynen yinelenmiştir. 51. ve 52. âyetlerde ise, Kur'ân'ın isimlerinden biri olan (الذِّكْر) kelimeleri tekrâr edilmiştir. Böylelikle yineleme yoluyla sûre ayetleri arasında irtibat sağlanarak bağlaşıklık temin edilmiştir.

2.5.1.2. Aynı Kökten Türemiş Farklı Sözcüklerin Tekrarı: Sûrede bu türden birçok yineleme yer almaktadır. 5. âyette yer alan (فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ) muzari fiillerinden birincisi müfret-muhâtap, diğeri de cem'i-ğâib siğasıyla aynı kökten türemiş fiillerdir. Bunların ilkinde gönderge Hz. Peygamber (s.a.s), ikincisinde de Hz. Peygamber'e gayr-i ahlâkî yakıştırmalarda bulunan, onun davasını yalanlayan

[399] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1131.

Mekkeli müşriklerdir. 8. âyette tef'îl bâbında ism-i fâil kalıbıyla geçen (الْمُكَذِّبِينَ) sözcüğü, 44. âyette (يُكَذِّبُ) muzârî sigasıyla tekrarlanmıştır. Bunların ilkinde hakkı yalan sayanlara boyun eğilmemesi emredilmektedir. Diğeri ise, böyle kimselerin büyük bir azaba sürükleneceği yönünde tehdit içermektedir. 9. âyette tekrarlanan (تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ) fiillerinde de aynı durum söz konusudur. 19. âyette fiil formatında yer alan (طَافَ) mâzi fiili, aynı âyette (طَٰٓئِفٌ) şeklinde ism-i fâil kalıbında tekrarlanmıştır. Böylelikle âyette aynı kökten türeyen bu ifadelerle, sûrede söz konusu edilen bahçeyi sarıp kuşatan ve yakıp küle çeviren o felaketin büyüklüğüne de işâret edilmiştir.

20. ve 22. âyetlerde geçen ism-i mef'ûl anlamlı (الصَّرِيم) ile ism-i fâil kalıbındaki (صَارِمِينَ) sözcükleri, (صَرْمٌ) mastarından türemiş farklı yapılardır. Bu sözcük "budamak, kırpmak, devşirmek, biçmek, hasat etmek" gibi anlamlara gelmektedir. Buna göre (صَارِمِينَ) sözcüğü, "bahçenin ürünlerini devşirenler, hasat edenler" anlamındadır.[400] Aynı kökten gelen (الصَّرِيم) kelimesi de ism-i mef'ûl kalıbında olup "ürünü devşirilmiş, biçilmiş, kesilmiş bahçe" manasına gelmektedir. Tefsir kaynaklarında bu kelimenin genel olarak dört anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Sûre bağlamında (الصَّرِيم) sözcüğü hakkında ileri sürülen bu manâları şöylece açıklayabiliriz: Birinci görüşe göre söz konusu kelime "gece" anlamındadır. Çünkü sözü edilen bahçe, yanıp simsiyah bir hale gelmiş, dolayısıyla gece gibi olmuştur. İkinci görüşe göre bu sözcük "gündüz" anlamına gelir. Çünkü o bahçe kurumuş, yeşilliğinden eser kalmamış ve bomboş bir hale gelmiştir. Ekini biçilip yok edilmiş alan gibi bembeyaz hale gelmiştir. Üçüncü görüşe göre de "siyah kül" veya "kum" demektir. Buna göre söz konusu bahçe, uğradığı afet sonucu siyah bir küle ve kum yığınına dönüşmüştür. Dördüncü anlayışa göre ise bu kelime "kesilip koparılmış" anlamındadır. Yani meyvesinin helâk oluşundan dolayı o bahçe, biçilmiş ve ürünü devşirilmiş bir hale gelmiştir.[401] Böylece yineleme yoluyla 20. ve 22. âyetler arasında anlamsal ilişki kurularak bağlaşıklık sağlanmıştır. Özellikle kök anlamlarıyla bağlantılı olarak (الصَّرِيم) sözcüğüne yüklenen bu anlamlar sûrenin büyük ölçekli/derin yapısına ulaşma noktasında muhataba önemli katkılar sunmaktadır. 22. âyette emir kipinde yer alan (اغْدُوا) fiili, 25. âyette (غَدَوْا) şeklinde mâzi sigasında tekrarlanmıştır. 28. âyette muzâri sigasında bulunan (تُسَبِّحُونَ) fiili, bir

[400] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1130; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, s. 474.
[401] Bu anlamlar için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, s. 474; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1130.

sonraki âyette (سُبْحَان) mastar kipinde yinelenmiştir. Son olarak 28. âyette müfret-mâzi olarak geçen (قَالَ) fiili, 29. ve 31. âyetlerde (قَالُوا) biçiminde cem'i-mâzi sigasında tekrarlanmıştır. Bu tekrarlar yoluyla âyetler arasında irtibat sağlanarak sûrede bağlaşıklık temin edilmiştir.

2.5.1.3. Sözcüğün Eş veya Yakın Anlamlısının Tekrârı: Gördüğümüz kadarıyla sûrede eş anlamlı sözcük yer almamaktadır. Fakat yakın anlamlı birçok sözcük mevcuttur.

7. âyette geçen (الْمُهْتَدِينَ) sözcüğü, 35. âyetteki yakın anlamlısı olan (الْمُسْلِمِينَ) kavramıyla tekrar edilmiştir. "Müslim" ve "mühtedi" sözcükleri, tek makbûl din olan İslâm'a mensubiyet ve inançta Allâh'a tam teslimiyet yönlerinden birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. İki kavram arasındaki bu anlamsal yakınlığı görme açısından bunları kısaca açıklamak uygun olacaktır. *Mühtedî:* İnançsız bir durumdayken veya başka bir dine mensup iken İslâm dinine girmeye ihtidâ; ihtidâ eden kimseye de mühtedi denir.[402] Nitekim bu kavram söz konusu âyette de "Allâh'ın yolundan (İslâm'dan) sapan" anlamındaki (مَنْ ضَلَّ) ifadesinin karşılığında kullanılmış olup, genelde "hidâyete erenler" veya "doğru yolu bulanlar" şeklinde tercüme edilmektedir. *Müslim* kavramı ise, Allâh'a teslim olan, boyun eğen ve itaat eden anlamlamlarına gelmektedir.[403] Kur'ân açısından İslâm, kişinin kendisini yalnızca Allâh'a teslim edip sadece O'na kulluk etmesi demektir.[404] Şer'î bir ıstılah olarak İslâm, "(ilâhî emir ve yasaklara) dil ile ikrâr etmenin yanı sıra kalben de itikad etmek, fiilî olarak bunları yerine getirmek, takdîr ettiği ve hüküm verdiği her konuda Allâh Teâlâ'ya sonsuz teslimiyet göstermektir" şeklinde tanımlanmıştır. "*Allâh katında din ancak İslâm'dır*"[405] âyetinde geçen "*İslâm*" kelimesi bu anlamdadır.[406] İslâm'ı benimseyen kimseye de "müslim" denir. Bu açıklamalar ışığında, her iki kavramın da İslâm dininin itikadî yönüyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Şu kadar var ki, İslâm daha genel bir kavramdır.

---

[402] Ali Köse, *DİA*, "İhtidâ" md., Cilt XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 554.
[403] *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, (Haz. İsmail KARAGÖZ), Ankara, DİB Yay., 2015, s. 321.
[404] Bakara, 2/131; Beyyine, 98/5.
[405] Âl-i İmrân, 3/19.
[406] er-Râğıb el-Esfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, Cilt II, y.y., Mektebet-ü Nizâr Mustafâ el-Bâz, ts., s. 317.

Sûredeki yakın anlamlı tekrarlardan biri de 34. âyetteki (الْمُتَّقِينَ) ile 50. âyette yer alan (الصَّالِحِينَ) kavramlarıdır. *Müttakî*, Allâh'a itâat ederek azabından sakınan,[407] dinin emir ve tavsiyelerine uyan, haramlardan ve günahlardan kaçınma hususunda titizlik gösteren takvâ sahibi kişiye denilmektedir.[408] *Sâlih* ise; Îmân, amel ve ahlâkında; söz, fiil ve davranışlarında istikâmet üzere olan, hayırlı ve faydalı işler yapan, Allâh'ın emir ve yasaklarına riâyet eden,[409] yani salih ameller işleyen kimse anlamındadır. Takvâ ve sâlih amel, 'Allâh'ın emir ve yasaklarına riâyet etme' ortak noktasında birleşir. Kur'ân'a göre, dünya ve âhiret saadeti de ancak takvâ ve sâlih amel ile mümkündür.[410] Yine Kur'ân'da îmândan sonra en çok vurgu yapılan konular, takvâ ve sâlih ameldir.[411] İlgili âyetlerden anladığımız kadarıyla takvâ ve sâlih amel, birbirini tamamlayan iki niteliktir. Takvâda, haramlardan ve yasaklardan kaçınma anlamı daha baskın iken; sâlih amelde, Allâh'ın rızâsını kazandıracak iyi ve hayırlı ameller işleme anlamı ön plana çıkmaktadır. Bu iki kavram, daha ziyade îmânın gereği olan amel boyutuyla ilgilidir. Nitekim îmândan sonra emredilmeleri de bunu göstermektedir.

Sırayla 7., 8. ve 35. âyetlerde geçen (مَنْ ضَلَّ), (الْمُكَذِّبِين), (الْمُجْرِمِين) kavramlarını da yakın anlamlı tekrar kapsamında ele alabiliriz. 7. âyetteki (مَنْ ضَلَّ) ifadesiyle, Allâh'ın gösterdiği yoldan dolayısıyla hidayetten ayrılıp bâtıl yollara sapan kimseler kastedilmiştir. 8. âyette "hakkı yalan sayma" veya "peygamberi yalancılıkla itham etme" anlamına gelen (الْمُكَذِّبِين) sözcüğüyle de, bir önceki âyette söz konusu edilen sapıklığın ileri bir boyutundan söz edilmektedir. Esasında hakkı yalan saymak da bir tür sapkınlıktır. 35. âyetteki "suçlular, günahkârlar" anlamına gelen ve zikredildiği bağlamda inkârcılar için kullanılan (الْمُجْرِمِين) kavramı ise, anlam itibariyle çok kapsamlı bir sözcük olup 7. ve 8. âyetlerde bahsi geçen "sapkınlık" ve "hakkı yalanlama"yı da içine almaktadır. Nitekim bu kelimenin ilgili âyette "müslimin" ifadesi karşılığında kullanılmış olması da bunu göstermektedir.

2.5.1.4. Sözcüğün Zıt Anlamıyla Tekrârı: Sûrede zıt anlamlarıyla tekrarlanan sözcük sayısı, diğer tekrâr türlerine göre daha azdır. Tespit edebildiğimiz zıt anlamlı

---

[407] Ali b. Muhammed es-Seyyid el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, (thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Kâhire, Dârü'l-fadîle, t.y., s. 58.
[408] Süleyman Uludağ, *DİA*, "Takvâ" md., Cilt XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 484.
[409] *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 574-575.
[410] Talâk, 65/2-3; Nahl, 16/97; Kehf, 18/107;Hicr, 15/45.
[411] Haşr, 59/18; Yûnus, 10/63; Ra'd, 13/29; Nisâ, 4/173.

kelimeler şunlardır: 7. âyette "Allâh'ın yolundan sapan" anlamındaki (مَنْ ضَلَّ) ifadesi, yine aynı âyette "hidâyete erenler" anlamındaki tam zıddı olan (الْمُهْتَدِين) sözcüğüyle yinelenmiştir. Bundan başka olarak 35. âyette de (الْمُسْلِمِينَ) kavramı, ilgili âyet bağlamında birebir zıddı olarak zikredilen (الْمُجْرِمِين) sözcüğüyle tekrarlanmıştır. Nitekim söz konusu âyetteki (الْمُجْرِمِين) ifadesinden maksat kâfirlerdir.[412] Böylece inananlar ile inkârcıların Allâh nezdinde asla bir tutulmayacağı, bilakis herbirinin kendi ameline göre karşılık göreceği[413] hususu yineleme yoluyla karşılaştırmalı bir şekilde dikkatimize sunulmuştur.

2.5.1.5. Sözcüğün Genel Kavramla Tekrarı: Görebildiğimiz kadarıyla sûrede iki tane genel kavramla tekrar yer almaktadır. Bunların her ikisi de 35. âyette yer alan (الْمُسْلِمِين) ve (الْمُجْرِمِين) kavramlarıdır. 7. âyette bulunan (الْمُهْتَدِينَ) ile 34. âyetteki (المُتَّقِينَ) sözcükleri, kendilerinden sonra gelen ve her ikisini de kapsamında barındıran (الْمُسْلِمِين) genel kavramıyla tekrar edilmiştir.

7. âyetteki (مَنْ ضَلَّ), 8. âyetteki (الْمُكَذِّبِينَ), yine müşriklerin ileri gelenleri hakkında inen ve onların karakteristik niteliklerini ortaya koyan 10-13. âyetlerdeki "olur olmaz yemin eden" (حَلَّافٍ), "aşağılık" (مَهِينٍۙ), "sürekli kusur arayıp iğneleyen" (هَمَّازٍ), "durmadan koğuculuk yapan" (مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍۙ), "iyiliğe hep engel olan" (مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ), "saldırgan" (مُعْتَدٍ), "günahkâr" (اَثِيمٍۙ) ve "kaba saba" (عُتُلٍّ) ifadeleri, bunların hepsini içine alan (الْمُجْرِمِين) üst ve genel kavramıyla yinelenmiştir.

Görüldüğü üzere sûrede tekrar ögesinin bütün türleri bulunmaktadır. En çok yer alan tekrar türleri ise, sözcüklerin birebir tekrarı, aynı kökten türeyen farklı sözcüklerin tekrarı ve yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıdır. Bütün türleriyle birlikte tekrar unsuru, sûrenin bağlaşıklığına büyük katkı sağlamıştır. Tekrarlar yoluyla sûrenin âyetleri arasında irtibat sağlanmıştır. Sûrenin baştan sona bütünsellik ilkesi bağlamında ele alınması hususunda da yinelemeler önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü baş taraflarda zikredilen bir durum, konu veya olay, orta kısımlarda ilgili tekrarlar yoluyla yine hatırlatılmakta, sona doğru aynı şekilde yinelemeler yoluyla sûrenin baş ve orta taraflarında yer alan hususlar zihin dünyasında yeniden canlandırılmaktadır. Çeşitli şekillerde tekrarlanan unsurlar, sûrenin bütünsel bağlamda anlaşılmasını ve zihinde kalıcılığını kolaylaştırmakta ve muhâtap üzerinde toplu bir etki

[412] İbn Cüzeyy, *et-Teshîl,* II, s. 475; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl,* II, s. 708.
[413] İbn Cüzeyy, *et-Teshîl,* II, s. 475.

oluşturmaktadır. Böylece tekrarlanan unsurlar hem konu hem de anlam bütünlüğünün oluşmasını sağlayarak bağlaşıklığa katkı sunmaktadır.

2.5.2. Eşdizim

Metinlerde sözcüksel bağlaşıklığı sağlayan başka bir öge de eşdizimdir. Hatırlanacağı üzere ikinci bölümde bu konuyu ele alırken, Arap dilinde eşdizim oluşturan yapıların biçimsel özelliklerine göre tasnif edildiğini[414] ifade etmiştik.[415] Şimdi eşdizimlerin bu biçimsel temelli tasnifinden hareketle Kalem Sûresi'nde yer alan eşdizimleri tespit etmeye çalışacağız.

Kalem Sûresi'nde çok sayıda eşdizim yer almaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla sûredeki eşdizimler şunlardır:

2.5.2.1. İsim Tamlaması Biçimindeki Eşdizimler

Sûrede isim tamlaması şeklinde geçen ilk eşdizim, 15. âyette bulunan "*öncekilerin masalları*" anlamındaki (اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ) tamlamasıdır. Bu terkip Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette geçmektedir.[416] (اَسَاطِيرُ) kelimesi, "yazmak" anlamına gelen (سطر) kök fiilinden türetilmiş çoğul bir kelime olup, müfredi "üstûr, üstûre, istâr, istîr" şekillerindedir. Bu da "bâtıl olan şeyler, doğru olmayan asılsız haberler, ilginç olaylar, uydurma hikâyeler" gibi anlamlara gelmektedir.[417] "Evvelîn" sözcüğüyle birlikte Kur'ân bağlamında "İslâm'dan önceki milletlerin yazdıkları masallar, hikâyeler" manasını ifade etmektedir. Bu eşdizimin geçtiği âyetlerin hemen hepsinde Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî bir kitap olmadığını ileri süren Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelttikleri sözleri mahiyetinde aktarılmaktadır.[418] Onlar bu (esâtîrü'l-evvelîn) söylemleriyle Kur'ân'ın Allâh kelâmı olmadığını, bir tür hurâfe yığını ve uydurulmuş bir yalan olduğunu, Hz. Peygamber'in bunu, önceki milletlerden yardım alarak yazdığını, dolayısıyla Kur'ân'ın geçmişlerin masallarından ibaret olduğunu iddia ediyorlardı.[419] Ancak Kur'ân, onların ileri

---

[414] Bu tasnifler için bkz. Haydar, "a.g.m", s. 574-609.
[415] Bkz. s. 59-60.
[416] Enfâl 8/31; Nahl 16/24; Müminûn 23/83; En'âm, 6/25; Furkân, 25/5.
[417] ez-Zeyyât vd., *el-Mu'cemü'l-vesît*, I-II, s. 478; el-Esfehânî, *el-Müfredât*, II, s. 306.
[418] Furkân, 25/4-6; En'âm, 6/25; Nahl, 16/24.
[419] Furkân, 25/4-6.

sürdükleri tüm bu iddiaların asılsız olduğunu ortaya koyarak reddetmekte, böylesine üstün bir belağat ve fesahata sahip olan mucizevi bir kitabın, ancak bütün gizliliklere vakıf olan göklerin ve yerin Rabbi Allâh tarafından indirildiğini bütün açıklığıyla ortaya koymakta ve bu iddialarına karşı onlara meydan okumaktadır.[420]

Eşdizim oluşturan başka bir tamlama da 17. âyette geçen (اَصْحَاب الْجَنَّةِۚ) terkibidir. Bu eşdizim, Kur'ân-ı Kerîm'de Kalem Sûresi dışında 12 âyette geçmekte olup, bunların hepsinde de "ölümden sonraki ebedî mutluluk yeri olan cennet ehli" anlamında kullanılmıştır.[421] Söz konusu 12 âyette geçen (اَصْحَاب الْجَنَّةِۚ) tamlamasındaki (الْجَنَّةِۚ) sözcüğü, âhiretteki ebedî saadet yurdu olan "cennet" manâsını ifade etmektedir. Fakat Kalem Sûresi'ndeki (الْجَنَّةِۚ) sözcüğü, lügat anlamıyla kullanılmış olup "*bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe*"[422] demektir. Buna göre sûredeki bu terkip "bahçe sahipleri" anlamındadır. Bu eşdizimle geçmiş dönemlerde yaşamış ve kendilerine ait verimli bir bahçeleri olan bazı kimselere işâret edilmektedir. Bu tarihî olayın özeti kısaca şöyledir: Rivâyete göre geçmiş zamanlarda dindar ve sâlih bir adamın, içinde her türlü ürünü (ekin, meyve ve hurma ağaçları vs.) bulunan bir bahçesi vardı. Hasat vakti geldiğinde, o yıl için kendisine yetecek kadarını alır, geriye kalan ürünlerin tamamını da fakirlere ve yoksullara tasadduk ederdi. Adam öldükten sonra oğulları (âyette sözü edilen bahçe sahipleri), aile fertlerinin çokluğunu ileri sürerek 'eğer biz de babamızın yaptığı gibi yaparsak geçim sıkıntısı yaşarız' deyip fakirlerin payını kesmeye ve bahçenin mahsûlünü sabah erkenden gizlice devşirmeye yemin etmişlerdi. Ancak bu yeminlerine ('Allah izin verirse' gibi) bir kayıt da koymamışlardı. Bu sebeple Allâh da kuşatıcı bir afet göndererek o bahçenin ürünlerini imhâ etmiştir.[423]

33. âyette yer alan "âhiret azâbı" anlamındaki (عَذَابُ الْاٰخِرَةِ) tamlaması da hem Kur'ân'da[424] hem de hadislerde çokça geçen bir eşdizimdir. Söz konusu eşdizimin yer aldığı bir hadis pasajı şöyledir: (أنّ **عذابَ الآخرة** أشدّ من عذابِ الدنيا).[425] Bu ifadeyle âhirette gerçekleşecek olan büyük azaba dikkat çekilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in

---

[420] Furkân, 6; İsrâ, 17/88; Tûr, 34/52; Hûd, 11/13; Yûnus, 10/38; Bakara, 2/23-24.
[421] Bu âyetlerden bazıları şunlardır: Yûnus, 10/26; A'râf, 7/42-44; Ahkâf, 46/14; Haşr, 59/20.
[422] M. Süreyya Şahin, *DİA*, "Cennet" md., Cilt VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 374.
[423] en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, s. 706; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 534.
[424] Bkz. Hûd, 11/103; Ra'd, 13/34; Tâhâ, 20/127.
[425] Bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, "Talâk", 28, "Şehâdât", 21; Süleymân b el-Eş'as Ebû Dâvud es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Talâk", 27, Beyrût, Müessesetü'risâle nâşirûn, 2015.

farklı sûrelerinde yer alan "ateşin azabı" (عَذَابُ النَّار),[426] "yakıcı azab" (عَذَاب الْحَرِيقِ),[427] "çılgın ateşin azabı" (عَذَاب السَّعِيرِ)[428] tamlamaları da "azap" kelimesinin ortak olduğu benzer eş dizimlerdir. Dolayısıyla "âhiret azâbı" eşdizimi, cehennemin şiddetini anlatan bu azap türlerini de dolaylı yoldan hatırlatmaktadır. Diğer bir eş dizim de, 34. âyetteki "*nimetlerle dolu cennetler*" şeklinde meâl verdiğimiz (جَنَّات النَّعِيمِ) ifadesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette zikri geçen bu terkip, üç âyette müfret (جَنَّة النَّعِيمِ), diğerlerinde ise cem'i şekliyle yer almaktadır.[429] Arap dilinde "huzur, refah, mutlu hayat" anlamlarına gelen "nimet" kelimesinden daha geniş bir muhtevaya sahip olan "naîm" sözcüğü, maddî ve manevi açıdan insana mutluluk veren bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre (جَنَّات النَّعِيمِ) eşdizimi, "mutluluklarla dolu cennetler" anlamına gelir.[430] Sûrenin 39. âyetinde yer verilen (يَوْم الْقِيٰمَةِ) tamlaması da gerek Kur'ân'da[431] gerekse hadislerde sıklıkla kullanılan bir eşdizimdir. Örnek olması açısından bu terkibin yer aldığı (إِنَّ أُمَّتِي يُدْعَوْنَ **يَوْمَ الْقِيَامَةِ** غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ) hadisini[432] zikredebiliriz.

48. âyette ise (صَاحِب الْحُوتِ) eşdizimi yer almaktadır. "Balığın arkadaşı" anlamına gelen bu ifadeyle kastedilen kişi, Hz. Yunus (a.s)'dır. Kur'ân'da bildirildiği üzere Yûnus Peygamber, uzun bir süre tebliğ ettiği dînin halk tarafından hemen kabul edilmediğini görünce, sabır ve azimle görevine devam edeceği yerde, kavmine kızarak bulunduğu ülkeyi (Ninova) terketmişti. Ardından bir gemiye binerek denize açılmış, ancak bindiği gemi, yükünün fazla olması nedeniyle batmaya yüz tutmuş, bu sebeple geminin yükünü hafifletmek için yolcuların bir kısmının denize atılmasına karar verilmişti. Çekilen kura sonucunda Hz. Yûnus denize atılmış ve bir balık tarafından yutulmuştu. Hz. Yûnus balığın karnında iken Allâh'a niyazda bulunmuş, bunun üzerine Yüce Allâh duâsını kabul ederek onu bu sıkıntıdan kurtarmış ve neticede balık tarafından sahile bırakılmıştı.[433] Kalem Sûresinde ise, Hz. Yûnus'un

---

[426] Haşr, 59/3.
[427] Enfâl, 8/50.
[428] Hac, 22/4.
[429] Bkz. Mâide, 5/65; Yûnus, 10/9; Hac, 22/56; Şuarâ, 26/85; Lokman, 31/8.
[430] Bekir Topaloğlu, *DİA*, "Cennet" md., Cilt VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 376.
[431] İlgili bazı âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/185; Nisâ, 4/87; Mâide, 5/36; En'âm, 6/12; A'râf, 7/32; Nahl, 16/92; Secde, 32/25.
[432] Buhârî, *es-Sahîh* "Vudû'", 3. Bu eşdizimin geçtiği diğer bazı hadisler için ayrıca bkz. Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Tahâret", 35; "İmân", 171, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.
[433] Enbiyâ, 21/87-88; Saffât, 37/139-145.

kavmine karşı öfkeye kapılıp sabırsızlık göstermesi eleştirilmekte, daha sonra Allah'ın inâyeti ve nimeti sayesinde içine düştüğü sıkıntıdan kurtulduğu bildirilmektedir.[434] Bu âyette Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisine verilen peygamberlik görevini sabır ve azimle yerine getirmesi emredilmekte, ardından Yûnus Paygamber'e atıfta bulunularak Rasûlullâh'a, aynı hatalı davranışa düşmemesi telkin edilmektedir. Görüldüğü üzere, Hz. Yûnus'un ibretlik kıssası "sâhibu'l-hût" eşdizimiyle zihin dünyasında canlandırılmakta, ardından da dîni tebliğ esnasında maruz kalınan zorluklar karşısında acele etmeyip sabırla mücadele edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, balık tarafından yutulması sebebiyle Hz. Yûnus'a "balığın arkadaşı" anlamında (صَاحِب الْحُوتِ) lakabı verilmiştir. Bundan başka Enbiyâ Sûresin'de buna yakın bir anlam ifade eden "Zennûn" (balık sahibi) nitelemesi de[435] Hz. Yûnus için kullanılmış benzer bir eşdizimdir.

2.5.2.2. Fiil+Harf-i Cer+Mecrur Biçimindeki Eşdizimler

7. âyette bulunan (ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ) cümlesi, başka âyetlerde de yer alan[436] "fiil+harf-i cer+mecrur" biçiminde bir eşdizimdir. Genel olarak "Allâh'ın yolundan sapmak", "hidâyetten ayrılıp bâtıl ve sapık yollara girmek" gibi anlamlar ifade eden bu eşdizim Yüce Allâh'ın, dosdoğru yolu olarak tavsif ettiği "sırât-ı müstakîm"[437] çizgisinden sapmayı ifade eder. 16. âyetteki (سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ) cümlesi de bu kabilden bir eşdizimdir. "*Yakında onun burnuna damga vuracağız*" diye meâl verdiğimiz bu cümlede, "burun" (الْخُرْطُوم) ifadesinin özellikle zikredilmesi oldukça anlamlıdır. Zira yüz kısmında, özellikle de burnun üzerinde bulunan herhangi bir darbe veya yara izi, hep göz önünde bulunan açık bir leke gibi durur ve karşı tarafa oldukça çirkin bir görüntü aksettirir. Âyette burnuna damga vurulacağı ifade edilen kişi, Velîd b. Muğîre'dir. Nitekim Velîd'in, Bedir savaşında burnuna bir yara darbesi aldığı ve daha sonra burnunda iz bıraktığı nakledilmiştir.[438] Bu eşdizimin mecâzi bir anlatım ifade ettiği de vurgulanmıştır. Buna göre söz konusu ifade, sahip olduğu

---

[434] Kalem, 68/48.
[435] Enbiyâ, 21/87.
[436] Bkz. En'âm, 6/116; Lokman, 31/6; Necm, 53/30.
[437] Bkz. Fâtiha, 1/6; Bakara, 2/213; Âl-i İmrân, 3/51; Nisâ, 4/175; En'âm, 6/39.
[438] el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 534; en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, II, s. 706.

güç ve zenginliği nedeniyle şımarıklık yaparak Allah, peygamber ve kitap tanımayan kimseleri Allah Teâlâ'nın son derece zelil ve perişan edeceğini, gurur ve kibrini kıracağını ifade etmektedir.[439] Arap dilinde kullanılan "burnu kopasıca" (جَدَع اَنفه), yine bazı hadis-i şeriflerde geçen "burnu sürtülsün, perişan olsun" anlamındaki (رَغِمَ أنفه) ifadeleri de mecâzî anlatım ifade eden benzer eşdizimlerdir.

42. âyette "*iş ciddileşip paçalar sıvandığı*" şeklinde meâl verdiğimiz (يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ) cümlesi de aynı türden bir eşdizimdir. Bu ifadede yer alan (كشف) fiili, "perdeyi açmak, bir şeyin üzerindeki örtüyü kaldırmak";[440] (سَاق) sözcüğü ise "bacak, baldır, incik" anlamlarına gelir. Bu bakımdan (يُكْشَفُ عَنْ سَاق) deyimi, lafzi olarak "incikten/baldırdan açılır" şeklinde tercüme edilmektedir. Bu şekilde lafzî anlamıyla geçtiği âyetler de[441] bulunmakla birlikte, bu deyimle daha ziyade önemli, güç ve ciddi bir işe girişilmesi yahut bir olayın iyice yaklaşması veya hakikatlerin tüm açıklığıyla ortaya çıkması kastedilmektedir.[442] Biz de bu anlamlarını dikkate alarak âyete "*iş ciddileşip paçalar sıvandığı*" diye meâl verdik. Söz konusu âyette bu eşdizimle bilhassa kıyâmet gününde yaşanacak korku, dehşet ve sıkıntılar ifade edilmektedir.[443] 41. âyetteki (فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ) cümlesinde de (أُتى) fiili, (بِ) harf-i cerriyle "fiil+harf-i cer+mecrûr" biçiminde bir eşdizim oluşturmuştur. Bu fiilin (بِ) harfiyle kullanımı oldukça yaygın olup birçok âyette örnekleri mevcuttur.[444] (أُتى) fiili bu harf-i cerle birlikte geçişlilik özelliği de kazanmaktadır. 44. âyette bulunan (فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِّ) cümlesinde de (كَذّبَ) fiili, (بِ) harf-i cerriyle bu tarz bir eşdizim oluşturmuştur. (كَذّبَ) fiilinin bu harf-i cerle kullanımı Kur'ân'da yaygındır.[445]

Fiil+harf-i cer+mecrur versiyonunda gelen başka bir eşdizim de 51. âyetteki "*O inkârcılar (...) seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar*" (وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ) cümlesinde yer alan (يُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِ) ifadesidir. Bu eşdizim yoluyla, Hz. Muhammed (s.a.s)'den Kur'an-ı Kerîm'i dinleyen Mekkeli müşriklerin bakışları etkili oklara benzetilmiş, Hz. Peygamber'e karşı olan nefret, kin ve kıskançlık gibi

---

[439] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 431; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 534.
[440] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 154.
[441] Bkz. Neml, 27/44.
[442] el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 537; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 97-98; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1132; en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, II, s. 708-709.
[443] İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II, s. 475.
[444] Bkz. Bakara, 2/23, 106; Hûd, 11/13; Şuarâ, 26/89.
[445] Bkz. Bakara, 2/39; Mâide, 5/10; En'âm, 6/157; Yûnus, 10/ 17; İsrâ, 17/59; Furkân, 25/11; Tîn, 95/7.

olumsuz duyguları tasvir edilmiştir.[446] Nitekim müşrikler Hz. Muhammed'i gördükleri zaman, ona karşı duydukları nefret, düşmanlık ve kıskançlık nedeniyle onu gözleriyle oklayıp öldüreceklermiş gibi öfkeyle bakarlardı.[447] 51. âyette yer alan (لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ) deyimi, onların bu psikolojik halini tasvir etmektedir.[448]

2.5.2.3. İsim+Harf-i Cer+Mecrûr

Bu biçimdeki eşdizimin sûrede bir tek örneği vardır. O da 11. âyette bulunan "*laf götürüp getiren*" anlamındaki (مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ) söz öbeğidir. "Nemîme" olarak isimlendirilen bu menfî davranış tarzı, "*bozgunculuğa sebebiyet verecek tarzda bir topluluğun sözünü başka bir topluluğa taşımak*" anlamına gelir.[449] Halk arasında buna "koğuculuk" da denilmektedir. Bu eşdizim aşağıdaki hadis-i şerifte de fiil formatıyla yer almaktadır:

مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى قَبْرَيْنِ فَقَالَ: إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ إِثْمٍ، قَالَ: بَلَى، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ **يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ**، وَأَمَّا الآخَرُ فَكَانَ لا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ

"*Rasûlullâh iki kabrin yanından geçti ve şöyle buyurdu: Bu kabirlerde yatanlar azap görmektedirler. Ama büyük bir şeyden dolayı azap görmüyorlar.' Rasûlullâh daha sonra sözüne şöyle devam etti: Evet bunlardan birisi, insanlar arasında* ***koğuculuk yapar (söz taşır)dı****. Diğeri ise, bevlinden sakınmazdı.*"[450] Görüldüğü üzere aynı mefhum, âyette (مشى) fiilinin mübâlağalı ism-i fâil kipiyle; hadiste ise muzâri siğasıyla ifade edilmiştir. Âyet ve hadiste bir harf ziyadeyle iki farklı şekilde geçen (نَمِيم) ve (نمِيمَة) lafızlarının her ikisi de aynı anlamı karşılamaktadır.[451]

2.5.2.4. Mevsûf+Sıfat (Sıfat Tamlaması) Biçimindeki Eşdizimler

Görebildiğimiz kadarıyla sûrede "mevsuf+sıfat" şeklinde iki tane eşdizim yer almaktadır. Bunlardan biri 3. âyette geçen (اَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍ) eşdizimidir. Bu tamlama

---

[446] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 439.
[447] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* s. 1133; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, s. 538; en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, II, s. 710.
[448] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 439.
[449] en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, II, s. 705.
[450] Buhârî, *es-Sahîh,* "Vudû'", 56; Müslim, *es-Sahîh,* "Tahâret", 34;
[451] en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, II, s. 705.

aynı lafızlarla Kur'ân'da birçok âyette zikredilmiştir.[452] Kalem Sûresi dışındaki diğer âyetlerde, imân edip iyi davranışta bulunanlara vadedilen kesintisiz mükâfatı; Kalem Sûresi'nde ise, özellikle Hz. Peygamber'e bahşedilen kesintisiz ödülü ifade etmektedir. Diğeri ise, 4. âyette yer alan (خُلُق عَظِيم) eşdizimidir. "Yüce ahlâk" anlamına gelen bu tamlama, Rasûlullâh (s.a.s)'in sahip olduğu Kur'ân ahlâkını belirtmektedir. Nitekim Hz. Âişe (r.a), kendisine gelen bir soru münasebetiyle Peygamberimizin ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu ifade etmiştir.[453] Hz. Peygamber de, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini bizzat ifade buyurmuşlardır.[454] Dolayısıyla (خُلُق عَظِيم) eşdizimiyle ilgili tüm bu açıklamalar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in -Mekkeli müşriklerin iddia ettiği gibi- mecnun değil, bilakis Allah'ın lutfuna mazhar olmuş üstün bir ahlâka ve yüksek bir kişiliğe sahip, bütün insanlık için her yönüyle mükemmel bir örnek ve güvenilir bir önder olduğunu göstermektedir.[455]

2.5.2.5. İsim+Atıf harfi+İsim Biçimindeki Eşdizimler

Sûrede bu türden de yalnızca bir eşdizim yer almaktadır. O da 14. âyette geçen "mal ve çocuklar" anlamındaki (مَال وَبَنِينَ) ifadesidir. Özellikle bu ikilinin bir arada zikredilmiş olması, çoğu insanın geçici olan bu nimetlere aşırı düşkünlük göstererek, asıl yurt olan âhiret için gerekli hazırlıkları ihmâl etmeleri sebebiyledir.[456] Bu bakımdan Kur'ân'da, mal ve evlatların dünya hayatının geçici süsü[457] ve birer imtihan vesilesi olduğu,[458] bu sebeple yaratılış maksadımız olan kulluk görevinden ve Allâh'ı anmaktan alıkoymaması gerektiği vurgulanmıştır.[459] Bazı âyetlerde aynı lafızlarla geçen bu eşdizim,[460] Kur'ân'da aynı anlamı ifade eden (اَمْوَال وَاَوْلَاد) şeklinde de geçmektedir.[461]

---

[452] Fussilet, 41/8; İnşikâk, 84/25; Tîn, 95/6.
[453] Müslim, *es-Sahîh*, "Müsâfirîn", 139.
[454] Muvatta', "Hüsnü'l-huluk", 8.
[455] Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 430.
[456] Âl-i İmrân, 3/14.
[457] Kehf, 18/46.
[458] Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15.
[459] Münâfikûn, 63/9.
[460] Bkz. Kehf, 18/46.
[461] Bkz. Enfâl, 8/28; Âl-i İmrân, 3/10; Münâfikûn, 63/9; Teğâbün, 64/15.

2.5.2.6. Hâl+Fâil Biçimindeki Eşdizimler

Sûrenin 43. âyetinde yer alan (خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ) cümleciği, bu türden bir eşdizimdir. (خَاشِعَةً) ifadesi, bir önceki âyette geçen (يُدْعَوْنَ) fiilindeki zamirden hâl olup, (اَبْصَار) sözcüğü de onun fâili konumundadır.[462] Bu eşdizim, dünyada iken Allâh'a secde etmeyen inkârcıların kıyâmet günündeki sıkıntılı hallerini tasvir etmektedir. Buna göre, kıyamet gününde onların gözlerine korku çökecek, zillet içinde ve perişan bir vaziyette bulunacaklardır. Bu eşdizimin benzer kullanımları başka âyetlerde de yer almaktadır. Örneğin, Kamer Sûresi'nde (خَاشِع) ism-i fâilinin çoğul kipiyle (خُشَّعاً اَبْصَارُهُمْ) şeklinde;[463] Nâziât Sûresi'nde ise "isim+isim" formatında (اَبْصَارُهَا خَاشِعَة) biçiminde geçmektedir.[464]

2.5.2.7. Nidâ Harfi+Münâda Biçimindeki Eşdizimler

Bu biçimdeki eşdizimin sûrede tek bir örneği olup 31. âyetteki (يَا وَيْلَنَا) ifadesidir. "Veyl" sözcüğü "çetin azap, rüsvaylık, cehennemde bir vadi, beddua, helâk olma, musibet, felaket" gibi anlamlara gelmektedir.[465] Üzüntü ve pişmanlık durumlarını ifade etmek için kullanılan bu eşdizim,[466] umûmiyetle "*yazıklar olsun!*" "*vay haline!*" şeklinde tercüme edilmektedir. "Veyl" kelimesi birçok âyette nidâ harfi olan (يَا) ile eşdizim oluşturduğu gibi,[467] (ل) harf-i cerriyle de eşdizim oluşturduğu çok sayıda âyet vardır.[468] Nidâ harfiyle birlikte kullanımına hadislerde de rastlamaktayız. Bunlardan birinin metnini örnek olarak zikretmek uygun olacaktır:

فإنْ كَانَتْ صَالِحَةً قالَتْ: قَدِّمُونِي، قَدِّمُونِي، وإنْ كَانَتْ غيرَ صَالِحَةٍ قالَتْ: **يا ويْلَهَا**، أيْنَ يَذْهَبُونَ بهَا

Rasûlullâh (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "*Bir cenaze tabuta konulup da insanlar onu yüklendiklerinde, şayet iyi bir kişi ise şöyle der: 'Beni hemen gideceğim yere ulaştırınız!' Eğer kötü bir kişiyse şöyle der: '**Vay onun haline!** Nereye götürüyorlar*

---

[462] en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, II, s. 709.
[463] Kamer, 54/7.
[464] en-Nâziât, 79/9.
[465] ez-Zeyyât vd., *el-Mu'cemü'l-vesît*, I-II, s. 1119; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, Cilt V, s. 686; el-Esfehânî, *el-Müfredât*, II, s. 695.
[466] el-Esfehânî, *el-Müfredât*, II, s. 695; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXIX, s. 87.
[467] Bkz. Enbiyâ, 21/14, 46, 97; Yasin, 36/52; Sâffât, 37/20.
[468] Bkz. Bakara, 2/79; İbrâhîm, 14/2; Meryem, 19/37; Câsiye, 65/7; Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49; Hümeze, 104/1; Mâûn, 107/4.

onu!' diye feryat eder…"[469] Bundan başka Kur'ân'da geçen (يَا حَسْرَةً),[470] (يَا حَسْرَتٰى)[471] ifadeleri de buna yakın anlamlar içeren benzer eşdizimlerdir.

Kalem Sûresi'nde tespit ettiğimiz eşdizimsel yapılar genel olarak bu şekildedir. Sûrede en çok yer alan eşdizim türleri sırasıyla fiil+harf-i cer+mecrûr (6 tane), isim tamlaması (5 tane) ve sıfat tamlaması (2 tane) biçimindeki yapılardır. Geriye kalan isim+harf-i cer, isim+atıf+isim, hal+fâil ve nidâ+münâdâ biçimindeki eşdizimlerden de birer tane yer almaktadır. Bu eşdizimsel örüntüler sûrede bağlaşıklığın oluşmasını sağladığı gibi, siyak-sibak ilişkisi kurarak hatta Kur'ân genelindeki bağlamını dikkate alarak âyetlerin derin yapısını anlama noktasında da önemli katkılar sunmaktadır. Sûredeki -burna damga vurulması, balığın arkadaşı, gözleriyle devirmek vs. gibi- bazı eşdizimlerin, geçmişteki birtakım tarihî hâdiseleri betimleyici ve etkileyici bir tarzda dikkatlere sunması büyük ölçekli yapıyla ilgili önemli fikirler vermektedir. Ayrıca eşdizimsel yapılar, metinlerdeki birtakım durum ve olayları özlü olarak ifade etmeleri yönüyle de anahtar unsurlar olma özelliğine sahiptir.

[469] Buhârî, *es-Sahîh,* "Cenâiz", 91.
[470] Yasin, 36/30.
[471] Zümer, 39/56.

SONUÇ

Metinleri bütünsel bir bakış açısıyla ele almayı hedefleyen metindilbilimin metinsellik ölçütlerinden biri de bağlaşıklık olgusudur. Metinlerin yüzey yapısında görülen bağlaşıklık; gönderim, değiştirim, eksiltili yapı, bağlama edatları ve sözcüksel bağlaşıklık ögeleriyle temin edilir. Bu ögeler vasıtasıyla metinlerde biçimsel açıdan bir bütünlük oluştuğu gibi, anlamsal yönden de uyum sağlanmaktadır. Zira metinlerin küçük ölçekli yapısı olan bağlaşıklık, büyük ölçekli yani derin yapıya ulaşmada bir anahtar işlevi görmektedir. Bir metnin en önemli işlevi olan iletişim de, ancak onu oluşturan birim ve parçaların birbiriyle bağlaşık ve tutarlı olmasıyla gerçekleşebilir. Aksi halde metinsellikten söz edilemez.

Metindilbilimin bağlaşıklık ölçütü açısından ele aldığımız Kalem Sûresi'nde bağlaşıklık ögelerinden en çok yer alanlar sırasıyla gönderim, bağlama edatları, sözcüksel bağlaşıklık, eksiltili yapı ve değiştirimdir. Bu ögeler, söz konusu sûrenin biçimsel ve anlamsal bütünlüğünün oluşmasında önemli bir vazife üstlenmiştir. Söz konusu ögelerin sûredeki işlevlerini kısaca şöyle değerlendirebiliriz:

Gönderim ögesi; zamirler, ism-i işaretler ve karşılaştırma edatları olmak üzere üç unsurdan oluşur. Bunlardan sûrede en çok yer alanlar zamirlerdir. Sûredeki zamirler vasıtasıyla âyetler arasında anlamsal köprüler kurularak siyak-sibak ilişkisi en yüksek düzeyde sağlanmıştır. Özellikle önceki âyetlerde açık olarak zikredilen bazı kişi, durum veya olaylara sûrenin orta veya son bölümlerinde zamirlerle gönderimde bulunulması, ilgili sûrenin baştan sona kadar bir bütün olarak okunmasını sağlamaktadır. İsm-i işâretler de tıpkı zamirler gibi sûredeki anlam bütünlüğüne önemli katkılar sunmuştur. Bu noktada zamirlerin ve ism-i işâretlerin göndergesinin tespiti, manânın doğru anlaşılmasında çok önemlidir. Bu sebeple zamir veya işaret ismiyle karşılaşıldığında yapılması geren ilk şey, merciin tespiti olmalıdır. Gönderimin faydalarından biri de ihtisar (kısaltma)dır. Nitekim sûredeki zamirler ve ism-i işaretler vasıtasıyla, daha önce geçmiş bulunan uzunca cümlelerin, paragrafların ya da detaylıca anlatılan bir olayın tekrarı önlenmiş, verilmek istenen

mesaj kısa ve özlü olarak mümkün olan en kısa ifadelerle aktarılmıştır. Sûrede gönderim çeşitlerinden en çok 'metin dışı gönderim' yer almaktadır. Kanaatimizce bunun iki sebebi vardır: Birincisi, göndergesi metinde açıkça zikredilmeyen zamirlerin göndergesinin genel olarak bilinen veya sözün bağlamından hareketle zihinde hemen beliriveren türden olmasıdır. İkincisi de, Kur'ân-ı Kerîm'e vukûfiyeti olan kişilerin, söz konusu sûreyle sınırlı kalmayıp diğer sûre ve âyetlerle de bağlantılar kurarak ilgili unsurların göndergesini tespit edebilmesidir. Nitekim herhangi bir sûrede, zamirlerle gönderimde bulunulan durum, şahıs veya olaylar önceki ya da sonraki diğer sûre veya âyetlerde açıkça zikredilebilmektedir. Dolayısıyla gönderim ögeleri aracılığıyla zaman zaman birçok sûre arasında anlamsal irtibat kurulmakta, bu da Kur'ân'ı anlamada bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır. Sûredeki gönderim unsurlarından karşılaştırma ise, muhatabı akıl yürütmeye, düşünmeye ve olaylar arasında mukâyese yapmaya yönelterek sûrenin bağlaşıklığına katkı sağlamıştır.

Sûrede en çok yer alan bağlaşıklık ögelerinden biri de, anlamca ilişkili olan kelime, cümle ve paragraflar arasında irtibat kurarak metin içi bağlaşıklığı sağlayan bağlama edatlarıdır. Kalem Sûresi'nde bağlama türlerinden ekleyici, zamanlayıcı ve çeliştirici edatlar bulunmaktadır. Nedenleyici edatlara ise sûrede rastlanmamıştır. Bağlama araçları yoluyla, sûreyi oluşturan birimler arasında yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda anlamsal yönden de bağ oluşarak anlamsal bütünlük meydana gelmiştir. Böylelikle bağlama edatları, hem âyetlerdeki sözcükler arasında hem de sûreyi oluşturan âyetler arasında irtibat kurarak sûrede bağlaşıklığı sağlamıştır.

Kalem Sûresi'nde yer alan bağlaşıklık ögelerinden bir diğeri de, tekrar ve eşdizimlerle sağlanan sözcüksel bağlaşıklıktır. Sûrede hem tekrarlar hem de eşdizimsel yapılar sıkça yer almaktadır. Tekrar ögesinin bütün türlerine sûrede yer verilmiştir. En fazla bulunan tekrar çeşitleri ise, sözcüklerin birebir tekrarı, yakın anlamlı sözcüklerin tekrarı ve aynı kökten türeyen farklı sözcüklerin tekrarıdır. Tekrarlar yoluyla, bir taraftan verilmek istenen mesajın önemine vurgu yapılırken diğer taraftan da muhatabın sûreye odaklanması sağlanmıştır. Yineleme, önemli ve dikkat çekici hususları muhatabın zihnine yerleştirmede başvurulan en etkili yöntemlerden biridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de bu yönteme sıkça başvurulmuş ve muhatapların vurgulanan konu hakkında derinlemesine düşünmeleri, akıllarını

kullanmaları ve ibret almaları istenmiştir. Bağlaşıklığın oluşmasına büyük katkı sağlayan diğer sözcüksel unsur da eşdizimlerdir. Sûrede çeşitli şekillerde oluşan eşdizimler, biçimsellikten ziyade büyük ölçekli/derin yapının anlaşılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim geçmişteki bazı tarihi olay ve şahsiyetlere eşdizimsel örüntülerle dikkat çekilmiş, verilmek istenen mesaj betimleyici ve etkileyici bir üslupla nazara verilmiştir. Böylece eşdizimsel yapılar aracılığıyla soyut olan birtakım hususlar somutlaştırılarak muhatabın zihnine canlı bir tablo gibi sunulmuştur. Kalem Sûresi'ndeki birtakım eşdizimlerin aynısı veya benzerlerinin hem Kur'ân'ın başka sûrelerinde hem de bazı hadislerde yer alması da Kur'ân'a bütünsel bakış açısı kazandırması yönünden önem arz eder. Zira bu durum Kur'ân araştırmacısını, çeşitli sûrelere yönlendirerek hem sûreler arasındaki anlamsal bağlantıları tespit etmeye hem de incelediği konuyla ilgili birtakım detayları öğrenmeye sevk eder. Örneğin Kalem Sûresi'nde Hz. Yûnus'un isminden söz edilmeksizin "balığın arkadaşı" eşdizimiyle kendisine işarette bulunulmuş ve Hz. Yûnus'un kıssası oldukça veciz bir şekilde dikkatimize sunulmuştur. Bu eşdizimle kastedilen şahsiyetin Hz. Yûnus olduğunu başka sûrelerden öğrenmekteyiz. Nitekim başka sûrelerde bu kıssa detaylarıyla birlikte işlenmiştir. Dolayısıyla bu eşdizim sayesinde Kalem Sûresi ile söz konusu sûreler arasında anlamsal irtibat kurulmuş, kıssanın detayı için muhatap başka sûrelere yönlendirilmiş olmaktadır. Bu faaliyetler neticesinde de kıssada verilmek istenen mesaj betimleyici bir tarzda zihinlere iyice yerleşmekte, dolayısıyla sûreler arasında hem biçimsel hem de anlamsal bir ilişki kurulmaktadır. Böylece bir bütünün parçaları birleştirilmişte ve anlatılmak istenen konu bütün yönleriyle incelenmektedir. Ayrıca birtakım durum ve olayları özlü bir şekilde dikkatlere sunması yönüyle de eşdizimler anahtar unsurlar olma özelliğine sahiptir.

Sûredeki bağlaşıklık ögelerinden bir başkası da hazf/eksiltili yapıdır. Kalem Sûresi'nde çok sayıda mahzûf öge bulunmakta, hazfin birçok çeşidine (isim, fiil ve cümle hazfi) rastlanmaktadır. Hazf ögesi de, -tıpkı gönderim ve sözcüksel bağlaşıklık gibi- içinde bulunduğu âyetlerin derin yapısıyla ilgili önemli fikirler vermektedir. Çünkü bir metinde zikredilmeyen mahzûf ögenin/ögelerin tespiti için önceden belli bir birikime sahip olmak, araştırma yapmak ve zihinsel faaliyette bulunmak gerekir. Bu da söz konusu mevzunun büyük ölçekli yani derin ve soyut yapısını anlama hususunda büyük faydalar sağlayacaktır. Hazf, Kur'ân-ı Kerîm'de çokça yer alan bir

husustur. Kur'ân'daki mahzûf ögelerin tespit edilememesi durumunda, âyetler arasında biçimsel yönden kopukluk oluşacağı gibi anlamsal açıdan da bir boşluk meydana gelecektir. Bu bakımdan Kur'ân araştırmacısının bir ön birikime ve gerekli donanıma sahip olması, Arap dilinin kurallarına vâkıf olması ve hazfin şartlarını bilmesi, eksiltili yapıların doğru bir şekilde tespiti ve dolayısıyla sağlıklı bir Kur'ân anlayışı için büyük önem arz etmektedir. Hazf olgusunun en önemli kazanımlarından biri de hiç şüphesiz Kur'ân'a bütüncül bir bakış açısı kazandırmasıdır. Çünkü herhangi bir sûrede bulunan mahzûf unsurları tespite çalışan araştırmacı, -eşdizimde olduğu gibi- yalnızca o sûreyle sınırlı kalmayıp Kur'ân genelinde aynı konuyla ilgili başka âyetleri de göz önünde bulunduracaktır. Bunların yanı sıra hazfin; ihtisar görevi üstlenme, muhatabı aktif hale getirerek âyetlere odaklanmasını sağlama, muhakeme yetisini geliştirme gibi birçok faydası da bulunmaktadır.

Sûrede yer alan diğer bir bağlaşıklık ögesi de değiştirimdir. Kalem Sûresi'nde değiştirim türlerinden yalnızca cümle değiştirimi bulunmaktadır. Bunlar da 13., 33. ve 40. âyetlerde geçen işâret isimleriyle gerçekleşmiştir. Söz konusu ism-i işâretler, kendilerinden önce zikredilen bir veya birkaç cümlenin yerine geçerek değiştirimi sağlamıştır. Değiştirim ögesi de bir yönüyle ihtisar işlemini gerçekleştirmekte, konunun dağılmasını önleyerek birçok hususu toplu olarak dikkatlere sunmaktadır. Örneğin Kalem Sûresi'nde 37., 38. ve 39. âyetlerde anlatılan bazı konulara 40. âyetteki (ذلك) ism-i işâretiyle gönderim yapılmak suretiyle hem cümlelerin tekrarı önlenmiş hem de o âyetler arasında bağlaşıklık temin edilmiştir. Böylece sûrede detaylandırılan bir konu, değiştirim ögeleri aracılığıyla adeta bir sözcükle özetlenmiştir. Kur'ân'da sıkça rastlanan değiştirim unsuru, okuyucunun âyetlerin siyak-sibakını dikkate almasını ve konulara bütüncül yaklaşmasını sağlama yönünden büyük öneme sahiptir.

Sonuç olarak; bu çalışmamızda ele aldığımız Kalem Sûresi'nde bağlaşıklığın tüm ögeleri yer almaktadır. Bağlaşıklık yoluyla sûrenin âyetleri arasında biçimsel yönden irtibat sağlandığı gibi derin yapı için de bir alt yapı oluşmuştur. Hatta bağlaşıklık aracılığıyla Kalem Sûresi, diğer bazı sûrelerle de ilişkilendirilmiş ve Kur'ân genelinde bir bütünlük oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Kanaatimizce bağlaşıklık ögelerinin Kur'ân yorumu açısından sağladığı en önemli kazanım, birbiriyle anlamca ilişkili sûre ve âyetleri bir bütün olarak ele almayı sağlaması ve

salt literal-parçacı yaklaşımın önüne set çekmesidir. Metinlerin küçük ölçekli yapısını oluşturan bağlaşıklığın tespiti, ilgili metinlerin anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasında okuyucuya önemli katkılar sunar. Bir metnin bütünselliği ve kesitlerinin birbiriyle bağlantılı olması noktasında etkin bir rol oynayan bağlaşıklık unsuru, bunun yanı sıra bir metnin üretilmesinden amaçlanan esas anlama, yani öze ulaşmada da okura büyük destek sağlar. Bu sebeple metindilbilimin önerdiği yöntemin Kur'ân-ı Kerîm üzerinde tatbik edilmesinin, sağlıklı bir Kur'ân anlayışı açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Afîfî, Ahmed, *el-İhâle fî nahvi'n-nass*, Kâhire, Külliyet-ü dâri'l-ulûm, ts.

Akün, Ömer Faruk, *DİA*, "Kâşgarlı Mahmud" md., Cilt XXV, Ankara, TDV Yay., 2002.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK Yay., 2007.

----------, "Kelime Bilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı - Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eksikliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1971, Ankara, TDK Yay., TTK Basım Evi, 1989.

----------, *Anlambilim - Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi*, Ankara, Engin Yay., 1999.

Aksan, Mustafa, Aksan, Yeşim, "Metin Kavramı ve Tanımları", Ankara, Hitit Yay., *Dilbilim Araştırmaları*, 1991.

Akşit, Eyup, "Kur'an-ı Kerim'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmin Getirilmesi ve Bunun Nedenleri", *Dokuz Eylül Ünüversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XLVIII, 2018.

----------, "Metin Dilbilimsel Bir Analiz: Abdullah b. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri", *Balıkesir Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt V, Sayı 1.

el-Alâk, Celîle Sâlih, "Âleyâtü'l-ittisâki'n-nahviyyi ve eseruhâ fi't-temâsüki'n-nassiyyi fî sûreti'l-Beled", Kûfe, *Câmi'atü'l-Kûfe - Külliyetü't-terbiyyeti li'l-benât*, ty.

Alan, Yusuf, *Lisan ve İnsan*, İzmir, TÖV Yay., 1994.

el-Alevî, Yahyâ b. Hamza, *et-Tırazü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâga ve ulûmi hakâiki'l-i'câz*, Cilt II, Kahire, Dâru'l-kutubi'l-hidîviyye, 1914.

el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-seb'i'l-mesâni*, Cilt, XXV, Beyrût, Darü'l- fikr, 1987.

Arıkan, Bahar, "Arap Dünyasında Modern Dilbilim Çalışmaları", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

Ayata Şenöz, Canan, *Metindilbilim ve Türkçe*, İstanbul, Multilingual Yay., 2005.

Aydemir, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İzmir, Akyol Neşriyat, 1981.

Aydın, Mehmet, *Dilbilim El Kitabı*, İstanbul, 3F Yay., 2007.

Aydın, İsmail, *Kur'ân Müphemleri Olarak Zamirler*, İzmir, Tibyan yay., 2012.

Başkan, Özcan, *Bildirişim, İnsan-Dili ve Ötesi*, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1988.

Bayraklı, Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri, Cilt XIX, İstanbul, Bayraklı Yay., 2006.

Bayrav, Süheyla, *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

de Beaugrande, Robert, *en-Nassu ve'l- hitâbu ve'l-icrâ*, (çev. Temmâm Hassân), Kâhire, Âlemu'l-kütüb, 1998.

de Beaugrande, R. Alain – Dressler, W. Ulrich, *Introduction To Text Linguistics*, London, Longman Linguistics Library, 1981.

el-Begavî, Ebû Muhammed Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Cilt VIII, Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1987.

el-Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (thk. Mecdî Fethî es-Seyr), Cilt II, Kâhire, el-Mektebetü't-tevfîkiyye, 2012.

Bilgiç, Ziya, *114 Sûre İsimleri ve Anlamları*, İstanbul, Şema Basımevi, 1985.

Brown, G., - Yule, Geogerge, ‘Discourse Analysis’, New York, *Cambridge University Press*, 1983.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, (thk. Kâsım es-Semmâî er-Rufâî), Beyrût, Dârü’l-Erkam, t.y.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid, *et-Ta’rîfât*, (thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Kâhire, Dârü’l-fadîle, t.y.

Çelebi, Muharrem, *DİA*, “Corcî b. Habîb Zeydân” md., Cilt VIII., İstanbul, TDV Yay., 1993.

Çetin, Abdurrahman, Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, *DİA,* “Fâsıla” md., Cilt XII, İstanbul, 1995.

Dascal, Marcelo, *Faundations of Semiotics Leibniz Language Sings and Thought*, Amsterdam, Philadelphia, 1987.

Demir, Ramazan, “Arap Dilinde ‘Fıkhu’l-Luga’ ve ‘İlmu’l-Luga’ Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 23, (2011/1).

----------, “Dil ve Düşünce İlişkisi”, *Yüce Devlet Dergisi*, Sayı 1, 2009, https://www.yucedevlet.com/dil-ve-dusunce-iliskisi.html, (Erişim: 25.07.2019).

Dilidüzgün, Şükran, ‘Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulamalı bir Yaklaşım’, (Doktora Tezi), *İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst.*, 2008.

Dilbilim terimleri sözlüğü, Ankara, TDK Yay., 1949.

Dînî Kavramlar Sözlüğü, (Haz. İsmail KARAGÖZ), Ankara, DİB Yay., 2015.

Durmuş, İsmail, *DİA*, “Kinâye” md., Cilt XXVI, Ankara, TDV Yay., 2002.

Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleymân b el-Eş’as, *es-Sünen*, Beyrût, Müessesetü’risâle nâşirûn, 2015.

Ebu Delv, Ahmed Muhammed Z’îb, *Tahlîlu’l-hitâbi’l-cedelî fi’l-Kur’ân: Dirâsetun fi lisâniyyâti’n-nass*, (Doktora Tezi), İrbid, Câmi’atu’l-Yermûk, 2002.

Ebû Gazâle, İlhâm – Hamad, Ali Halîl, *Medhalün ilâ ilmi luğati'n-nass: Tatbîkâtün li-nazariyyeti Robert de Beaugrande ve Wofgang Dressler*, Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetü'l- âmme li'l-kitâb, 1999.

Eken, Neticeyi Tayyibe, "Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler" (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, 2015.

----------, ''Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar'', Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt XIII, Sayı 33, 2016.

Ekinci, Kudbettin, *Kur'ân'da Hazf*, (Doktora Tezi), Ankara, 2013.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1981.

el-Esfehânî, er-Râğıb, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, Cilt II, y.y., Mektebet-ü Nizâr Mustafâ el-Bâz, ts.

Günay, Doğan, *Metin Bilgisi*, İstanbul, Multilingual Yay., 2007.

Gündüz, Harun, "Karşılaştırmalı Dilbilim Açısından Arapça Ve Türkçede Yan Cümleler", (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2013.

el-Hâşimî, Fatıma, *Neş'etu'd-dersi'l-lisâniyyi'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, Kahire, Îtrak li't-tibâ'e ve'n-neşr ve't-tevzî', 2004.

Halliday, M.A.K., - Hasan, Ruqaiya, *Cohesion in English*, London, Longman Group Limited, 1976.

Hattâbî, Muhammed, *Lisâniyyât en-Nass: Medhalün ilâ insicâmi'l-hitâb*, Beyrut, el-Merkezu's-sekâfiyyü'l-arabî, 1991.

Haydar, Ferîd Ivaz, "el-Musâhabetü'l-lafziyye fî şi'ri Şevkî", *Mecelletü külliyeti dâri'l-ulûm*, Sayı 33, 2004.

Hengirmen, Mehmet, *Dil bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Engin Yay., 1999, s. 316.

Hilâl, Abdulgaffâr, *İlmu'l-luga beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*, Mısır, Matbaatu'l-Cebelâvî, 1986.

Huber, Emel, *Dilbilime Giriş*, İstanbul, Multilingual Yay., 2008.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Alî en-Neccâr), Cilt II, Kâhire, el-Mektebetü'l-ilmiyye, ts.

İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, Cilt II, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *Muğni'l -Lebîb ʿan kütübi'l-ʿeârîb,* (thk. Abdullatif Muhammed el- Hatîb), Cilt VI, Kuveyt, et-Turâsu'l-ʿArabî, 2000.

----------, *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, (tahk. Abdülcelîl el-Atâ el-Bekrî) Beyrût, Mektebet-ü dâri'l-fecr, 2012.

İbn Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-luga*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Cilt IV, Beyrût, ts.

İmer, Kâmile, Kocaman, Ahmet, Özsoy, A. Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2011.

Karaman, Hayreddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Cilt V, Ankara, DİB Yay., 2012.

Karataş, Yusuf, *Söylembilim ve Arapça*, Çanakkale, Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 2009.

Kaya, Mustafa, "Modern Arap Dilbilim Çalışmaları", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 36, 2008.

Kılıç, Hulusi, *DİA*, "Basriyyûn" md., Cilt V, İstanbul, TDV Yay., 1992.

Kıran, Zeynel - Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, Ankara, Seçkin Yay., 2006.

Kocaman, Ahmet, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Ankara, Dil Derneği Yay., 2006.

Koç, Nurettin, *Açıklamalı Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992.

Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay., 1992.

Köse, Ali, *DİA*, "İhtidâ" md., Cilt XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000.

el-Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed - es-Suyûtî, Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebîbekr, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, İstanbul, Şifa Yayınevi, 2015.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*.

Martınet, Andre, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (çev: Berke Vardar), İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

Melîke, İmâran – Vesîle, Bû Suveyra, *el-İttisâk ve'l-insicâm fî sûrati'l-Mücâdele: Dirâsetün fî dav'i lisâniyyâti'n-nass*, (Yüksek Lisans Tezi), Abdurrahman Mîra Üniversitesi, Becâye, 2016/2017.

Mendûr, Muhammed, *Menhecu'l-bahs fi'l-ilm ve'l-luga*, Beyrut, Darü'l-ilmi li'l-Melayîn, 1946.

el-Mesiddî, Abdusselâm, *Kâmûsu'l-lisâniyyât*, Beyrut, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-kitab, ty.

----------, "İlmu'l-luga emi'l-lisâniyyât?", Riyad, *Cerîdetu'r-Riyâd*, Sayı 13457, 2005.

el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, (thk. Fahruddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâzıl), Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992.

Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.

en-Nesefî, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, (thk. Zekeriyyâ Umeyrât), Cilt I, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2014.

Oomen, Ursula, “Text and Sentences”, in *Text Versus Sentence: Basic Questions in Text Linguistics*, Hamburg, 1979.

Oraliş, Meral – Ozil, Şeyda, “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, 1992.

Ögeyik, Muhlise Coşkun, *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*, Ankara, Anı Yay., 2008.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *DİA*, “Sibeveyhi” md., Cilt XXXVII, Ankara, TDV Yay., 2009.

Özkan, Bülent, “Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in ‘Onikiye Bir Var’ Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1, 2004.

Özsoy, A. Sumru vd., *Genel Dilbilim – II*, (Edt. A.Sumru Özsoy - Zeynep Erk Emeksiz), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web Ofset, 2013.

Palmer, H., *Second Interim Report on English Collocations*, Tokyo, 1933, The relationship between reading comprehension and second language development in a comprehension-based ESL program. TESL Canada Journal XI.

----------, *First Interim Report on Vocabulary Selection* Tokyo, 1931, s. 4.

de Saussure, Ferdinand, *Cours de Lingistique Generale* / Genel Dilbilim Dersleri, (çev. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual Yay., 2001.

es-Seâlibî, Abdullah b. Muhammed b. İsmail, *Fıkhu’l-luga ve sirru’l-‘Arabiyye*, (thk. Fâiz Muhammed), Beyrut, Dâru’l-kitâbi‘‘l-arabî, 1996.

Sibeveyhi, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Cilt I, Kâhire, Mektebetü’l-hancî, 1988.

es-Si’rân, Muhammed, *İlmu‘l-Luga*, 2. Bsk., Beyrut, Dâru‘n-Nehdati‘l-Arabiyye, ts.

Subaşı Uzun, Leyla, *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara, Simurg Yay., 1995.

es-Suyûtî, Celâlettin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt IV, Riyâd, Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2005.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min İlmi't-tefsîr*, Cilt V, Beyrût, 1412/1991.

Toklu, Osman, *Dilbilime Giriş*, Ankara, Akçağ Yay., 2003.

Topaloğlu, Bekir, *DİA*, "Cennet" md., Cilt VII, İstanbul, TDV Yay., 1993.

Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yay., 1989.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, *DİA*, "Halîl b. Ahmed" md., Cilt XV, İstanbul, TDV Yay., 1997.

Torusdağ, Gülşen – Aydın, İlker, *Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri*, Ankara, Pegem Akademi Yay., 2018.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 2005.

Uçan, Hilmi, *Dilbilim, Gösterge Bilim ve Edebiyat Eğitimi*, Ankara, Hece Yay., 2008.

Uludağ, Süleyman, *DİA*, "Takvâ" md., Cilt XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2010.

Üstünova, Kerîme, *Dil Yazıları*, Ankara, Akçağ Yay., 2002.

el-Vâfî, Ali Abdulvâhid, *İlmü'l-luğa*, Nehdat-u Mısr, Mısır, 2004.

el-Vedâ'î, İsa Cevâd Fadl Muhammed, *et- Temâsuku'n-Nassî*: *Dirâsetun Tatbîkiyye fî Nehci'l-Belâğa*, Ammân, el-Câmi'atu'l-Ürdüniyye, 2005.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yay., 2002.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, *DİA*, "Kalem Sûresi" md., Cilt XXIV, İstanbul, 2001.

Yazıcı, Hüseyin, *DİA*, "Ali Abdülvâhid Vâfî" md., Cilt Ek-2., İstanbul, TDV Yay., 2016.

ez-Zinâd, el-Ezher, *Nesîcü'n-nass*, Beyrut, ed-Dâru'l-Beyzâ: el-Merkezu's-sâkâfuyyu'l-arabîyy, 1993.

ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki'tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Beyrût, Dârü'l-ma'rife, 2009.

ez-Zeyyât, Ahmet Hasan vd., *el-Mu'cemü'l-vesît*, c. I-II, Kâhire, Mücme'ü'l-lüğati'l-arabiyye, 1960.

Zeyd, Semîha Evlâd, *el-İttisâku'n-nassiyyu: Âleyâtuhu ve vesâiluhu*, (Yüksek Lisans Tezi), y.y., el-Mevsimu'l-câmi'iyy, 2016.

http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/dilbilim (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında Ağrı'nın Eleşkirt ilçesine bağlı Haydaroğlu köyünde dünyaya geldi. İlköğretimi kendi köyünde, ortaöğretim ve İmam Hatip Lisesini de Ağrı merkezde tamamladı. Lise yıllarında yaklaşık 3 yıl süreyle medrese usûlü Arapça dersler aldı. 2011 yılında İmam Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra aynı yıl Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2012 yılında Iğdır iline bağlı Harmandöven köyüne sözleşmeli imam-hatip olarak atandı. Takip eden yıl yine Iğdır'a bağlı Asma köyüne kadrolu imam-hatip olarak atandı. Üniversite öğrenimini 2015 yılında tamamladı. Aynı yıl içinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılan ihtisas kursu sınavında başarılı olarak İzmir Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde 3 yıl boyunca eğitim aldı. 2015-2018 yılları arasındaki ihtisas eğitimini başarıyla tamamlayarak İzmir'in Karabağlar ilçesine vaiz olarak atandı. Halen Karabağlar ilçesinde vaizlik görevine devam etmektedir.